

ENGELLİLİK TEMELİNDE AYRIMCILIK YASAĞI BAĞLAMINDA MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ RAPORU

**ANKARA
2025**

ENGELLİLİK TEMELİNDE AYRIMCILIK YASAĞI BAĞLAMINDA MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ RAPORU

Yayıncı Sertifika No / Publisher's Certificate No
978-625-98544-2-7

İletişim/Contact

Adres: Mithatpaşa Cad. No: 52, 06650 Kızılay/ANKARA
Tel: +90 312 422 78 00 Faks: +90 312 422 78 99
www.tihek.gov.tr baskanlik@tihek.gov.tr

Baskı/Print

Mim İç ve Dış Mekan Baskı Sist.
Reklam Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 77874

© Raporda yayımlanan yazı, konu ve diğer verilerin her hakkı saklıdır,
kaynak gösterilmeden hiçbir ortamda alıntı yapılamaz ve para ile
satılamaz.

2025
ANKARA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

TAKDİM

GİRİŞ

BAŞLANGIÇ

A. YASAL DAYANAK VE RESEN İNCELEME KARARI

7

B. YÖNTEM VE KISITLAR

8

I. BÖLÜM

ENGELLİ BİREYLER VE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

11

1. Engelliliğin Tanımı

11

2. Engellilik Temelinde Ayrımcılık Yasağı

14

B. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

21

C. ERİŞİLEBİLİRLİK VE MAKUL DÜZENLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

29

II. BÖLÜM

MAKUL DÜZENLEME TEDBİRLERİNE İLİŞKİN FARKLI ÜLKE ÖRNEKLERİ

A. DİĞER ÜLKELERDEKİ BAĞIMSIZ İZLEME MEKANİZMALARI

37

1. Afrika Ülkeleri

38

2. Asya-Pasifik Ülkeleri

39

3. Doğu Avrupa Ülkeleri

40

4. Batı Avrupa Ülkeleri

40

5. Latin Amerika Ülkeleri

42

B. ENGELLİLERİN HAK ARAYIŞINDA ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI İLE BAĞIMSIZ İZLEME MEKANİZMALARININ KESİŞEN ROLÜ

42

C. ENGELLİLİK TEMELİNDE AYRIMCILIKLA MÜCADELEDE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜNE İLİŞKİN FARKLI ÜLKE DEĞERLENDİRMELERİ VE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ	47
1. Arnavutluk (People's Advocate Institution in Albania)	49
2. Avusturya (Independent Monitoring Committee for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Austria)	54
3. Bosna-Hersek (Human Rights Ombudsman Institution of Bosnia and Herzegovina)	58
4. Gürcistan [Public Defender (Ombudsman) of Georgia]	60
5. Estonya (Chancellor for Justice of Estonia)	65
6. İrlanda (Irish Human Rights and Equality Commission)	68
7. Letonya (Ombudsman's Office of the Republic of Latvia)	71
8. Sırbistan [The Protector of Citizens of the Republic of Serbia (Serbia Ombudsman)]	74

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜNE İLİŞKİN MEVZUAT VE UYGULAMA

A. ULUSAL MEVZUATTA ENGELLİ HAKLARI VE MAKUL DÜZENLEME	79
B. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ	90
1. Yargısal Hak Arama Mekanizmaları	90
2. İdari Hak Arama Mekanizmaları	97
C. MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ ÇERÇEVESİNDE ALINAN İDARİ TEDBİRLER	109
1. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca Alınan Tedbirler	109
2. Millî Eğitim Bakanlığınca Alınan Tedbirler	111
3. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Alınan Tedbirler	114
GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER	119
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AYM	: Anayasa Mahkemesi
B. No	: Başvuru Numarası
Bkz.	: Bakınız
BİM	: Bağımsız İzleme Mekanizması
BEP	: Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHS	: Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
E.	: Esas
EHİS	: Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
EHK	: Engelli Hakları Komitesi
ENNHRI	: Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı
ESKHS	: Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
ESHKH	: Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
EYGM	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
E.T.	: Erişim Tarihi
GANHRI	: Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı
GGASŞ	: Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

İHK	: İnsan Hakları Komitesi
K.	: Karar
KDK	: Kamu Denetçiliği Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
NHRC	: National Human Rights Commission
OECD	: Birleşmiş Milletler Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OHCHR	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi
OPCAT	: Birleşmiş Milletler İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin İhtiyari Protokolü
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı
para.	: Paragraf
s.	: Sayfa
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
UİHK	: Ulusal İnsan Hakları Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

TAKDİM

Prof. Dr. Fahrettin ALTUN

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Tarihsel süreç içinde engellilik kavramı ve engelli bireylerin haklarına ilişkin anlayış, köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Ülkemizin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS) ile birlikte engellilik olgusu, eşitlik ilkesi ve insan onuru perspektifinden bir insan hakları meselesi olarak ele alınmakta; daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplum hedefi doğrultusunda yeni bir yaklaşım benimsenmektedir.

EHİS, engelliliği özel olarak ele alan ilk bağlayıcı uluslararası insan hakları belgesi olmasının yanı sıra, makul düzenlemelerin gerekçesiz biçimde reddedilmesini yeni bir ayrımcılık türü olarak tanımlayarak bu alanda önemli bir paradigma değişimi gerçekleştirmiştir.

Uluslararası insan hakları normlarının ulusal düzeyde kurumsal mekanizmalar aracılığıyla güvence altına alınması anlayışı günümüzde giderek yaygınlaşmaktadır. EHİS'in 33'üncü maddesi, Taraf Devletlerin Sözleşme'nin uygulanması ve izlenmesi sürecinde ulusal insan hakları kurumlarının aktif bir rol üstlenmesini öngörmektedir. Bu çerçevede, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), Paris Prensipleri'ne uygunluğu kabul edilen ulusal insan hakları kurumu olarak, engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadele ve eşitliğin sağlanması alanlarında münhasır yetki ve sorumluluğa sahiptir.

TİHEK, 6701 sayılı Kanun uyarınca, insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine, ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmakla; kamuoyunu bilgilendirmek ve görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamakla görevlendirilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan *"Engellilik Temelinde Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Makul Düzenleme Yükümlülüğü Raporu"*, engelli bireylerin haklarının korunması ve geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Rapor, uluslararası hukukta ve farklı ülke örneklerinde makul düzenleme yükümlülüğünün kapsamını incelemekte; ulusal mevzuat ve uygulamalara ilişkin değerlendirmeler ile politika önerileri sunmaktadır. Söz konusu çalışma, engellilerin eşit vatandaşlar olarak potansiyellerini gerçekleştirebildikleri içermeci bir toplum vizyonu ile oluşturulan 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi ile uyumlu şekilde hazırlanmıştır.

Engelli bireylerin haklarını kullanırken ihtiyaç duydukları makul düzenlemelerin hayata geçirilmesi, toplumsal yaşama eşit katılımının temel ön koşuludur. Bu çerçevede, Kurumumuz, erişilebilirlik, fırsat eşitliği ve insan onuruna saygı ilkeleri doğrultusunda çalışmalarını kararlılıkla sürdürecektir.

Bu raporun hazırlanmasında emeği geçen tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyor, çalışmanın ülkemizde engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadelenin güçlenmesine ve insan haklarının korunmasına katkı sağlamasını temenni ediyorum.

GİRİŞ

Engellilerin toplumsal hayata eşit ve etkin katılımını sağlamak temel insan haklarının bir gereği olduğu kadar hukuki ve etik bir sorumluluktur. Bu bağlamda makul düzenleme yükümlülüğü engellilerin eğitim, istihdam, sağlık, ulaşım ve diğer tüm alanlarda ayrımcılığa uğramadan haklarını kullanabilmeleri için gerekli uyarlamaların yapılmasını ve tedbirlerin alınmasını ifade eder.

Makul düzenleme kavramı ilk kez Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesi (EHİS) ile kabul edilmiş ve makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin düzenlemeler dünyada olduğu gibi Türkiye’de de EHİS’in kabulüyle hız kazanmıştır. Engelliler makul düzenlemelerin sağlanmaması nedeniyle eğitim ve istihdam başta olmak üzere birçok alanda çeşitli hak kayıpları yaşamaktadır. Makul düzenleme bireyin ihtiyaçlarına uygun, orantılı ve uygulanabilir tedbirlerin alınmasını gerektirir ve kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere özel sektör paydaşlarına ve işverenlere belirli sorumluluklar yükler. Bu yükümlülük, yasal bir gereklilik olmanın yanı sıra kapsayıcı ve erişilebilir bir toplum inşa etmenin temel taşlarından birini de oluşturmaktadır. Ulusal hukukumuzda makul düzenleme yükümlülüğü 1/7/2005 tarihli ve 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile 6/4/2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu çerçevesinde ayrımcılık yasağı kapsamında düzenleme altına alınmıştır. Bu bağlamda işbu Rapor; Türkiye’de engelliler bakımından makul düzenleme yükümlülüğünün yerine getirilmesinde karşılaşılan sorunları ve çözüm önerilerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Rapor giriş bölümü dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Rapor'un birinci bölümünde engelliler ve makul düzenleme konusunun kavramsal ve hukuksal çerçevesi ele alınmıştır. Bu çerçevede ilk olarak engellilik kavramı, ayrımcılık yasağı ve uluslararası hukukta makul düzenleme yükümlülüğü üzerinde durulmuş ve sonrasında makul düzenleme ile erişilebilirlik arasındaki farklar incelenmiştir.

Rapor'un ikinci bölümünde EHİS kapsamında makul düzenleme yükümlülüğü dâhil olmak üzere Sözleşme'nin uygulanmasını izlemekle sorumlu mekanizmalar ile makul düzenleme tedbirlerine ilişkin farklı ülkelerdeki durum ve Sözleşme'nin uygulanmasını izleme görevini yerine getiren kurumların yapısı ile faaliyetleri ele alınmıştır.

Rapor'un üçüncü bölümünde makul düzenleme yükümlülüğünün ulusal mevzuattaki yeri tespit edilmeye çalışılmış, ardından yargısal ve idari hak arama mekanizmalarının makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin verdikleri karar örnekleri ile makul düzenleme yükümlülüğü çerçevesinde alınan idari tedbirler incelenerek karşılaşılan belli başlı sorun alanları tespit edilmiştir.

Genel Değerlendirme ve Tavsiyeler bölümünde ise makul düzenleme yükümlülüğünün yerine getirilmesi konusunda birtakım çözüm önerileri sunulmuştur.

BAŞLANGIÇ

A. YASAL DAYANAK VE RESEN İNCELEME KARARI

TİHEK, 6701 sayılı Kanun ile 2016 yılında kurulmuştur. Kurumun başlıca görevlerinden biri, Anayasa’da ve Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yasaklanan ayrımcılıkla etkin mücadeledir. TİHEK’in inceleme yetkisi kapsamına giren ayrımcılık yasağına ilişkin temeller, mezkûr Kanun’un 3’üncü maddesinde belirlenmiştir. Kanun’un “Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı” başlıklı 3’üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre: “... cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır.” Anılan temeller, sayma suretiyle (numerus clausus) belirlenmiş olup; bunların dışında bir temele dayanılarak veya herhangi bir temele dayanılmaksızın ayrımcılık iddiasında bulunulan haller Kanun kapsamı dışında kalmaktadır. Bu çerçevede mezkûr Kanun’da sayılan ayrımcılık temellerinden biri de “engellilik”tir.

Kurum; Kanun’un 9’uncu maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi ile “İnsan haklarının korunmasına, geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak”, (b) bendi ile “İnsan hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirmek”, (g) bendi ile “Ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek”, (l) bendi ile “Kamuoyunu bilgilendirmek, düzenli yıllık raporlar dışında, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak” ve (ö) bendi ile: “Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasını izlemek” ile görevlendirilmiştir.

EHİS’in ayrımcılık yasağını düzenleyen 5’inci maddesi uyarınca Sözleşme’ye Taraf Devletler, eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tüm adımları atmakla yükümlü kılınmıştır. Makul düzenleme; kendi seçimlerini yapma özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını da kapsayacak şekilde kişilerin insanlık onuruna ve bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesini dikkate alarak ayrımcılık yasağının gereğinin ya da eşitliğin sağlanması anlamında bireysel adaleti temin etmeyi amaçlar. Bu bağlamda 6701 sayılı Kanun kapsamında “makul düzenleme yapmama” bir ayrımcılık türü olarak düzenlenmiş ve bu yükümlülüğe uymamak idari yaptırıma bağlanmıştır. Bu Rapor, ulusal ve uluslararası mevzuat ile farklı ülke uygulamaları gözetilerek makul düzenleme tedbirlerinin alınması konusunda Türkiye’deki mevcut durumun, karşılaşılan

sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya koyulması amacıyla Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu tarafından alınan 29/2/2024 tarihli ve 2024/257 sayılı resen inceleme kararına dayanılarak hazırlanmıştır.

B. YÖNTEM VE KISITLAR

Rapor'da yer alan ve değerlendirmeye esas teşkil eden veriler, ulusal ve uluslararası paydaşlarımızın sunmuş olduğu kaynaklardan edinilmiştir. Bu kapsamda TİHEK'in çalışmaları esnasında ilgili paydaşlardan edinilen bilgi ve belgeler, kamu kurum ve kuruluşlarından resmi yazıyla edinilen bilgi ve belgeler, ulusal ve uluslararası nitelikteki sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarından edinilen çıktılar ile üyesi olduğumuz uluslararası kuruluşların raporları ve değerlendirmeleri, raporlama sürecinin referanslarını oluşturmuştur.

Rapor'da yer alan değerlendirmelere esas teşkil etmek üzere ilgili kamu kurumlarından konuyla ilgili çalışmaları, insan hakları merkezlerinden konuya ilişkin tespit ettikleri sorunlara ilişkin değerlendirmeleri ve bu sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri ile ilgili bilgi, belgeler ve istatistikler talep edilmiştir. Bununla birlikte üniversiteler bünyesindeki insan hakları uygulama merkezleri ile engelliler araştırma ve uygulama merkezleri tarafından söz konusu talebe ilişkin ihtiyaç duyulan dönüşlerin sağlanmaması, Rapor'un kısıtlarından birini oluşturmaktadır.

ENGELLİ BİREYLER VE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

I. BÖLÜM

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Engelliliğin Tanımı

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Dünya Bankası tarafından yayımlanan 2011 tarihli Dünya Engellilik Raporu'nda belirtildiği gibi engellilik karmaşık, dinamik, pek çok boyutu bulunan ve tartışmalı bir olgudur.¹ Engellilik kavramının uluslararası alanda üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımı söz konusu değildir. Engellilik, tarihsellik bağlamında sürekli dönüşüm halinde olan, toplumdan topluma değişiklik gösterebilen çok boyutlu bir kavramdır. Engellilik tanımı; toplumların kültürel yapılarına, mevcut teknolojilere, yardımlara ve hizmetlere bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.²

Uluslararası belgelerde engellilik tanımı ilk olarak 1975 tarihli Birleşmiş Milletler (BM) Engelli Bireylerin Hakları Bildirisi'nde yer almıştır. Bildiri'ye göre engelli birey terimi *"doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle, bedensel ve/ya zihinsel yeteneklerinde meydana gelen eksiklik sonucu, bireysel ve/veya toplumsal yaşamın gereklerini kısmen veya tamamen tek başına yerine getiremeyen kişi"*yi ifade etmektedir.³ Anılan düzenlemede engelliliğin dönemin hâkim paradigması çerçevesinde tıbbi modele⁴ dayanılarak ve normallik-anormallik ekseninde tanımlandığı görülmektedir.

BM tarafından yapılan bir diğer tanım, 1993 tarihli BM Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliğine İlişkin Standart Kurallar'da bulunmaktadır. Standart Kurallar engelliliği; fiziksel, zihinsel ya da duygusal bir işlev ve yeti yitimi, tıbbi bir durum veya zihinsel bir hastalıktan kaynaklanan kalıcı veya geçici bir durum olarak tanımlamıştır.⁵ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK) tarafından kabul edilen Engellilere İlişkin 5 No.lu Genel Yorum'da engelli kavramı

1 Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, Dünya Engellilik Raporu, 2011, s.3, <https://documents1.worldbank.org/curated/ar/665131468331271288/pdf/627830WP0World00PUBLIC00BOX361491B0.pdf> (E.T. 26/11/2024).

2 Unites Nations, Frequently Asked Questions, "What Is Disability And Who Are Persons With Disabilities?", <https://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm> (E.T. 7/11/2024).

3 BM Engellilerin Haklarına İlişkin Bildirge, (1975), BM Genel Kurulu, Res 3447 (XXX), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons> (E.T. 7/11/2024).

4 Engelliliğin tıbbi modeli kapsamında, engelliler hak sahipleri olarak kabul edilmemekte ancak bunun yerine kendi sakatlıklarına indirgenmektedirler. Bkz. BM, Engelli Hakları Komitesi (EHK) (2018), Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, (CRPD/C/GC/6), para. 8.

5 BM, Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliğine İlişkin Standart Kurallar, (1993), BM Genel Kurulu, Res 48/96, para. 17, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/standard-rules-equalization-opportunities-persons-disabilities> (E.T. 26/11/2024).

münhasıran tanımlanmayarak Standart Kurallar'da yer alan engellilik tanımının genel yorumun amaçları bakımından yeterli olduğu ifade edilmiştir.⁶

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabul edilen 159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Engelliler) Sözleşmesi'ne göre engelli, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir yeti yitimi sonucu uygun bir iş temini, muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri önemli ölçüde azalmış bir kişiyi ifade etmektedir.⁷

DSÖ tarafından kabul edilen Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması (The International Classification of Functioning, Disability and Health/ICF) engelliliği; yeti yitimleri, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlılıkları için şemsiye bir kavram olarak tanımlamaktadır. DSÖ engelliliği tanımlarken, bireyin sağlık durumu ile (örneğin serebral palsy, Down sendromu ve depresyon), kişisel ve çevresel faktörler (örneğin olumsuz tutumlar, erişilebilir olmayan ulaşım ve binalar, sınırlı sosyal destek) arasındaki etkileşime dikkat çekmektedir⁸

EHİS⁹, engelliliğin gelişen bir kavram olduğunu ve engellilik durumunun, yeti yitimleri olan kişilerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklandığını kabul ederek¹⁰, engelli kavramının *"diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişiler"* içerdiğini ifade etmiştir.¹¹ Sözleşme'de engellilik tıbbi bir sorun olarak değil, bir engel ile çevre arasındaki etkileşim olarak ele alınmaktadır.¹² EHİS tarafından engelliliğin gelişen bir kavram olarak kabul edilmesi, toplumun ve toplumdaki görüşlerin durağan olamayacağı gerçeğinin kabulüne dayanmaktadır. Bu olgudan hareketle "engellilik" kavramına dair kesin ve esneklik içermeyen bir tanım yapılmamış; farklı sosyo-ekonomik koşullara ve zamana göre değişime ve uyarlanmaya açık dinamik bir yaklaşım benimsenmiştir. Sözleşme'nin "engellilik" kavramına ilişkin benimsediği bu yaklaşım, aynı zamanda, engellilerin haklarından

6 ESHK, Engelliler Hakkında Genel Yorum No:5, (E/1995/22), para. 3.

7 ILO, 159 No.lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Engelliler) Sözleşmesi (1983), <https://www.ilo.org/tr/resource/159-nolu-mesleki-rehabilitasyon-ve-istihdam-sakatlar-sozlesmesi> (E.T. 7/11/2024).

8 World Health Organization, "Disabilities", <https://www.emro.who.int/health-topics/disabilities/index.html> (E.T.8/11/2024).

9 Sözleşme'nin orijinal metni: "Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)", <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (E.T. 20/12/2024).

10 EHİS, Giriş Bölümü, para. e.

11 EHİS, 1'inci madde.

12 UN Office of the High Commissioner for Human Rights, The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Training Guide, Geneva, 2014, s. 18.

yararlanmaları konusunda toplumdaki mevcut olumsuz tutum ve çevresel engellerin önemli etkisini de vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, tekerlekli sandalye kullanan bir kişi toplu taşıma araçlarına binmekte ya da iş bulmakta güçlük çektiğinde, bu sorunlar kişinin yeti yitiminden ziyade, ulaşılabilir olmayan otobüsler ya da işyerindeki merdivenler gibi erişime mani olan çevresel engellerden kaynaklanmaktadır.¹³ Benzer bir biçimde engeli olan bir çocuk öğretmenlerinin ona yönelik tutumundan, katı okul idare birimlerinden ve farklı seviyelerde öğrenme kapasiteleri bulunan öğrencilere uyum sağlayamayan ebeveynler yüzünden okulda zorluklar yaşayabilmektedir. Dolayısıyla engellilerin topluma tam anlamıyla katılabilmelerini zorlaştıran bu tutumların ve çevresel faktörlerin değiştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.¹⁴

Engelli kavramı, ulusal mevzuatımızda da tanımlanmaktadır. Engelliliği ele almada uluslararası mevzuatta “engelli bireyler” kavramı tercih edilirken ulusal mevzuatımızda “engelli” kavramının tercih edildiği görülmektedir. 24/5/1983 tarihli ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nun 3’üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendine göre engelli “*doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi*”dir. Anılan düzenlemede, engelli kavramının dönemin hâkim anlayışı olan tıbbi model etkisi çerçevesinde kaleme alındığını söylemek mümkündür.

Diğer yandan ulusal hukukta engellilik alanında devrim niteliğinde bir çerçeve kanun olan 5378 sayılı Kanun’un “Tanımlar” başlıklı 3’üncü maddesinin (c) bendi ile engelli, “*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey*” olarak tanımlanmıştır. Mezkûr Kanun’un 3’üncü maddesinin (e) bendine göre engellilik durumu ise “*bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamaları*” ifade etmektedir.

6701 sayılı Kanun’un 2’nci maddesinin birinci fıkrasının (f) bendine göre ise engelli “*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit şartlarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre şartlarından etkilenen*

13 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (OHCHR), Dışlanmadan Eşitliğe Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve İhtiyari Protokolü Konusunda Parlamenterlere Yönelik El Kitabı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 13.

14 A.g.e., s. 13.

bireyi" ifade etmektedir. Mezkûr hüküm ile 6701 sayılı Kanun'un engelliliği EHİS ve 5378 sayılı Kanun ile uyumlu olarak; bir engel ile çevre arasındaki etkileşim şeklinde tanımladığı söylenebilir.

2. Engellilik Temelinde Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, hem tüm hak ve özgürlüklerin hayata geçirilmesinde temel bir ilke hem de kendi başına bir hak olarak görülmelidir. Nitekim insan hakları idesinin merkezinde yer alan temel gaye tüm insanların, engellilik dâhil hiçbir nedenle ayrımcılığa uğramadan temel hak ve özgürlükler ile fırsat eşitliğinden yararlanarak maddi ve manevi gelişimini mümkün olan en üst mertebeye çıkarabilme imkânına sahip olmasıdır. Bu nedenle ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi insan onurunun ayrılmaz bir parçası ve tüm diğer insan haklarının kabulünde ve tatbikinde temel bir ilkedir.

Uluslararası insan hakları müktesebatı ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesini güvence altına almıştır. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 2'nci maddesine göre *"Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir."* BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (MSHS) 2'nci maddesinin birinci fıkrasına göre *"Bu Sözleşmeye Taraf her Devlet, bu Sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer bir statü gibi her hangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın, kendi toprakları üzerinde bulunan ve egemenlik yetkisine tabi olan bütün bireyler için güvence altına almayı bu ve haklara saygı göstermeyi taahhüt eder."*

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (ESKHS) 2'nci maddesine göre *"Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu Sözleşmede beyan edilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi her hangi bir statüye göre ayrımcılık yapılmaksızın kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler."*

BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin (ÇHS) 2'nci maddesine göre *"Taraf Devletler, bu Sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, engellilik, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler."*

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) "Ayrımcılık Yasağı" başlıklı 14'üncü maddesine göre "Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır."

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (GGASŞ)'nın E maddesinde ayrımcılık yasağı "Bu Şartta yer alan haklardan yararlanma ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, sağlık, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum ya da başka statüler gibi nedenlere dayanan hiç bir ayrımcılığa tabi olmaksızın sağlanacaktır." şeklinde düzenlenmiştir.

İHEB, MSHS, ESKHS, AİHS ve GGASŞ ayrımcılık temelleri arasında engelliliği sarıh bir biçimde saymamakla birlikte engellilik bu sözleşmeler bakımından diğer statüler veya başka bir statü kapsamında değerlendirilmektedir. ÇHS'de ise engellilik açık bir şekilde ayrımcılık temeli olarak düzenlenmiştir. ÇHS ile bir uluslararası insan hakları sözleşmesinde ilk kez engellilik durumu dâhil olmak üzere ayrımcılık yapılmaksızın her çocuğun tüm haklarının hayata geçirilmesini güvence altına alma konusunda Taraf Devletlere açık bir yükümlülük öngörülmüştür.¹⁵

EHİS'in "Ayrımcılık Yapılmaması ve Eşitlik" başlıklı 5'inci maddesi ise şöyledir: "(1) Taraf Devletler herkesin hukuk önünde ve karşısında eşit olduğunu ve ayrımcılığa uğramaksızın hukuk tarafından eşit korunma ve hukuktan eşit yararlanma hakkına sahip olduğunu kabul eder. (2) Taraf Devletler engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklar ve engellilerin herhangi bir nedene dayalı ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir şekilde korunmasını güvence altına alır. (3) Taraf Devletler eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tüm adımları atar. (4) Engellilerin fiili eşitliğini hızlandırmak veya sağlamak için gerekli özel tedbirler işbu Sözleşme amaçları doğrultusunda ayrımcılık olarak nitelendirilmez."

Ayrımcılık yasağının etkin bir şekilde hayata geçirilebilmesi için devletlerin hem şekli hem de maddi ayrımcılığı ortadan kaldırması gerekmektedir. Şekli ve maddi eşitlik kavramları insan hakları hukukunda temel öneme sahip olup demokratik toplumların "her bireyin eşit değere sahip olduğu ilkesine" dayandığı ve haklarının buna göre korunması gerektiği fikrine sıklıkla

15 UNICEF, "The right of children with disabilities to education: A rights-based approach to Inclusive Education", Geneva, 2012, s. 24.

yapılan atıfların temelini oluşturmaktadır.¹⁶ Şekli ayrımcılığın ortadan kaldırılması için devletlerin anayasasının, yasalarının ve politika belgelerinin, ayrımcılığın yasaklandığı cinsiyet, ırk, renk, din, dil, sağlık durumu engellilik vb. nedenlere dayalı ayırım gözetmemesi gerekmektedir. Ancak mevzuat düzeyinde şekli eşitliğin yerine getirilmesi, herkes için eşitliğin sağlanması açısından yeterli değildir. Çünkü bir kişinin, ayrımcılık temelleriyle ilişkili bir gruba mensup olması, örneğin engelli olması, temel haklardan etkili biçimde yararlanması üzerinde etkilidir. Ayrımcılığın fiilen ortadan kaldırılabilmesi için, bireylere benzer durumlarda yapılan şekli muamelelerin karşılaştırılmasından ziyade, tarihi ya da süregiden önyargılardan mustarip grupların durumunun gerektiği gibi dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle, devletler maddi ya da fiili (de facto) ayrımcılığa yol açan ya da bu tür ayrımcılığın sürmesini sağlayan koşulları ve tutumları önlemek, azaltmak ve ortadan kaldırmak için gereken tedbirleri derhal almalıdır.¹⁷ Bir başka ifadeyle şekli eşitlik anlayışı doğrudan ayrımcılığın yasaklanmasını yeterli görürken, maddi eşitlik anlayışı dolaylı ayrımcılığın yasaklanmasının yanında makul düzenlemelerin yapılmasını da gerekli kılmaktadır.

EHİS'in kabulü ile bir adım daha öteye gidilmiş ve şekli ve maddi eşitlik anlayışları dışında yeni bir eşitlik anlayışı olan kapsayıcı eşitlik anlayışı insan hakları hukukuna kazandırılmıştır. EHİS'in denetim mekanizması olan BM Engelli Hakları Komitesi'ne (EHK) göre kapsayıcı eşitlik, temelde maddi eşitlik anlayışına dayanmakta ancak eşitliğin hem içeriğini hem de kapsamını genişletmektedir. Komite kapsayıcı eşitliğin 4 farklı boyutuna dikkat çekmekte ve bunları şu şekilde sıralamaktadır: *"(a) sosyoekonomik dezavantajları ele almak için adil bir yeniden dağıtım boyutu, (b) damgalanma, klişe, önyargı ve şiddete karşı mücadele etme ile insan onurunu ve bunların kesişimselliğini tanıma boyutu, (c) toplumsal grupların üyeleri olarak insanların toplumsal doğalarını yeniden teyit etmek ve insanlığın topluma dahil edilerek tam olarak tanınmasını benimseyen katılımcı bir boyut ve (d) insan onuru meselesi olarak farklılık için alan yaratmak üzere bir düzenleme boyutu."*¹⁸

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) içtihatlarına göre bir muameledeki farklılık, nesnel ve makul bir haklılığa sahip değilse, başka bir deyişle meşru bir amaç izlemiyorsa veya kullanılan araçlar ile gerçekleştirilmek istenen amaç orantılı değilse, ayrımcılık söz konusudur.

16 Anna Lawson, *Disability and Equality Law in Britain The Role of Reasonable Adjustment*, Hard Publishing, Oxford and Portland, 2008, s. 21.

17 ESKHK, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrım Gözetilmemesi, Genel Yorum: 20, (2009), E/C.12/GC/20, para.8.

18 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 8-11.

Farklı muamelenin objektif ve makul bir nedene dayanması hususu ise belirli kriterler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sözleşme’de belirtilen bir hakkın kullanılmasının ardındaki muamele farklılığının meşru bir amacı olması, demokratik bir toplumun gereği olması ve orantılı olması gerekmektedir. Muameledeki farklılık meşru bir amaca sahip olsa da istenen amaç ile kullanılan araçlar arasında makul bir ölçülülük ilişkisi bulunmadığı takdirde de ayrımcılık yasağı ihlal edilmektedir.¹⁹ Ayrıca Mahkemeye göre farklı durumda bulunan kişilere farklı muamelede bulunulmaması, bir diğer deyişle farklı durumda bulunan kişilere durumlarına uygun muamele edilmemesi de ayrımcılık yasağının ihlal edilmesine yol açabilmektedir. AİHM’e göre AİHS, topluluklar arasındaki “olgusal eşitsizliği” düzeltmek amacıyla topluluklara farklı muamelede bulunmasını yasaklamamış olup aksine bazı koşullarda, eşitsizliğin giderilmesi için objektif ve makul bir gerekçe gösterilmeksizin farklı muamelede bulunulmamasının ayrımcılık yasağını ihlal ettiğini kabul etmektedir.²⁰

GGASŞ’nin denetim organı olan Avrupa Sosyal Haklar Komitesi de Autisme-Europe v. Fransa²¹ kararında farklı durumda bulunan kişilere farklı muamelede bulunulması gerektiğini kabul ederek demokratik bir toplumda insan çeşitliliğinin olumlanmasının yetmediğini, aynı zamanda gerçek ve etkin eşitliğin sağlanması için sağduyulu bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²²

Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) göre ayrımcılık kısaca nesnel ve makul bir gerekçe olmaksızın, konuyla ilgili olarak benzer durumda olan kişilere farklı muamele edilmesi olarak tanımlanabilir ve din, siyasi görüş gibi bir bireyin kişiliğinin unsurları olan ve kişisel tercihler temeline dayanarak veya cinsiyet, ırk, engellilik ve yaş gibi hiçbir şekilde tercih yapılamayacak kişisel özellikler temeline dayanarak fırsatlar sunulmasını ya da fırsatlardan mahrumiyetin reddini içerir.²³ Ayrıca AYM’ye göre kanun önünde eşitlik, herkesin her yönden aynı kurallara bağlı tutulacağı anlamına gelmez. Durumlarındaki özellikler, kimi kişiler ya da topluluklar için değişik

19 AİHM, Belçika’da Eğitim Dili Davası, B.No: 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, 23/07/1968, para. 10.

20 AİHM, Çam/ Türkiye, B. No: 51500/08, 23/2/2016, para. 67.

21 Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Uluslararası Otizm Avrupa Derneği v. Fransa, 13/2002, K. T. 4/11/2003.

22 Anna Lawson, a.g.e., s. 51.

23 AYM, Tuğba Arslan, B. No. 2014/256, 25/6/2014, para 112.

kuralları ve uygulamaları gerektirebilir. Aynı hukuksal durumlar aynı, ayrı hukuksal durumlar farklı kurallara bağlı tutulursa Anayasa'da öngörülen eşitlik ilkesi zedelenmez.²⁴

Engellilik temelinde ayrımcılık ise engellilerin maruz kaldıkları ayrımcılığa atıfta bulunmaktadır. EHİS'in 2'nci maddesine göre *"Engelliliğe dayalı ayrımcılık; siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsamaktadır."*

ESKHK, 5 No.lu Genel Yorumu'nda, engellilere yönelik ayrımcılığı *"ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanınmasını, yararlanılmasını veya kullanılmasını engelleyecek veya zayıflatacak şekilde yapılan her türden ayırma, dışlama, kısıtlama veya tercih ya da makul uyumlaştırmanın reddi"* olarak tanımlamıştır. Komite'ye göre ihmal, bilgisizlik, önyargılar, yanlış varsayımların yanı sıra, dışlama veya ayırma yoluyla da engellilerin diğer bireylerle eşit şartlar altında ekonomik, sosyal veya kültürel hakları kullanmaları sıklıkla engellenmektedir. Engelliliğe dayalı ayrımcılık özellikle eğitim, iş, konut edinme, ulaşım, kültürel hayat, kamuya açık alanlar ile kamusal hizmetlere erişim alanında görülmektedir.²⁵

GGASŞ'nin 15'nci maddesi engellilerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkını güvence altına almaktadır ve söz konusu maddenin amacı, engelliler için eşit vatandaşlığın sağlanmasıdır. Eşit vatandaşlık, yalnızca yasayla değil, aynı zamanda uygulamada da eşit muamelenin var olması gerektiği anlamına gelmektedir.²⁶

5378 sayılı Kanun; engelliliğe dayalı ayrımcılığı *"Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlama"* olarak tanımlamıştır.

Tarihsel olarak engelliler ayrımcılığa maruz bırakılan gruplardan birini teşkil etmektedir. Engelliler, küresel ölçekte günlük yaşam pratiklerinde başkalarıyla eşit bir şekilde topluma

24 AYM, Sevdâ Yılmaz, B. No. 2017/37627, 2/3/2023, para. 53.

25 ESKHK, Engelliler Hakkında Genel Yorum No:5, para. 15.

26 Council of Europe, "Rights of persons with disabilities: Fact sheet on Article 15 of the Revised European Social Charter" <https://rm.coe.int/factsheet-esc-people-with-disabilities-en/1680a93e48> (E.T. 27/11/2024).

katılımlarını kısıtlayan ayrımcı yasalar, tutumlar, çevre ile çok çeşitli bariyerlerle karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Engelliler, eğitimden ve istihdamdan dışlanma, toplumda bağımsız bir şekilde yaşayabilme, oy kullanma, spor ve kültürel faaliyetlere katılma, sosyal korumadan yararlanma, adalete erişim gibi farklı alanlarda çok ciddi ayrımcılıkla yüz yüze kalabilmektedir.²⁷

Engellilerin küresel ölçekte deneyimlediği ayrımcılığın çeşitli çalışmalarda istatistiki olarak somut bir biçimde ortaya konduğu da görülmektedir: BM Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO) verilerine göre gelişmekte olan ülkelerdeki engelli çocukların %90'ı okula gitmemektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde engelli öğrencilerin yükseköğretimde sayısı artsa da temsil oranı hala düşüktür. ILO'ya göre, dünyadaki çalışma çağındaki insanların yaklaşık 386 milyonu bir tür engelliliğe sahiptir; ancak engelliler arasındaki işsizlik bazı ülkelerde %80'e kadar çıkabilmektedir. Araştırmalar, engelli çocuklara yönelik şiddetin, engelli olmayan akranlarına göre her yıl en az 1,7 kat daha fazla yaşandığını ortaya koymaktadır.²⁸ Engellilerin %28,4'ü yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altındayken, engelli olmayan bireylerde bu oran %17,8'dir.²⁹ DSÖ verilerine göre engelliler, engelli olmayan bireylere kıyasla ulaşım imkânlarını 15 kat daha fazla ulaşılamaz ve pahalı bulmaktadır.³⁰ Yine BM Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNICEF) 2021 yılında paylaştığı verilere göre engelli olmayan akranları ile karşılaştırıldığında engelli çocukların; erken çocukluk eğitimine katılma ihtimallerinin %25 daha az; temel okuma ve matematik becerilerine sahip olma ihtimalinin %42 daha az; hiç okula gitmemiş olma ihtimalinin %49 daha yüksek; ilkokula gitmeme ihtimalinin %47 daha yüksek; ayrımcılığa maruz kalma ihtimalinin % 41 daha yüksek; kendilerini mutsuz bulma ihtimalinin % 51 daha yüksek; daha iyi bir yaşam beklentisine sahip olma ihtimalinin %20 daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.³¹

Dünyanın her yerinde engellilerin karşı karşıya kaldığı ayrımcılık ve sosyal dışlama, engellilerin kendilerini, ailelerini, arkadaşlarını, çevrelerini ve nihayetinde toplumun tamamını farklı şiddetlerde etkilemekte ve katılımcı toplumların inşa edilmesini zorlaştırmaktadır.

27 OHCHR, "Disabilities", <https://www.ohchr.org/en/disabilities> (E.T. 8/11/2024).

28 UN Department of Economic and Social Affairs, "Factsheet on Persons with Disabilities" <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities.html> (E.T. 8/11/2024).

29 European Commission, "Persons with disabilities" <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137> (E.T. 8/11/2024).

30 WHO, "Disability" <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (E.T.26/11/2024).

31 UNICEF, "Seen, Counted, Included: Using data to shed light on the well-being of children with Disabilities", 2021, s176.

Devletlerin, engellilerin ayrımcılık yasağı ve eşitliğe ilişkin haklarına saygı gösterme, bu hakları koruma ve yerine getirme yükümlülükleri söz konusudur. Dolayısıyla devletler engellilere karşı ayrımcılık oluşturan herhangi bir eylemden kaçınmak zorundadır. Bu bağlamda engelliliğe dayalı ayrımcılığı oluşturan mevcut yasaların, düzenlemelerin, geleneklerin ve uygulamaların değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılması gerekmektedir. Devletler, engellilerin başkalarıyla eşit bir şekilde temel hak ve özgürlüklerini kullanmalarını sağlayacak tedbirleri alma yükümlülüğü altındadır.³² Engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağı kapsamında devletlerin bir sonraki başlıkta ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olan makul düzenlemelerin hayata geçirilmesini sağlama yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Devletlerin her türlü ayrımcılığı yasaklama görevi tüm ayrımcılık türlerini kapsamaktadır. Bu ayrımcılık türlerinin uluslararası ve ulusal insan hakları müktesebatı çerçevesinde doğrudan ayrımcılığı,³³ dolaylı ayrımcılığı,³⁴ makul düzenlemenin gerçekleştirilmemesini, tacizi,³⁵ ayrı tutmayı,³⁶ varsayılan temele dayalı ayrımcılığı,³⁷ işyerinde yıldırma (mobbing),³⁸ ayrımcılık talimatı vermeyi ve bu talimatı uygulamayı³⁹, çoklu ayrımcılığı⁴⁰ ve dolayısıyla ayrımcılığı⁴¹ içerdiği görülmektedir.

EHİS uyarınca ayrımcılık yasağı ve eşitlik, hem bir ilke hem de bir hak olarak kabul edilmektedir. EHK'ye göre Sözleşme, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesine; 3'üncü maddede Sözleşme'nin

32 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 30

33 6701 sayılı Kanun doğrudan ayrımcılığı şu şekilde tanımlamıştır: "Bir gerçek veya tüzel kişinin, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını bu Kanunda sayılan ayrımcılık temellerine dayanarak engelleyen veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi, (...) ifade eder."

34 6701 sayılı Kanun dolaylı ayrımcılığı şu şekilde tanımlamıştır: "Bir gerçek veya tüzel kişinin, görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda, bu Kanunda sayılan ayrımcılık temelleriyle bağlantılı olarak, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanma bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulmasını, (...) ifade eder."

35 6701 sayılı Kanun tacizi şu şekilde tanımlamıştır: "Psikolojik ve cinsel türleri de dâhil olmak üzere bu Kanunda sayılan temellerden birisine dayanılarak, insan onurunun çiğnenmesi amacını taşıyan veya böyle bir sonucu doğuran yıldırıcı, onur kırıcı, aşağılayıcı veya utandırıcı her türlü davranış, (...) ifade eder."

36 6701 sayılı Kanun ayrı tutmayı şu şekilde tanımlamıştır: "Kişilerin bu Kanunda sayılan temellerden biri veya birden fazlası nedeniyle, bir eylem veya eylemsizliğin sonucu olarak diğerlerinden ayrı tutulması durumunu, (...) ifade eder."

37 6701 sayılı Kanun varsayılan temele dayalı ayrımcılığı şu şekilde tanımlamıştır: "Bir gerçek veya tüzel kişinin, bu Kanunda sayılan ayrımcılık temellerinden birisiyle gerçekte ilgisi olmamasına rağmen, bu temellerden birisini taşıdığı sanılarak hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanma bakımından ayrımcı muameleye maruz kalmasını, ifade eder."

38 6701 sayılı Kanun işyerinde yıldırma şu şekilde tanımlamıştır: "Bu Kanunda sayılan ayrımcılık temellerine dayanarak kişiyi işinden soğutmak, dışlamak, bıkırtmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan eylemleri, (...) ifade eder."

39 6701 sayılı Kanun ayrımcılık talimatını şu şekilde tanımlamıştır: "Bir kişinin kendi nam veya hesabına eylem ve işlemlerde bulunmaya yetkili kıldığı kişilere veya bir kamu görevlisinin diğer kişilere verdiği ayrımcılık yapılmasına yönelik talimatı, (...) ifade eder."

40 6701 sayılı Kanun çoklu ayrımcılığı şu şekilde tanımlamıştır: "Ayrımcı uygulamanın birden fazla ayrımcılık temeli ile ilişkili olması durumunu, (...) ifade eder."

41 Dolayısıyla ayrımcılık, kişinin yakın ilişkide bulunduğu başka bir kişinin özelliği nedeniyle ayrımcı muameleye uğraması anlamına gelmektedir. Gül ve Karan'dan akt. TİHEK, Kamu İdarecilerine Yönelik İnsan Hakları Rehberi, 2024, s. 195.

genel ilkelerinden biri olarak, 5'inci maddede ise hak olarak atıfta bulunmaktadır. Ayrıca ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi Sözleşme'de güvence altına alınan diğer tüm ilke ve haklar için açıklayıcı araçlardır.⁴² Komite'ye göre ayrımcılık yasağı ve eşitlik, Sözleşme'nin kalbinde yer almaktadır ve diğer maddelerde tekraren yer alan "*diğerleriyle eşit koşullar altında*" ifadesi Sözleşme'deki tüm hakları ayrımcılık yasağı ilkesine bağlamaktadır.⁴³ Ayrıca Komite, eşitliğin teşvik edilmesinin ve ayrımcılıkla mücadelenin derhal gerçekleştirilmesi gereken ortak yükümlülükler olduğunu, aşamalı gerçekleştirmeye tabi olmadığını belirtmektedir.⁴⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere AİHS'in ayrımcılık yasağını düzenleyen 14'üncü maddesinde engelliliğe dayalı ayrımcılık açık bir şekilde yer almasa da AİHM içtihatları çerçevesinde engelliliğin "*herhangi başka bir duruma dayalı*" ifadesi kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Mahkemenin içtihatları, EHİS'in kapsamına uygun olarak EHK görüşlerine benzer bir çerçeve sunmaktadır. Mahkeme, *Glor v. İsviçre* kararında; özellikle 29/1/2003 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinin engellilerin sosyal hayata tam olarak katılmasına ilişkin olarak aldığı 1592 No.lu Tavsiye Kararı'na (2003) ve EHİS'e atıfta bulunarak, engellilerin ayrımcılıktan korunması ihtiyacı konusunda Avrupa'da ve dünya çapında görüş birliği olduğunu belirtmiştir. Mahkemeye göre bu durum, Devletin engellilere haklarından tam olarak faydalanabilmeleri için "makul düzenleme" sağlama yükümlülüğünü de kapsamaktadır. Engelliliğe ilişkin davalarda, Devletin engellilere gösterilecek farklı hukuki muameleyi tespit ederken kullandığı takdir yetkisi oldukça azaltılmıştır.⁴⁵

B. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Engellilik bağlamında her bireyin farklı gereksinimlerine ve koşullarına karşılık verilebilmesi, insan haklarının etkili bir şekilde korunmasının bir ön koşulu olarak önem taşımaktadır.⁴⁶ Bu da engellilerin temel hak ve özgürlüklerini kullanabilmeleri için kendi özel gereksinimlerine yanıt verilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda makul düzenleme, engellilerin temel hak ve özgürlüklere toplumun geri kalanıyla eşit bir biçimde erişimini sağlamayı amaçlayan önlemleri

42 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 12

43 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 7

44 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para.12

45 AİHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi ve Sözleşme'ye Ek 12 No.lu Protokol'ün 1. maddesine ilişkin Rehber, Adalet Bakanlığı, 2020, s. 37.

46 BM, World Programme of Action concerning Disabled Persons, A/RES/37/52, 1982.

ifade etmek üzere kullanılan bir kavram olup uluslararası insan hakları hukuku tarafından ayrımcılık yasağı ile bağlantılı olarak güvence altına alınmış bir yükümlülüktür. Makul düzenleme kavramı en genel tanımı ile “makul değişiklikleri, uyumlaştırmaları ya da tedbirleri sağlamak veya etkili ve uygun değişiklikleri gerçekleştirme ödevi” anlamına gelmektedir.⁴⁷

Engelliliğe dayalı farklı muamele bazı durumlarda doğrudan ayrımcılıktan, örneğin engelliliğe bağlı olarak makul ve nesnel bir gerekçe olmaksızın bir hakkın kısıtlanmasından kaynaklanabilse de şekli eşitlik kavramı, engellilerin özel gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü engelliler için eşit muamele görme talebi, bazı zamanlarda toplumun geri kalan kesimleriyle eşit muamele edilmesini gerektirebilirken bazı zamanlarda pozitif uygulamalarla farklı muamelede bulunulmasını gerektirebilmektedir. Bu da bireysel gereksinimlere odaklanan makul düzenleme yapma yükümlülüğünün ayrımcılık karşıtı paradigmaya dâhil edilmesini sağlayan etmendir.⁴⁸ Makul düzenlemeye odaklanmak, aynılık ve insan haklarının tekdüze uygulanması fikrinin aksine, çoğulculuğun kabul edilmesini ve farklılıkların dikkate alınmasını sağlamaktadır.⁴⁹

EHİS’in 2’nci maddesinde makul düzenleme, “*engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler*” olarak tanımlanmıştır. Makul düzenleme yükümlülüğü, EHİS’in ayrımcılık yapılmaması ve eşitliği güvence altına alan 5’inci maddesinin yanı sıra kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkını (14’üncü madde), eğitim hakkını (24’üncü madde) ve çalışma ve istihdam hakkını (27’nci madde) düzenleyen maddelerinde de açıkça yer almaktadır. Ayrıca Sözleşme’nin 2’nci ve 5’nci maddeleri gereği, doğrudan ilgili maddede yer almasa da diğer hakların yerine getirilmesinde temel bir unsurdur.⁵⁰ EHK’ye göre EHİS’in 2’nci maddesi uyarınca makul düzenlemenin gerçekleştirilmemesi, temel bir insan hakkından eşit yararlanılabilmesi için gerekli olan ve ölçüsüz veya aşırı bir yük gerektirmeyen uygun değişiklik ile düzenlemelerin hayata geçirilmemesi ayrımcılık teşkil etmektedir.⁵¹ EHK’ye göre makul düzenlemelerin, engelli

47 OHCHR, Parlamenterlere Yönelik El Kitabı, s. 57

48 Frédéric Mégret & Dianah Msipa (2014) Global Reasonable Accommodation: How the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Changes the Way We Think About Equality, South African Journal on Human Rights, 30:2, s. 263

49 A.g.e., s. 262

50 Anna Lawson, a.g.e., s. 30.

51 EHK, General comment No. 6 (2018) on equality and nondiscrimination, CRPD/C/GC/6, 2018, para. 18/c.

bir kişinin erişilebilir olmayan bir duruma veya çevreye erişim ihtiyacı olduğunu veya haklarından istifade etmek istediğini bildirdiği andan itibaren gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁵²

ESKHS’de makul düzenleme yapma yükümlülüğüne ilişkin bir düzenleme yer almamakla birlikte ESKHK 1995 tarihli 5 No.lu Genel Yorum’unda engelliliğe dayalı ayrımcılığı, makul düzenlemelerin yerine getirilmemesini de kapsayacak şekilde tanımlamaktadır.⁵³

MSHS ayrımcılık yasağını güvence altına almakla birlikte makul düzenleme yükümlülüğüne dair bir hüküm ihtiva etmemektedir. Bununla beraber makul düzenleme yapma yükümlülüğü, Sözleşme’nin denetim organı olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin (İHK) önüne EHİS kabul edilmeden önce işkence ve kötü muamele yasağıyla bağlantılı olarak dolaylı bir şekilde gelmiştir. *Hamilton v. Jamaika* başvurusunda İHK, cezaevi yetkilerinin her iki bacağı felç olan başvuranın koşuşundan çıkabilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmamasının MSHS’nin 7’nci ve 10’uncu maddelerini⁵⁴ ihlal ettiğine kanaat getirmiştir.⁵⁵

AİHS makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin bir hüküm içermese de AİHM, içtihatlarında devletlerin makul düzenleme yükümlülüğü bulunduğunu kabul etmektedir. AİHM, AİHS’in 14’üncü maddesinin, “tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını” sağlamak üzere engelli bireylerin beklemekte haklı oldukları “belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük yüklemeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler” olarak ifade edilen makul düzenlemeler ışığında incelenmesi gerektiği kanısındadır. Çünkü Mahkemeye göre makul düzenlemeler, ayrımcılık teşkil eden olgusal eşitsizlikleri düzeltmeye imkân vermektedir.⁵⁶ Nitekim AİHM, başvuranın görme engelli olması nedeniyle İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarına kaydının yapılmamasına ilişkin olan *Çam v. Türkiye* davasında başvuranın görme engelini derecesine göre müzik eğitimi almasının engellenmesinin gerekçesinin açıklanamadığını ve başvuranın ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla hiçbir gayret gösterilmediğini, herhangi bir nesnel gerekçe

52 EHK, General comment No. 6 (2018) on equality and nondiscrimination, CRPD/C/GC/6, 2018, para. 24/b.

53 ESKHK, Engelliler Hakkında Genel Yorum No:5, (E/1995/22), para. 15.

54 Sözleşmenin 7’nci maddesi işkence ve kötü muamele yasağını, 10’uncu maddesi özgürlüğünden mahrum bırakılanların haklarını güvence altına almaktadır.

55 Interim report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/63/175 (2008), para. 53’ten akt. Merve Sisli, Uluslararası ve Ulusal Hukuk Çerçevesinde Özgürlüğünden Mahrum Bırakılan Engellilerin Tutulma Koşulları, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi (2), s. 97.

56 AİHM, Çam ve Türkiye Kararı, B. No: 51500/08, 23/2/2016, para. 65.

göstermeksizin başvuranın ihtiyacına uygun düzenleme yapılmayarak başvuranın okula kaydının yapılmaması sonucunda eğitim hakkıyla birlikte ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, *Çam v. Türkiye* kararında engellilik temelinde ayrımcılığın makul düzenlemelerin reddedilmesini de içerdiğine hükmetmiştir.⁵⁷

GGASŞ'nin E maddesi ayrımcılık yasağını güvence altına alırken 15'inci maddede düzenlenen engellilerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı bağlamında makul düzenleme yükümlülüğüne örtülü bir biçimde de olsa yer vermektedir. 15'inci maddenin ikinci fıkrası "*Normal çalışma ortamında engellileri istihdam etmek ve onların istihdamını sürdürmek ve çalışma koşullarını engellilerin gereksinimlerine uyarlamak, ya da engellilik nedeniyle bunun mümkün olmadığı durumlarda çalışmayı buna göre düzenlemek ya da engelin düzeyine göre güvenli bir istihdam türü yaratmak için, işverenleri özendirmeye yönelik bütün önlemlerle onların istihdam edilmelerini teşvik etmeyi*" gerektirmektedir. Nitekim Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağının makul düzenleme yapma yükümlülüğünü kapsadığını kabul etmektedir. Komite, GGASŞ'nin 15'inci maddesi bağlamında Fransa'nın eğitimde engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklayan mevzuatı kabul etmemesi nedeniyle Fransa aleyhine karar vermiştir ve mevcut eşitlik yasasında makul düzenleme görevlerinin niteliğine ilişkin daha fazla bilgi sağlamasını talep etmiştir.⁵⁸ Ayrıca, Komiteye göre işverenin, özellikle endüstriyel bir kaza veya meslek hastalığı sonucu engelli hale gelen kişilerin istihdama etkili bir şekilde erişimini ve istihdamda kalmalarını sağlamak için makul düzenleme yükümlülüğüne uygun adımlar atması gerekmektedir.⁵⁹

Makul düzenleme, engellilik bağlamında ayrımcılık yasağının derhal geçerli olan yükümlülüklerinin esas bölümüdür.⁶⁰ Makul düzenlemelerin yerine getirilmemesi belirtildiği üzere bir ayrımcılık türü olarak kabul edilmekte ve engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağının ihlal edilmesine neden olabilmektedir. "Makul düzenleme" sağlanmasından kastedilen şey, engellilerin diğerleriyle eşit bir şekilde mevcut hizmetlerden yararlanmasına ve herhangi bir faaliyete katılmasına mâni olan engellerin kaldırılması amacıyla engelli için örneğin çalışma ortamında, eğitim kurumunda, sağlık hizmeti verilen bir merkezde ya da ulaşım hizmetinde

57 AliHM, *Çam ve Türkiye Kararı*,

58 Conclusions XVI-2, vol 1 (2003) para 229'den akt. Anna Lawson, *Disability and Equality Law in Britain The Role of Reasonable Adjustment*, Hard Publishing, Oxford and Portland, 2008, s. 51.

59 Avrupa Konseyi, *Digest of the Case Law of The European Committee of Social Rights*, 2008, s. 113, <https://rm.coe.int/168049159f> (E.T. 28/11/2024).

60 EHK, General comment No. 6 (2018) on equality and nondiscrimination, CRPD/C/GC/6, 2018, para. 23

yapılacak uyumlaştırmalardır. Makul düzenlemeler, standart uygulamalarda maliyetsiz değişiklikler yapılmasını gerektirebileceği gibi ek ekipman veya destek satın alınması veya fiziksel erişimin güçlendirilmesi gibi maliyetli önlemleri gerektirebilmektedir.⁶¹ Bazı durumlarda, EHK'nin *HM v. İsveç* kararında gösterdiği gibi, makul düzenlemeler yasalarda değişiklik yapılmasıyla da gerçekleştirilebilmektedir.⁶²

Makul düzenlemeye ilişkin diğer örnekler arasında mevcut tesislerin ve bilgilerin engelliler için erişilebilir hale getirilmesi, ekipmanların edinilmesi ya da değiştirilmesi, okuyucu veya tercüman ya da uygun eğitim veya denetimin sağlanması, test veya değerlendirme prosedürlerinin oluşturulması, bir pozisyon için belirlenen bazı vazifelerin bir başka kişiye verilmesi, faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi, işin yeniden planlanması, müfredatın, öğrenme materyallerinin ve öğretim stratejilerinin düzenlenmesi, tıbbi prosedürlerin uyarlanması veya ölçüsüz veya aşırı bir yük olmaksızın destekleyici personel için erişim sağlanması sayılabilir.⁶³ Makul düzenleme gereksiniminin altında yatan temel düşünce, toplumun engellilerin haklarını korumak için özel olarak hiçbir şey yapmamasının, engellilerin önüne engeller konulmasının yollarından biri olduğu ve aslında engelliliğin toplumsal olarak inşa edildiğidir.⁶⁴

Makul düzenleme, genellikle erişim talebinde bulunan engelli veya ilgili kişi veya grupların temsilcileri tarafından talep edilmektedir.⁶⁵ Öte yandan engellilerin aileleri tarafından da makul düzenleme talebinde bulunulması mümkündür. Örneğin; Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın *S. Coleman v. Attridge Law ve Steve Law* kararında engelli çocuğu olan annenin iş saatlerinin düzenlenerek gerekli makul düzenlemelerin yapılmaması engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağı kapsamında değerlendirilmiştir.⁶⁶

Makul düzenlemenin hayata geçirilebilmesi için öncelikle gerçekleşmesi gereken unsur, engellilerin yükümlülük sahibini bu ihtiyaca dair bilgilendirmesidir. Diğer bir unsur ise düzenlemenin, hakkın kullanımı engelleyen belirli bir bariyeri ortadan kaldırmak için gerekli,

61 Anna Lawson, a.g.e., s. 31.

62 Frédéric Mégret & Dianah Msipa, a.g.e., 30:2, s. 263

63 OHCHR, Parlamenterlere Yönelik El Kitabı, s. 57, para 23.

64 Frédéric Mégret & Dianah Msipa, a.g.e., s. 262

65 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 24/b.

66 Avrupa Birliği Adalet Divanı (Büyük Daire), *S. Coleman v Attridge Law ve Steve Law*, 17.7.2008, Document 62006CJ0303.

hem de söz konusu hakkın gerçekleşmesini sağlamak için uygun veya etkili olmasıdır.⁶⁷ Ayrıca gerekli uyumlaştırmalar yapıldığında bunların düzenlemeye ihtiyaç duymayan üçüncü kişilerin faaliyetlerini etkilememesi gerekmektedir.⁶⁸

Makul düzenlemeler hayata geçirilirken, bu düzenlemeleri talep eden engellilerle diyaloga girilmesi gerekmektedir. Makul düzenlemelerin bazı durumlarda kolektif veya kamusal bir fayda oluşturmaları mümkündür; ancak bu düzenlemeler esas olarak başvuruda bulunan engellinin gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir.⁶⁹ Bu yönüyle makul düzenleme, sistematik sorunlara değil, engellilikten kaynaklanan bireysel gereksinimlere çözüm önerisi sunmakta ve ilgili kişi bakımından maddi eşitliğin sağlanmasını amaçlamaktadır.

EHK'nin de ifade ettiği üzere makul düzenleme sağlama yükümlülüğü, başvuru alındığı andan itibaren geçerli olan bireyselleştirilmiş, reaktif bir yükümlülüktür.⁷⁰ Makul düzenleme sağlama yükümlülüğü bireyselleştirilmiş bir yükümlülük olduğundan farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebilmektedir. Engellilik türlerinin çeşitliliği (örneğin fiziksel engeller, zihinsel engeller, psikososyal engeller, vb.) göz önüne alındığında, ihtiyaçlar da çeşitlenmektedir. Bu nedenle, bireysel ihtiyaçları karşılamak için gereken değişiklik veya ayarlama türü vakadan vakaya değişiklik gösterebilmektedir.⁷¹

EHK'ye göre EHİS'in 2'nci ve 5'inci maddeleri çerçevesinde makul düzenleme yükümlülüğünü iki temel bileşene ayırmak mümkündür. İlk bileşen, engelli bir kişinin haklarını kullanabilmesini sağlamak için belirli bir durumda gerekli ve uygun olan bir değişiklik ya da düzenlemenin yapılması yönünde pozitif bir hukuki yükümlülük getirmektedir. İkinci bileşen ise, gerekli olan bu düzenlemelerin, yükümlülük sahibine orantısız ya da gereksiz bir yük getirmediğini güvence altına almaktadır.⁷² "Makul düzenleme" tek bir kavramdır ve "makul" ifadesi bir istisna ibaresi olarak yanlış yorumlanmamalıdır. "Makul" ifadesi, düzenlemenin maliyetinin veya kaynaklarının değerlendirilmesine değil, engelli için ne kadar uygun, yerinde ve etkili olduğuna bir atıfta

67 BM, Equality and non-discrimination under article 5 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/34/26, 2016, para. 53.

68 Gerard Quinn, Disability Discrimination Law in the European Union, Equality in an Enlarged European Union: Understanding the Article 13 Directives, (der.) Helen Meenan, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 268.

69 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 24/b.

70 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 24/b.

71 Frédéric Mégret & Dianah Msipa, s.263.

72 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 25.

bulunmaktadır. Bu nedenle de eğer bir düzenleme, yapılma amacını ya da amaçlarını yerine getiriyorsa ve engellinin gereksinimlerini karşılıyorsa makuldür.⁷³

Ölçüsüz veya aşırı yük, makul düzenleme yükümlülüğünün sınırını belirleyen tek bir kavram olarak görülmektedir. Komiteye göre “ölçüsüz” ve “aşırı yük” kavramları aynı fikre atıfta bulunduğu sürece eşanlamli olarak düşünülmelidir: Makul düzenleme talebi, düzenleme yapacak taraf üzerinde aşırı veya haksız bir yük oluşturmamalıdır.⁷⁴ Makul düzenleme, düzenleme talep edilen tarafın varlığını tehlikeye atacaksa ya da en azından temel işlevlerinin performansını önemli ölçüde etkileyecekse makul düzenlemenin reddinin ayrımcılık teşkil etmeyeceği belirtilmektedir.⁷⁵ Bununla beraber yükümlülük sahibi, kamusal kaynakları kullanabiliyorsa ve engelliye yönelik kamu politikaları kapsamında destekleniyorsa ilgili düzenlemeyi yerine getirmesi kolaylaşacağından düzenlemenin orantısız yük getirdiğini savunması da oldukça zorlaşacaktır.⁷⁶ Ayrıca belirli bir makul düzenlemenin büyük bir firma için orantısız bir yük getirmesi, küçük bir işletmeye kıyasla çok daha az ihtimal dahilindedir.⁷⁷ EHK’ye göre makul düzenleme yükümlülüğünün tatbikine yol gösteren temel unsurlar şu şekildedir:

- Engellilerin insan haklarından faydalanması üzerinde etki doğuran bariyerlerin ilgili engelli ile diyalog halinde tanımlanması ve kaldırılması gerekmektedir.
- Bir düzenlemenin (yasal veya uygulama düzeyinde) uygulanabilir olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Yasal veya maddi açıdan imkânsız olan bir düzenleme uygulanamaz.
- Düzenlemenin ilgili (yani gerekli ve uygun) veya söz konusu hakkın hayata geçirilmesini sağlamada etkili olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Düzenlemenin, yükümlülük sahibine ölçüsüz veya aşırı bir yük getirip getirmediğinin değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Makul düzenlemenin ölçüsüz veya aşırı yük oluşturup oluşturmadığı belirlenirken kullanılan araçlar ile ulaşılmak istenen amaç arasındaki orantılı ilişki dikkate alınmalıdır.

73 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 25/a.

74 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 25/b.

75 BM, A/HRC/34/26, 2016, para. 60.

76 BM, A/HRC/34/26, 2016, para. 60.

77 Anna Lawson, a.g.e., s. 32.

- Makul düzenlemelerin eşitliğin teşviki ve engellilere yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik temel amacın gerçekleştirilebilmesine uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle de makul düzenlemeler söz konusu olduğunda, yükümlü organ ile ilgili kişinin istişarelerine dayanan vaka bazında bir yaklaşım gereklidir. Dikkate alınması gereken potansiyel faktörler arasında finansal maliyetler, mevcut kaynaklar (kamu yardımları dâhil), düzenleyici tarafın büyüklüğü, değişikliğin kurum veya kuruluş üzerindeki etkisi, üçüncü taraflar için faydaları, diğer bireyler üzerindeki olumsuz etkileri ile makul sağlık ve güvenlik gereksinimleri bulunmaktadır. Taraf Devlet ve özel sektör kuruluşları söz konusu olduğunda yalnızca bir birim veya departmanın kaynakları değil, kuruma ait kaynakların tümü dikkate alınmalıdır.
- Engelli bireylerin daha geniş biçimde maliyetler üstlenmemelerinin sağlanması gerekmektedir.
- İspat yükünün, düzenlemenin ölçüsüz veya aşırı yük olduğunu iddia eden yükümlülük sahibine ait olması sağlanmalıdır.⁷⁸

EHK *Jungeli v. İsveç* kararında makul düzenlemenin makullüğünün ve orantılılığının değerlendirilmesinde Taraf Devletlerin takdir yetkisi olduğunu kabul etmiştir.⁷⁹ Söz konusu kararda görme engeli olan başvuran başvurduğu pozisyon için gerekli nitelikleri taşımasına rağmen başvurduğu Kurumun bilgisayar sisteminde görme engeline uygun ayarlamalar yapılamadığı için işe alınmamıştır. Kurum, mevcut bilgisayar sisteminin makul düzenlemelerle Braille sistemine uyarlanamayacağını belirtmiştir. Başvuran, işe alınmamasını, makul düzenlemenin reddi ve engellilik temelinde ayrımcılık olduğu iddiasıyla ulusal makamlara taşımışsa da bu iddialar, yerel mahkemeler tarafından yapılan yargılama sürecinde bilgisayar sisteminde yapılacak düzenlemelerin işverene orantısız bir yük getireceği gerekçesi ile reddedilmiştir. EHK, İsveç mahkemelerinin mevcut koşullara ilişkin kapsamlı ve objektif bir değerlendirme yaptığı sonucuna varmıştır. Sonuç olarak Komite, devletlerin makul düzenleme tedbirlerini değerlendirirken belirli bir takdir yetkisini elinde bulundurduğunu belirterek makul düzenlemenin orantısız bir yük oluşturduğuna ilişkin kararı haklı bularak, EHİS'in ayrımcılık yapılmaması ve eşitlik ile ilgili 5'inci maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.⁸⁰

78 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 26.

79 Marie-Louise Jungelin v. İsveç, CRPD/C/12/D/5/2011, 2014, para. 10.5

80 Marie-Louise Jungelin v. İsveç, CRPD/C/12/D/5/2011, 2014.

Komite, *Sahlin v. İsveç* kararında işitme engelli başvuranın makul düzenleme talebinin ulusal makamlarca "aşırı yük" oluşturduğu gerekçesiyle reddedilmesini incelemiştir. Komite, bu karar sürecinde söz konusu düzenlemenin orantılılığını değerlendirmemiş; ancak işveren tarafından başvurana, talep edilen düzenlemenin neden aşırı yük oluşturduğu yönünde bir açıklama yapılmamasını, istisari sürecin işletilmemesini ve yapılması istenen düzenlemenin yalnızca başvuranın lehine olduğu yönündeki değerlendirme ile işitme engelliler topluluğu üzerindeki etkilerinin göz ardı edilmesini dikkate alarak, ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁸¹

C. ERİŞİLEBİLİRLİK VE MAKUL DÜZENLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Erişilebilirlik *"herkesin, istediği her yere ve her hizmete, bağımsız ve güvenli olarak ulaşabilmesi ve bunları kullanabilmesi"*dir.⁸² Erişilebilirlik, hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin kamu hizmetlerine ve toplumsal yaşama eşit bir şekilde dâhil olmasının temelidir ve uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle de güvence altına alınmış bir haktır.⁸³ Erişilebilirlik EHİS'in dayandığı temel ilkelerden biridir ve Sözleşme'nin 9'uncu maddesinde ayrıca bir hak olarak güvence altına alınmıştır. EHİS'in 9'uncu maddesine göre *"Taraflar Devletler engellilerin bağımsız yaşayabilmelerini ve yaşamın tüm alanlarına etkin katılımını sağlamak ve engellilerin diğer bireylerle eşit koşullarda fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil olacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına hem kırsal hem de kentsel alanlarda halka açık diğer tesislere ve hizmetlere erişimini sağlamak için uygun tedbirleri alacaklardır."*

Ulusal mevzuatımızda erişilebilirlik 5378 sayılı Kanun'un *"Tanımlar"* başlıklı 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (f) bendinde şu şekilde tanımlamıştır: *"Binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak kullanılabilir ve kullanılabilir olmasını (...) ifade eder."*

Erişilebilirlik engellilerin bağımsız yaşayabilmesi ve topluma tam ve eşit katılımının ön şartıdır. Fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dâhil bilgiye ve iletişime ve kamuya açık diğer kurum ve hizmetlere erişilemediğinde engelliler topluma katılımda eşit

81 EHK, *Sahlin v. İsveç*, CRPD/C/23/D/45/2018, 2020.

82 OHCHR, Erişilebilirlik Kılavuzu, Ankara, 2020, s. 9, https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf (E.T. 26/11/2024).

83 TİHEK, Kamu İdarecilerine Yönelik İnsan Hakları Rehberi, Ankara, 2024, s. 208.

fırsatlara sahip olamazlar. Bu nedenle de erişilebilirlik EHİS'in dayandığı temel ilkelerden birini teşkil etmektedir.⁸⁴ Erişilebilirlik engellilerin bağımsız yaşayabilmeleri için bir ön koşul olduğundan EHK, fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerine ve kamuya açık diğer kurum ve hizmetlere erişimin reddedilmesinin ayrımcılık bağlamında değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir.⁸⁵ Bununla beraber erişilebilirlik, Taraf Devletler bakımından kademeli olarak hayata geçirilebilecek bir yükümlülüktür; fakat Taraf Devletlerin mevcut bariyerlerin kaldırılması için kesin zaman çerçeveleri belirlemeleri ve yeterli kaynak ayırmaları gerekmektedir.⁸⁶

Hem erişilebilirlik hem de makul düzenleme, engellilerin haklara ve özgürlüklere erişimini güvence altına almayı amaçlasa da birbirinden farklı yükümlülüklerdir.⁸⁷ Erişilebilirlik gruplarla ilgiliyken, makul düzenleme bireylerle ilgilidir.⁸⁸ Bu da evrensel tasarım veya yardımcı teknolojiler aracılığıyla erişilebilirliği sağlamanın öncül/tahmil edilen (ex ante) bir yükümlülük, makul düzenlemenin ise ileriye dönük (ex nunc) bir yükümlülük olması anlamına gelmektedir.⁸⁹

Öncül/tahmin edilen bir yükümlülük olarak erişilebilirlik, bir hizmetin kullanılabilmesi için bireysel başvuru alınmadan Taraf Devletlerin erişilebilirliği sağlaması gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla erişilebilirlik proaktif ve sistematik bir yükümlülüktür.⁹⁰ Devletler, engellileri temsil eden örgütlerle istişare halinde kapsamlı erişilebilirlik standartları belirlemeli ve bunlar hizmet sunucuları, müteahhitler ve diğer paydaşlar için ayrı ayrı belirlenmelidir. Sık karşılaşılmayan bir engeli bulunan bireyler bu standartlar geliştirilirken göz önünde bulundurulmadığında veya erişilebilirliği sağlamayı amaçlayan mevcut düzenlemeler/standartlar bu kişiler bakımından faydalı olmadığında makul düzenlemeler devreye girebilir. Sözleşme kapsamında Taraf Devletler, tasarruf tedbirlerini öne sürerek erişilebilirlik yükümlülüklerini kademeli olarak yerine getirmekten kaçınamazlar. Erişilebilirliğin sağlanması *koşulsuz* bir yükümlülüktür; bir diğer deyişle erişilebilirliğin aşırı yük getirdiğine

84 EHK, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, 2014, (CRPD/C/GC/2), para.1.

85 EHK, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, para. 23.

86 EHK, General comment No. 2 (2014) Article 9: Accessibility, CRPD/C/GC/2, 2014, para. 24.

87 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para.24.

88 EHK, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, para. 25.

89 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, para. 24/a, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, para. 25.

90 EHK, Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No: 2, para. 25.

atıfta bulunarak sorumlu kurum veya kuruluşlar söz konusu yükümlülüklerinden kurtulamazlar.

91

İleriye dönük bir yükümlülük olarak makul düzenleme ise engelli bir bireyin belirli bir durumda, örneğin işyerinde veya okulda, haklarından eşit bir şekilde yararlanabilmesi için ihtiyaç duyduğu andan itibaren uygulanabilir bir yükümlülüktür ve engellinin bunu talep etmesi, yani başvuruda bulunması gerekmektedir.⁹² Dolayısıyla makul düzenleme yükümlülüğü, erişilebilirliğin aksine reaktif bir yükümlülüktür. Makul düzenlemeler yerine getirilirken erişilebilirlik standartları bir gösterge olabilir. Makul düzenleme, ayrımcılık yapmama ve eşitlik anlamında bireysel adaletin sağlanmasını güvence altına alır ve ilgili kişinin insan onurunu, özerkliğini ve tercihlerini dikkate alır. Bu nedenle, nadir görülen engeli bulunan bir birey, herhangi bir erişilebilirlik standardı kapsamına girmeyen bir düzenlemeyi makul düzenleme kapsamında talep edebilir.⁹³

91 EHK, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2 para. 25.

92 EHK, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, para. 26.

93 EHK, Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, para. 26.

MAKUL DÜZENLEME TEDBİRLERİNE İLİŞKİN FARKLI ÜLKE ÖRNEKLERİ

II. BÖLÜM

Engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadelede makul düzenleme/uyarlama sağlama yükümlülüğüne ilişkin kavramsal çerçevenin anlatıldığı birinci bölümde de ifade edildiği üzere, engelliler; kapsayıcı eğitime erişim eksikliği, istihdam süreçlerinde ayrımcılık, iş ortamında mobbinge ve/ya tacize uğrama, toplumsal yaşama dâhil olma ve bağımsız yaşama hakkının teminatı olarak erişilebilirlik ve makul düzenleme/uyumlaştırma imkânlarının hayata geçirilmemesi gibi bir veya birden çok konuda çoklu/kesişimsel ayrımcılığa (multi/intersectionality discrimination) maruz kalmaktadır. Engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadelede engellilerin karşılaştığı çoklu ve kesişimsel ayrımcılıklar, toplumsal adaletin sağlanmasında önemli engeller oluştururken birlikte yaşama ve dayanışma duygusunun harcı olan eşitlik ilkesini zedelemektedir.

Engelli hakları alanında temel referans kaynağı olan ve 21'inci yüzyılın ilk kapsamlı uluslararası insan hakları antlaşması olarak tabir edilen EHİS'in 30/3/2007 tarihinde imzaya açılmasının ardından Taraf Devletlerin Sözleşme'nin getirdiği uluslararası standartları ulusal düzeyde iç hukukuna yansıtmaları ile engellilere yönelik tutum ve yaklaşımda önemli bir paradigma değişikliği yaşanmıştır. Engelliler, Sözleşme ile teminat altına alınan bu hakları talep edebilen, özgür ve bilgilendirilmiş rızalarına dayalı olarak hayatları için kararlar alabilen, toplumun aktif üyeleri olan "özneler" olarak görülmeye başlanmış; engellileri, geçmişte genellikle hayırseverlik, tıbbi tedavi ve sosyal koruma gibi pasif bir bakış açısıyla gören yaklaşım, EHİS'in beraberinde getirdiği standartlar ile zamanla büyük bir dönüşüm geçirmiştir.⁹⁴

EHİS, engelli haklarının korunması, geliştirilmesi ve teşvik edilmesi amacıyla Taraf Devletlerin insan hakları alanında pozitif yükümlülüğünün sınırlarını tespit ederek olası insan hakları ihlallerini bertaraf etmeyi amaçlamaktadır. EHİS kapsamında, engellilerin özgün ihtiyaçları dikkate alınarak sahip oldukları insan haklarının yeniden şekillendirilmesi hedef olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Sözleşme'nin teminat altına aldığı temel kavramlardan biri de makul düzenleme yükümlülüğü olmuştur.

Ülkemizde makul düzenleme yapma yükümlülüğü dâhil olmak üzere EHİS'ten kaynaklanan yükümlülüklerimizin daha iyi bir şekilde yerine getirilmesi gayesi ulusal politika belgelerinde yer bulmuştur.⁹⁵ Bu bağlamda engellilik alanındaki ulusal vizyonu ve yol haritasını ortaya koyan

94 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Social Inclusion, "Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)" <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>, (E.T.8/1/2025).

95 İlgili belge Raporun üçüncü bölümünde detaylı olarak ele alınacağından bu bölümde kısaca değinilmiştir.

2030 Engelsiz Vizyon Belgesi, 3/12/2021 Dünya Engelliler Günü'nde Cumhurbaşkanımız Sn. Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından ilan edilmiştir. Akabinde Engelsiz Vizyon Belgesi'nin 2023-2025 yılları arasındaki uygulama aracı olan ilk Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (EHUEP) oluşturulmuştur.

EHUEP'nin *"Engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadele ederek eşitliği tesis etmek"* amacı altında *"Engelli bireylerin ayrımcılığa karşı yasal olarak korunması"* başlıklı Hedef 1'de *"Engelli bireylerin haklarını kullanırken ihtiyaç duydukları makul uyumlaştırmaların sağlanmasına yönelik yasal ve idari tedbirlerin alınması"* 1.3. numaralı Eylem Alanı olarak belirlenmiştir. İlgili eylem alanı çerçevesinde makul düzenleme tedbirlerine ilişkin ülke örneklerinin incelenmesi, öneri taslağı oluşturulması, örnek makul düzenleme uygulamalarına dair araştırma, inceleme ve çalıştay gibi çalışmalar gerçekleştirilerek raporlamalar yapılması gerektiği belirtilerek Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu da faaliyetlerin gerçekleştirilmesinden sorumlu kurumlar arasında gösterilmiştir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde makul düzenleme tedbirlerine ilişkin farklı ülkeleri incelenecektir. Ancak farklı ülke örneklerinin daha iyi bir şekilde ortaya koyulması amacıyla ilk olarak makul düzenleme tedbirleri ile hizmetlerin erişilebilir olarak sunulması dahil olmak üzere EHİS'in ulusal düzeyde uygulanmasını izlemekle yükümlü⁹⁶ mekanizmalara yer verilecektir.

EHİS'in *"Ulusal Uygulama ve Denetim"* başlıklı 33'üncü maddesinin ikinci fıkrasına⁹⁷ göre, Sözleşme'ye taraf her devletin Sözleşme'nin ulusal seviyede ülke içerisinde uygulanmasını izlemek, teşvik etmek ve korumak maksadıyla idari işleyiş içerisinde hukuki dayanağı bulunan Bağımsız İzleme Mekanizması⁹⁸ (BİM) oluşturmaları gerekmektedir. BİM, Taraf Devletin EHİS'i ne ölçüde uyguladığına dair ulusal düzeyde objektif bir değerlendirme sağlamak ve Taraf Devletlere insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda tavsiyelerde bulunmak misyonuna sahiptir. Bu doğrultuda ülke içerisinde oluşturulacak olan BİM'lerin nasıl

96 OHCHR, Implementing the Rights of Persons with Disabilities-the Role of Independent Monitoring Frameworks Practical Guide New York and Geneva, 2023 Professional Training Series No. 28, New York and Geneva", 2023, s. 19.

97 EHİS'in "Ulusal Uygulama ve Denetim" başlıklı 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası şöyledir:

"Taraf Devletler kendi örgütlenme biçimlerine uygun olarak mevcut sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili konular için hükümet içinde bir veya daha fazla kilit nokta tahsis eder ve hükümet içinde farklı sektörler ve farklı düzeylerdeki konuyla ilgili faaliyetlerin teşvik edilmesi için koordinasyon mekanizması kurar.

Taraf Devletler, kendi bünyeleri içerisinde, işbu Sözleşmeyi teşvik ve temin edip düzeltmek amacıyla kendi yasal ve idari sistemlerine uygun olan ve bir veya daha fazla bağımsız mekanizmayı içeren bir yapı bulundurur veya kurar ve bu yapıyı güçlendirir. Taraf Devletler bu yapıyı kurarken, insan haklarının teşviki ve korunması için ulusal kurumların statü ve işleyişine ilişkin ilkeleri de göz önünde bulundururlar.

Taraf Devletler, başta engelliler ve onları temsil eden kuruluşlar olmak üzere sivil toplumun denetim sürecine tam katılımını sağlar."

98 Independent Monitoring Mechanism (IMM).

işlemesi ve ne şekilde kurumsallaşması gerektiğine dair ideali yansıtan, tek bir tipolojinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Ulusal düzeyde EHİS'in uygulanmasını izlemek amacıyla tek başına izleme sorumluluğu bulunan ve BİM olarak adlandırılan müstakil bir kurum ihdas edilebileceği gibi izleme sorumluluğunu paylaşan iki veya daha fazla kuruluşun oluşturulması da seçenekler arasında yer almaktadır.⁹⁹

A. DİĞER ÜLKELERDEKİ BAĞIMSIZ İZLEME MEKANİZMALARI

Ulusal insan hakları kurumlarının (UİHK) uluslararası düzeyde tanınması ve bu kurumların işlevselliğinin artırılması amacıyla kurulan Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı¹⁰⁰ [Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI)] dünya çapında en büyük insan hakları ağlarından biri olarak ifade edilmektedir.

1993 yılında kurulan ve daha önce Uluslararası Koordinasyon Komitesi (International Coordinating Committee) olarak bilinen GANHRI, Akreditasyon Alt Komitesi (Sub-Committee for Accreditation) aracılığıyla UİHK'lerin bağımsızlığını, etkinliğini ve insan haklarının korunmasına olan katkılarını güvence altına almayı amaçlayan temel asgari standartlar olarak bilinen BM Paris Prensipleri doğrultusunda ulusal düzeyde oluşturulan UİHK'lerin BM Paris Prensiplerine uyumlarını değerlendirerek akreditasyon sürecini yürütmektedir.

Akreditasyon süreci ile GANHRI, UİHK temsilinin merkezi bir çerçevede toplanmasını, dünya genelindeki ulusal temsilcilerin etkili bir şekilde birleştirilmesini ve organizasyonel tutarlılığın korunmasını, küresel anlamda daha tutarlı bir insan hakları denetiminin sağlanmasını teşvik etmeye çabalamaktadır.

Kurumsal açıdan BİM'lerin var olduğu çoğu ülkede, Paris Prensipleri ile uyumluluk arz eden UİHK da bulunduğu için iki kurumsal yapı arasında çalışma alanları, görev ve yetkilerindeki kesişimsellik bulunduğundan, UİHK olarak belirlenen kurumun genellikle BİM görevini de üstlendiği görülmektedir.¹⁰¹ Benzer şekilde ülke içerisinde BİM olarak görev yapan veya BİM'lerin bir parçasını oluşturan kurumlar arasında ombudsmanlık, yasamaya bağlı insan

99 Söz konusu bu yapılar İngilizce literatürde "single-agent model" veya "multi-agent model" olarak isimlendirilmektedir.

100 <https://ganhri.org> (E.T.26/12/2024).

101 OHCHR, Implementing the Rights of Persons with Disabilities – the Role of Independent Monitoring Frameworks Practical Guide New York and Geneva, 2023 Professional Training Series No. 28, New York and Geneva", 2023, s. 2-3.

hakları komisyonları ve engelli hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşları yer almaktadır.¹⁰²

Aşağıdaki tablolarda farklı ülkelerde BİM yapılarının nasıl oluşturulduğuna dair açıklamalara ve ulusal düzeyde BİM misyonu yüklenen kurumsal yapıların tanınırlığına ilişkin bilgilendirici içeriklere yer verilmiştir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin anket yoluyla elde ettiği bilgiler çerçevesinde Sözleşme'ye taraf 191 Devlet'ten 37'sinin BİM'e sahip olduğu kamuoyunun bilgisine sunulmuştur.¹⁰³ Buna göre;

1. Afrika Ülkeleri

Ülke	EHİS'in onaylanma tarihi	BİM Olarak Belirlenen Kurumun Adı	BİM Şekli
Angola	13.07.2001	National Council for Social Action [Conselho Nacional da Acção Social (CNAS)] Ulusal Sosyal Eylem Konseyi [Conselho Nacional da Acção Social (CNAS)]	Eşitlik kurumu
Burkina Faso	23.07.2009	National Multisectoral Council for the Protection and Promotion of the Rights of Persons with Disabilities (COMUD/Handicap) / Engelli Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi için Ulusal Çok Sektörlü Konsey (COMUD/Engelli)	Yeni kurulan kuruluş ¹⁰⁴
Cibuti	18.06.2012	National Commission for Human Rights (CNDH) / Ulusal İnsan Hakları Komisyonu (CNDH)	Ulusal insan hakları kurumu
Fas	08.04.2019	The National Mechanism for the Protection of the Rights of Persons with Disabilities of the National Human Rights Council /	Ulusal insan hakları kurumu

102 OHCHR, "CRPD Independent Monitoring Mechanisms (IMM) Repository", <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/crpd-independent-monitoring-mechanisms-imm-repository>, (E.T. 20/12/2024).

103 <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/crpd-independent-monitoring-mechanisms-imm-repository>, (E.T. 20/12/2024).

104 İlgili kaynakta kullanılan yeni kurulan kuruluş ifadesi, bağımsız izleme görevinin icrası amacıyla mevcut kurumlar (eşitlik kurumu, ulusal insan hakları kurumu vb.) dışında kurulan yeni bir yapıyı ifade etmektedir.

		Ulusal İnsan Hakları Konseyi Engelli Bireylerin Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal Mekanizma	
Nijerya	30.03.2007	National Commission for Persons with Disabilities / Engelli Bireyler Ulusal Komisyonu	Yeni kurulan kuruluş
Tunus	02.04.2008	The High Committee for Human Rights and Fundamental Freedoms / İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Yüksek Komitesi	Ulusal insan hakları kurumu

Tablo 1: Afrika Ülkelerindeki Bağımsız İzleme Mekanizmaları

2. Asya-Pasifik Ülkeleri

Ülke	EHİS'in onaylanma tarihi	BİM Olarak Belirlenen Kurumun Adı	BİM Şekli
Bahreyn	30.06.2022	The Higher Committee for the Care of Persons with Disabilities Engelli Bireylerin Bakımı Yüksek Komitesi	Yeni kurulan kuruluş
Ürdün	31.03.2008	The National Centre for Human Rights HCD Ulusal İnsan Hakları Merkezi (HCD)	Ulusal insan hakları merkezi (HCD)
Kuveyt	14.02.2013	National Office for Human Rights Ulusal İnsan Hakları Ofisi	Ulusal insan hakları kurumu
Umman	15.11.2008	Oman Human Rights Commission Umman İnsan Hakları Komisyonu	Ulusal insan hakları kurumu
Sri Lanka	08.02.2016	National Council for Persons with Disabilities Engelli Bireyler Ulusal Konseyi	Diğer
Tayland	29.07.2008	National Committee on Persons with Disabilities Engelli Bireyler Ulusal Komitesi	Ulusal insan hakları kurumu

Tablo 2: Asya-Pasifik Ülkelerindeki Bağımsız İzleme Mekanizmaları

3. Doğu Avrupa Ülkeleri

Ülke	EHİS'in onaylanma tarihi	BİM Olarak Belirlenen Kurumun Adı	BİM Şekli
Bulgaristan	26.01.2012	Monitoring Council İzleme Konseyi	Yeni kurulan kuruluş
Estonya	30.05.2012	Office of the Chancellor of Justice Adalet Şansölyesi Ofisi	Ombudsmanlık
Letonya	01.03.2010	Ombudsman of the Republic of Latvia (Ombudsman) Letonya Cumhuriyeti Ombudsmanı (Ombudsman)	Ombudsmanlık
Litvanya	27.05.2010	Monitoring Committee on the Rights of Persons with Disabilities under the Office of the Equal Opportunities Ombudsperson Eşit Fırsatlar Ombudsmanlığı Ofisi Altındaki Engelli Hakları İzleme Komitesi	Eşitlik kurumu
Polonya	06.09.2012	Commissioner for Human Rights İnsan Hakları Komiseri	Ulusal insan hakları kurumu
Slovakya	25.06.2010	Commissioner for Persons with Disabilities Engelli Bireyler Komiseri	Ombudsmanlık
Ukrayna	16.12.2009	Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights Ukrayna Parlamentosu İnsan Hakları Komiseri	Ombudsmanlık

Tablo 3: Doğu Avrupa Ülkelerindeki Bağımsız İzleme Mekanizmaları

4. Batı Avrupa ve Diğer Ülkeler

Ülke	EHİS'in onaylanma tarihi	BİM Olarak Belirlenen Kurumun Adı	BİM Şekli
Finlandiya	11.05.2016	Finland's National Human Rights Institution (NHRI) Finlandiya Ulusal İnsan Hakları Kurumu (UIHK)	Ulusal insan hakları merkezi (HCD) ve NCHR

Almanya	24.02.2019	National CRPD Monitoring Mechanism Ulusal CRPD İzleme Mekanizması [Monitoring-Stelle UN-Behindertenrechtskonvention]	Ulusal insan hakları kurumu
Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	08.06.2009	United Kingdom Independent Mechanism (UKIM) Birleşik Krallık Bağımsız Mekanizması (UKIM)	Ulusal insan hakları kurumu
Lüksemburg	26.09.2011	The Consultative Commission on Human Rights and the Center for Equal Treatment İnsan Hakları Danışma Komisyonu ve Eşit Muamele Merkezi	Eşitlik kurumu
Norveç	03.06.2013	Equality- and anti-discrimination Ombud Eşitlik ve Ayrımcılık Karşıtı Ombudsman	Ombudsmanlık
Portekiz		National Mechanism for Monitoring the Implementation of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinin Uygulanmasını İzlemeye Yönelik Ulusal Mekanizma	Yeni kurulan kuruluş
Türkiye	30.03.2007	Human Rights and Equality Institution of Türkiye Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	Ulusal insan hakları kurumu, Eşitlik kurumu, Ulusal önleme mekanizması
Malta	10.11.2012	Commission for the Rights of Persons with Disability (CRPD) Engelli Hakları Komisyonu (CRPD)	Ulusal İnsan Hakları Kurumu

Tablo 4: Batı Avrupa ve Diğer Ülkelerdeki Bağımsız İzleme Mekanizmaları

5. Latin Amerika Ülkeleri

Ülke	EHİS'in onaylanma tarihi	BİM Olarak Belirlenen Kurumun Adı	BİM Şekli
Bolivya	15.04.2019	Ombudsman's Office Ombudsmanlık Ofisi	Ulusal İnsan Hakları Kurumu
Küba	06.09.2017	National Commission for the follow-up and monitoring of the implementation of the provisions of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Sözleşme hükümlerinin uygulanmasının takibi ve izlenmesi için Ulusal Komisyon	Yeni kurulan kuruluş
Dominik Cumhuriyeti	28.12.2006	Commissioner for Human Rights İnsan Hakları Komiseri	Ombudsmanlık
Ekvador	03.04.2008	Ombudsman's Office Ombudsmanlık Ofisi	Ombudsmanlık
Guyana	10.09.2014	The National Commission on Disability Ulusal Engellilik Komisyonu	Eşitlik kurumu

Tablo 5: Latin Amerika Ülkelerindeki Bağımsız İzleme Mekanizmaları¹⁰⁵

B. ENGELLİLERİN HAK ARAYIŞINDA ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI İLE BAĞIMSIZ İZLEME MEKANİZMALARININ KESİŞEN ROLÜ

Küresel anlamda artış gösteren hak ihlali eğilimi nedeniyle engelli hakları konusu, uluslararası insan hakları kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, engelli hakları alanında çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarının (STK), akademisyenlerin, basın-medya organlarının ve diğer paydaşlar ile devletle STK'lar arasında adeta köprü vazifesi gören UIHK'lerin çalışmalarında hem bireysel hem de kolektif açıdan önemli bir tematik çalışma alanı teşkil etmektedir.

EHİS'in 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası, Sözleşme'ye taraf Devletlere engellilerin haklarının izlenmesi ve uygulanması için ulusal düzeyde bağımsız bir mekanizmanın kurulması yükümlülüğünü getirmekle birlikte bu madde ideal olarak sürece hangi aktörlerin dâhil edilmesi

¹⁰⁵ OHCHR, "List of designated IMM under CRPD art. 33 (2) by regions and countries", <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/crpd-independent-monitoring-mechanisms-imm-repository>, (E.T: 21/12/2024).

gerektiğini ve bu aktörlerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu açıkça belirtmemekte; ilgili maddeye istinaden Taraf Devletlerin oluşturacakları izleme mekanizmalarını nasıl tasarlayacakları konusunda geniş bir takdir marjı bırakmaktadır. Bağımsız izleme mekanizması görevini üstlenmek için yalnızca UİHK'lerin ve ombudsmanlık ofislerinin değil aynı zamanda diğer insan hakları mekanizmalarının, eşitlik kurumlarının, teftiş birimlerinin, sendikaların, üniversitelerin, araştırma merkezlerinin vb. katılımına da imkân sağlanarak çok bileşenli bir yapı oluşturulmasına izin verilmektedir.¹⁰⁶

Bununla birlikte bağımsız izleme mekanizması olarak belirlenen yapının asgari düzeyde sahip olması gereken en önemli özellikler arasında bağımsızlık ve engelli hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının etkin katılımı yer almaktadır. Bağımsızlık, mekanizmanın engellilerin haklarıyla ilgili kararlar alırken kurumun herhangi bir dış etki veya müdahaleden arındırılmış olmasını sağlayacaktır. EHK, bağımsızlık ilkesinin yalnızca teorik açıdan değil gerçek anlamda işleyişte de üstlenilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İlaveten bağımsızlık olgusu, yalnızca tek bir kurum veya kuruluşla sınırlandırılmamalı, tüm izleme ve denetim süreçlerinin karar alma mekanizmalarının ve raporlama işlemlerinin de fonksiyonel anlamda bağımsızlığa sahip olması gerekmektedir. Paris Prensipleri, UİHK'lerin bağımsızlık, yeterlilik, katılımcılık ve şeffaflık¹⁰⁷ gibi temel ilkeleri benimsemesi gerektiğini belirttiğinden dolayı UİHK'ler uluslararası standartları taşımaları ve geniş görev yelpazeleri nedeniyle, EHİS'in 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası çerçevesindeki izleme mekanizmalarına dâhil olmak için doğal aday olarak karşımıza çıkmaktadır.

EHİS'in denetim mekanizması olan EHK tarafından hazırlanan Usul Kuralları'nda öngörüldüğü üzere bir UİHK'in tek bağımsız izleme mekanizması olarak veya bağımsız izleme mekanizmasının bir parçası olarak belirlendiği durumlarda, mevcut yetki alanı Sözleşme'nin 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası kapsamındaki ek rollerin genişliğini kapsamayabilecektir. Komite, UİHK'in bağımsız izleme mekanizması olarak belirlenmesi durumunda bu değişikliğin anayasal ya da yasal düzeyde tanınması ve görevlendirilen kurumun Sözleşme kapsamındaki koruma, teşvik ve izleme işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için ek bütçe ve

106 FRA Opinion – 3/2016 [CRPD], "Opinion of the European Union Agency for Fundamental Rights concerning requirements under Article 33 (2) of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities within the EU context", Vienna, 13/5/2016, s.16.

107 Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20/12/1993, "Competence and responsibilities" Chapter, Section 2.

yeterli/vasıflı insan kaynağı ile mali kaynağına sahip olmasını tavsiye etmektedir.¹⁰⁸ Bağımsız izleme mekanizmalarının ikinci temel unsuru ise engellilerin sesini duyuran, haklarını savunan ve toplumsal farkındalık oluşturan en güçlü aktörler olarak sivil toplumun ve özellikle de engelli hakları alanında çalışmalar yürüten STK'ların sürece dâhil edilmesi ve karar alma ve politika geliştirme süreçlerinde doğrudan yer almalarının sağlanabilmesidir.¹⁰⁹

GANHRI, dünya çapında insan hakları savunuculuğunu güçlendirmek amacıyla Afrika, Amerika, Asya-Pasifik ve Avrupa'da dört ana bölgesel¹¹⁰ ÜİHK ağına sahiptir ve bu dört bölgesel ağ ile her bir bölgede ulusal insan hakları konularındaki faaliyetler takip edilerek her bir kurumun uluslararası standartlara uygunluk durumları analiz edilmektedir. Avrupa'daki ÜİHK'lerin işbirliğini artırmaya yönelik olarak bir platform sunan ve bölgesel mekanizmalarla işbirliği yaparak insan hakları standartlarının uygulanmasına katkı sağlayan Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı [European Network of National Human Rights Institutions (ENNHRI)] bünyesinde birtakım tematik alanlara özgülenmiş çalışma grupları bulunmaktadır. Üç aylık periyodik izlemeler, akran değişimi programları, çevrimiçi toplantılar, anketler ve web seminerleri aracılığıyla bilgi ve deneyim paylaşımı gibi etkinlikler organize eden Çalışma Gruplarının¹¹¹ faaliyetleri, bu açıdan hem ENNHRI'nin merkezinde yer almakta hem de bir sonraki yıl tematik açıdan önceliklendirilmesi öngörülen insan hakları konularına ilişkin fikir vererek stratejik planlama yapılmasına imkân sağlamaktadır.¹¹²

ENNHRI'nin Engelli Hakları Çalışma Grubu bünyesinde, EHİS doğrultusunda engellilerin tüm insan haklarından diğerleri ile eşit koşullarda yararlanabilmesi amacıyla önemli faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Yapısı itibarıyla birçok ÜİHK, EHİS'in uygulanmasını teşvik etme, koruma ve izleme yetkisine sahiptir ve bu anlamda Sözleşme'nin 33'üncü maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen bağımsız izleme mekanizması görevini de bünyesinde barındırmaktadır.

108 CRPD/C/1/Rev.1, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, "Rules of procedure", "Scope of article 33 (2) and (3) of the Convention", 10/10/2016, s.34-36.

109 EHK, Engelli çocuklar da dâhil olmak üzere engellilerin temsilci örgütleri aracılığıyla Sözleşme'nin uygulanması ve izlenmesine katılımı hakkında Genel Yorum No. 7, (2018), (CRPD/C/GC/7), para. 34-41.

110 Adı geçen kurumsal yapıların orijinal isimleri şu şekildedir: Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions (APF) European Network of National Human Rights Institutions (ENNHRI) Network of African National Human Rights Institutions (NANHRI) Network of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights in the American Continent (RINDHCA); <https://ganhri.org/nhri/>, (E.T.02.01.2025)

111 Söz konusu çalışma grupları arasında "Yapay Zeka Çalışma Grubu [Artificial Intelligence]", "İltica ve Göç Çalışma Grubu (Asylum and Migration)", "İş Dünyası ve İnsan Hakları Çalışma Grubu (Business and Human Rights)", "İklim Krizi ve İnsan Hakları Çalışma Grubu (Climate Crisis and Human Rights)", "İletişim Çalışma Grubu (Communication)", "Engelli Hakları Çalışma Grubu (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)", "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu (Economic, Social and Cultural Rights)", "Hukukun Üstünlüğü Çalışma Grubu (Legal)", ve "Yaşlı Hakları Çalışma Grubu (Rights of Older Persons)" yer almaktadır.

112 ENNHRI Annual Report 2023, s.28, <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2024/08/ENNHRI-Annual-Report-for-2023.pdf>, (E.T. 2/1/2025).

ENNHRI bünyesinde yer alan ÜİHK'lerin engelli hakları alanındaki çalışmaları, engellileri etkileyen mevzuat hükümlerinin gözden geçirilerek eskiyen/işlevselliği kalmayan hükümleri taramak, hükümetlere ve parlamentoya politikaların reformu için önerilerde bulunmak; engelli haklarının uygulanması konusunda farkındalık yaratmak ve araştırma yapmak ve EHİS'in ulusal uygulaması hakkında bölgesel ve uluslararası kuruluşlara rapor vermek; engelli bakım merkezlerinde kalan özgürlüğünden mahrum bırakılan/koruma altına alınan engellilere yönelik muamelenin izlenmek ve raporlamak ve bireysel şikâyet başvuruları sonuçlandırmak içeriğine sahiptir.¹¹³ Bununla birlikte ÜİHK'ler resmi açıdan bağımsız izleme mekanizması görevini icra etme yetkisini haiz olmasa da engellilerin haklarından diğerleriyle eşit bir şekilde yararlanabilmelerini sağlamak için geniş insan hakları yetkilerine sahip kurumsal yapılanmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki tablo Paris Prensipleri çerçevesinde oluşturulan ÜİHK'lerin sahip olduğu yetkiler konusunda fikir vermektedir.

ÜİHK (veya en yakın eş değeri)	İnsan hakları teşvik edilmesi ve korunması	Kamuda iyi yönetim ilkeleri konusunda yetkisi bulunan ombudsmanlık kurumu	OPCAT kapsamında UÖM görevi	EHİS kapsamında BİM görevi	Eşit muamele ilkesi çerçevesinde eşitlik kurumu	Zorunlu geri dönüşlerin izlenmesi	İnsan ticareti raporölüğü
Alman İnsan Hakları Enstitüsü	Evet			Evet			Evet
Arnavutluk Halk Avukatı	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Belçika Federal İnsan Hakları Enstitüsü (FIRM)	Evet	Evet					
Belçika Eşit Fırsat Merkezi (Unia)				Evet	Evet		
Bulgaristan Ayrımcılığa Karşı	Evet	Evet		Evet	Evet		

113 <https://ennhri.org/our-work/topics/rights-of-persons-with-disabilities/#1692350283126-4ee956ee-e5d3>, (E.T.02.01.2025).

Koruma Komisyonu							
Bulgaristan Ombudsmanlığı	Evet	Evet	Evet	Evet		Evet	
Çekya Kamu Hakları Savunucusu		Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	
Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü	Evet		Evet	Evet	Evet		
Estonya Adalet Şansölyesi	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet		
Finlandiya İnsan Hakları Merkezi	Evet			Evet			
Finlandiya Parlamento Ombudsmanlığı	Evet	Evet	Evet	Evet			
Fransa İnsan Hakları Ulusal Danışma Komisyonu	Evet			Evet			Evet
Hırvatistan Ombudsmanlığı	Evet	Evet	Evet		Evet		
Hollanda İnsan Hakları Enstitüsü	Evet			Evet	Evet		
İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu	Evet			Evet	Evet		Evet
Letonya Ombudsmanlığı	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	
Litvanya Ombudsmanlığı	Evet	Evet	Evet				
Polonya İnsan Hakları Komiseri	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet		
Portekiz Ombudsmanlığı	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	

Sırbistan Cumhuriyeti Vatandaşların Koruyucusu	Evet	Evet	Evet	Evet		Evet	Evet
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet		Evet

Tablo 6: ÜİHK'lerin Görev Tanımlarında Yer Alan Yetkiler¹¹⁴

C. ENGELLİLİK TEMELİNDE AYRIMCILIKLA MÜCADELEDE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜNE İLİŞKİN FARKLI ÜLKE DEĞERLENDİRMELERİ VE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ

TİHEK, 3/10/2022 tarihinde GANHRI nezdinde “B” statüsünde akredite edilmiş olup ENNHRI bünyesinde oluşturulan tematik konulardaki çalışmalara aktif katılım göstermektedir. ENNHRI Engelli Hakları Çalışma Grubu üyeleri arasında TİHEK dahil 30’u aşkın sayıda ÜİHK temsilcisi, AB’nin EHİS’in uygulanmasına ilişkin izleme çerçevesini oluşturan dört üyesi¹¹⁵, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Avrupa Eşitlik Kurumları Ağı [European Network of Equality Bodies (EQUINET)] gibi uluslararası kuruluşlarının temsilcileri yer almaktadır.¹¹⁶

Engelli Hakları Çalışma Grubu, ENNHRI üyeleri arasında EHİS ile ilgili insan hakları çalışmaları konusunda fikir alışverişini kolaylaştırmak, farklı ulusal izleme süreçleri ve sistemleri hakkında bilgi edinmek, engellilerin haklarının nasıl izleneceği, görevin nasıl yerine getirileceği ve bu konuda verilerin nasıl elde edileceğine dair bilgi ve tecrübe aktarımı ile iyi uygulama örneklerinin paylaşılmasını sağlamak fonksiyonlarına sahiptir.

Bu kapsamda ENNHRI Engelli Hakları Çalışma Grubu Başkanlığını yürüten, Slovenya Cumhuriyeti İnsan Hakları Ombudsmanı (*Human Rights Ombudsman of the Republic of Slovenia*) temsilcisi Jerneja Turin’e kurumsal e-posta adresi aracılığıyla 24/10/ 2024 tarihinde

¹¹⁴ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), NHRI accreditation status and mandates-update 2024 “Table 2 – Tasks included in mandates of National Human Rights Institutions as of 1 December 2023”, 6 February 2024, <https://fra.europa.eu/en/publication/2024/nhri-accreditation-status-and-mandates-update-2024>, (E.T. 21/12/2024)

¹¹⁵ AB’nin EHİS’in uygulanmasına ilişkin izleme çerçevesi oluşturan dört üyesi: Avrupa Ombudsmanı, AB Temel Haklar Ajansı, Avrupa Parlamentosu Komiteleri ve Avrupa Engellilik Forumu.

¹¹⁶ Daha fazlası için: ENNHRI CRPD Working Group, Annual Report 2020 “Global Pandemic and Persons with Disabilities – Overcoming New Barriers”, https://ennhri.org/wp-content/uploads/2021/02/Annual_Report_2020_CRPD.pdf; Annual Report 2021 “Two Years into the Covid-19 Pandemic – How the Virus Made Us Working Even Closer Together”, <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2022/02/ENNHRI-CRPD-WG-Annual-Report-2021.pdf>; Annual Report 2022 “Lessons learned and the new challenges identified in the last phase of the pandemic”, <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2023/03/ENNHRI-CRPD-Working-Group-Annual-Report-2022-1.pdf>, (E.T. 2/1/2025)

e-posta gönderilerek makul düzenleme yükümlülüğü kapsamında farklı ülkelerdeki mevcut durumun bilinmesi amacıyla çalışma grubu üyelerinin aşağıda yer alan soruları cevaplandırması talep edilmiştir:

- Ülkenizde Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 33(2) maddesi kapsamında öngörüldüğü şekilde Bağımsız İzleme Mekanizması belirlenmiş midir? Bağımsız İzleme Mekanizmasının resmi adı nedir? Bu görevi Kurumunuz mu yürütmektedir?
- Engelli hakları konusunda "makul düzenleme yapma", "erişilebilirlik standartlarını hayata geçirme" yasal bir yükümlülük olarak düzenlenmekte midir?
- Eğer varsa, makul düzenleme yapma yükümlülüğüne ilişkin ülkenizdeki yasal mevzuat hakkında bilgi verebilir misiniz? Yasal mevzuata internetten erişim kaynağı paylaşabilir misiniz?
- Bağımsız İzleme Mekanizması'nın yarı yargısal bir yetkisi var mıdır? Makul düzenleme talebinin yerine getirilmemesi durumunda uyguladığınız yaptırım mekanizması var mı? Varsa bu yaptırımlar nelerdir?
- Kurumunuza engelli hakları kapsamında makul düzenlemenin/erişilebilirliğin yerine getirilip getirilmemesine ilişkin bireysel başvuru yapılabilir mi? Bu konuda verdiğiniz kararlar var mı? Varsa, internet kaynağı ile birlikte paylaşabilir misiniz?

Yukarıda açıklanması talep edilen hususlara ilişkin ENNHRI Engelli Hakları Çalışma Grubu Üyeleri arasından Arnavutluk, Avusturya, Bosna Hersek, Estonya, Gürcistan, İrlanda, Letonya ve Sırbistan temsilcilerinden tarafımıza kurumsal katkı gönderilmiştir. Bu doğrultuda, EHİS 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası uyarınca BİM olarak makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin farklı ülke uygulamaları, söz konusu tematik rapor çalışmasının kapasitesi de göz önünde bulundurularak adı geçen ülkelerdeki mevcut durumun açıklanması ile sınırlandırılmıştır. Aşağıda paylaşılan karşılaştırmalı ülke analizlerinde, anılan kurumların UIHK'lerinden gönderilen kurumsal katkılar dikkate alınmış ve aynı zamanda ulusal mevzuat ile Taraf Devletlerin EHK'ye sundukları ülke raporları incelenerek makul düzenleme tedbirlerine ilişkin iyi uygulama örneklerine yer verilmiştir.

1. Arnavutluk (People's Advocate Institution in Albania)

Arnavutluk Halk Avukatı¹¹⁷, ilk kez Kasım 1998'de kabul edilen Arnavutluk Anayasası'nda yer almış olup bu kurumun yasal dayanağı, 8454 sayılı Arnavutluk Halk Avukatı Kurumu Hakkında Kanun ile oluşturulmuştur. Bu Kanun, 4/2/1999 tarihinde Arnavutluk Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Kurum, Avrupa'daki akran kurum ve kuruluşların mevzuatları göz önünde bulundurularak ihdas edilmiştir. Diğer UIHK'lerin sahip olduğu yetkilerin karşılaştırmalı olarak gösterildiği Tablo 6'da yer aldığı üzere Kurum, aynı zamanda vatandaşların kamu hizmetlerine erişimi ve devletle ilişkilerinde karşılaştıkları sorunların ve şikâyetlerin incelendiği Ombudsmanlık, İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin İhtiyari Protokolü (OPCAT) kapsamında ulusal önleme mekanizması, EHİS kapsamında bağımsız izleme mekanizması, eşitlik kurumu, insan ticareti raportörlüğü gibi yetkileri de bünyesinde barındıran insan hakları ihlallerini incelemekle görevli bağımsız bir denetim mekanizması işlevine sahiptir.¹¹⁸

Engelli hakları açısından söz konusu kurumun görev ve yetkileri incelendiğinde; Arnavutluk'ta EHİS'in uygulanmasını izlemek üzere ulusal düzeyde müstakil olarak kurulmuş özel bir mekanizma bulunmadığı bilgisi edinilmiştir.¹¹⁹ Halkın Avukatı Kurumu, Arnavutluk Anayasası ve 8454 sayılı Arnavutluk Halk Avukatı Kurumu Hakkında Kanun uyarınca tanınan görev ve yetkilere uygun olarak, çalışma önceliği olarak engellilerin haklarının gözetilmesi misyonuna sahiptir. Arnavutluk tarafından 22/12/2009 tarihinde imzalanan EHİS'in 11/2/2013 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmesinin¹²⁰ ardından Temmuz 2014'te 93/2014 sayılı "Engelli Bireylerin İçerilmesi ve Erişilebilirliği Hakkında Kanun (Law No.93/2014 On Inclusion and Accessibility of Persons with Disabilities)" kabul edilmiştir. 93/2014 sayılı Kanun'un 16'ncı maddesi şu hükmü içermektedir:¹²¹

"1) Ombudsman, 4/2/1999 tarihli ve 8454 sayılı 'Arnavutluk Halk Avukatı Kurumu Hakkında Kanun' ile 30/4/1998 tarihli ve 8328 sayılı 'Tutuklu ve Hükümlülerin Hak ve Muamelelerine

117 Kurumun kendi dilindeki adı: "Avokat i Popullit Republic of Albania".

118 Arnavutluk Halk Avukatı/Ombudsmanlık Kurumu Resmi İnternet Sayfası, <https://www.avokatipopullit.gov.al/en/about-us/about-us-details>, (E.T.04.01.2025).

119 People's Advocate Institution Albania, Assistant/ Commissioner Mimoza Morina tarafından sunulan 7 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

120 UN Treaty Body Database, "Ratification Status for CRPD-Convention on the Rights of Persons with Disabilities", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?Treaty=CEDAW&Lang=en, (E.T.04.01.2025)

121 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Initial report submitted by Albania under article 35 of the Convention, due in 2014, 3 October 2017, CRPD/C/ALB/1, s.49, para.239.

Dair Kanun'da belirlenen yükümlülükler ışığında, bu Kanunun uygulanmasını Engelli Bireylerin Haklarına Dair Sözleşme doğrultusunda izler.

2) Ayrımcılıkla Mücadele Komiseri, 4/2/2010 tarihli ve 10/221 sayılı 'Ayrımcılıkla Mücadele Kanununda' belirlenen görevler doğrultusunda, Engelli Bireylerin Haklarına Dair Sözleşme'ye uygun olarak bu yasanın uygulanmasını izler."

Anılan Kanun hükmü doğrultusunda Sözleşme'nin belirli yönleri veya maddi hükümleri, kendi yetki alanları dâhilinde Arnavutluk Halkın Avukatı Kurumu ve Ayrımcılıktan Koruma Komiseri tarafından izlenmektedir.

Ülkede engelli hakları açısından makul düzenleme yükümlülüğü ve erişilebilirlik standartlarının uygulanması yasal bir zorunluluk olarak teminat altına alınmıştır. 93/2014 sayılı Engelli Bireylerin İçerilmesi ve Erişilebilirliği Hakkında Kanun'un "*Bağımsız Yaşam Hizmetleri*" başlıklı 6'ncı maddesi¹²², 6/7/2022 tarihli ve 470 sayılı "Engelli Bireylere Destekli Karar Verme Hizmeti Sunulmasına İlişkin Usul ve Esaslar ile Kriterlerin Belirlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı"¹²³, 22/6/2022 tarihli ve 436 sayılı "Engelli Bireylere Bağımsız Yaşam Hizmeti Sunulmasına İlişkin Usul, Esas ve Kriterlerin Onaylanması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı"¹²⁴ makul düzenleme yükümlülüğüne dair hukuki dayanak teşkil etmektedir.

Engellilerin toplumsal yaşama diğerleriyle eşit koşullarda katılımını temin etmek amacıyla engelliler için makul düzenleme yapma yükümlülüğü, 10/221 sayılı Ayrımcılıkla Mücadele Kanunu'nun 3'üncü maddesinde düzenlenmiş olup makul düzenleme "*engelli bireylerin toplumun geri kalanıyla eşit koşullar altında, aşırı bir yük oluşturmadan, tüm temel insan haklarından ve özgürlüklerinden yararlanmasını ve kullanmasını sağlamak için gerekli ve makul değişiklikler veya düzenlemeler*" şeklinde tanımlanmıştır. Makul düzenlemenin reddedilmesi; belirli bir durum için gerekli değişikliklerin, düzenlemelerin veya yükümlülüklerin, engellilerin toplumun geri kalanıyla eşit koşullar altında, aşırı bir yük oluşturmadan tüm temel insan haklarından ve özgürlüklerinden yararlanmasını ve kullanmasını engelleyecek şekilde

¹²² Law No. 93/2014 "On Inclusion and Accessibility of Persons with Disabilities," Article 6, "Services for Independent". Living. İlgili maddeye orijinal dilinde erişmek için: https://platforma-pak.al/wp-content/uploads/2019/03/1.-ligj_nr_93_dt_24_7_2014-converted.pdf, (E.T.04/1/2025).

¹²³ Decision of the Council of Ministers No. 470, dated 6.07.2022, "On Defining the Rules, Procedures, and Criteria for Providing Supported Decision-Making Services for Persons with Disabilities", ilgili maddeye orijinal dilinde erişmek için: <https://www.qbz.gov.al/eli/vendim/2022/07/06/470/72476d78-2a9a-44c5-930d-75e3e9f55ce6> (E.T. 4/1/2025).

¹²⁴ Decision of the Council of Ministers No. 436, dated 22.06.2022, "On the Approval of Rules, Procedures, and Criteria for Providing Services for Independent Living for Persons with Disabilities", ilgili maddeye orijinal dilinde erişmek için: <https://www.qbz.gov.al/eli/vendim/2022/06/22/436/aa461bb0-cce8-4527-bfa0-9f8f0e8c958c>, (E.T. 4/1/2025).

reddedilmesi veya itiraz edilmesi durumunda ortaya çıkan bir ayrımcılık biçimi olarak belirlenmiştir.¹²⁵

Arnavutluk Anayasa Mahkemesinin 15/11/2013 tarihli ve 48 sayılı Kararı,¹²⁶ makul düzenlemenin tanımı ve makul düzenlenmenin reddinin bir ayrımcılık biçimi olarak düzenlenmesine dair açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Görme Engelliler Derneği ve Ulusal Engelliler Konseyi, Arnavutluk Anayasa Mahkemesine başvurarak 10/221 sayılı Ayrımcılıkla Mücadele Kanunu'nun 3'üncü maddesinin yedinci fıkrasında yer alan "*aşırı yük (undue burden)*" ifadesinin Anayasa'ya ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi'ne, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Avrupa Sosyal Şartına aykırılık teşkil ettiği iddiasıyla başvuruda bulunmuştur. Mahkeme, engellilerin ihtiyaçlarının karşılanması için uygun görülen makul düzenleme yükümlülüklerinin devlete aşırı ve olağanın ötesinde bir külfet gerektirmediği durumlarda hayata geçirilebileceğine ilişkin düzenlemenin yerinde olduğuna karar vererek söz konusu düzenlemenin EHİS'in 2'nci maddesinde yer alan hususun bir yansıması olduğunu belirtmiştir.¹²⁷

EHİS'in "*Bağımsız yaşama ve topluma dahil olma*" başlıklı 19'uncu maddesi doğrultusunda, 93/2014 sayılı Engelli Bireylerin İçerilmesi ve Erişilebilirliği Hakkında Kanun'un hedeflerinden biri, bağımsız yaşamayı tercih eden engelliler için bağımsız yaşamının güvence altına alınması, özerkliklerinin ve bağımsız karar alma mekanizmalarının azami düzeyde güçlendirilmesidir. Arnavutluk Hükümeti tarafından özellikle bağımsız yaşamla ilgili olarak, engellilere seçme ve seçilme, güvenlik, özgürlük hakkı, konut, ulaşım, sağlık bakımı, sosyal bakım, eğitim, istihdam, hizmetler ve diğer fırsatlara erişim dâhil olmak üzere yaşamın her alanına katılım konusunda destek ve yardım sağlanmaktadır. Kanun ile engellilerin bağımsız yaşam hakkı konusunda özel politika gerektiren toplumsal grupların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak farklı engel türlerine sahip bireyler için birtakım destekleyici araçlar/ekipmanlar temin edilmesi gibi çeşitli hizmetler sunulmasına dair hususlar yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Bu hizmetler engellilerin kişisel bakımı için kişisel asistan, destekleyici teknik ekipman ve malzemeler, erişilebilir ulaşım dahil erişilebilirlik hizmetleri, makul düzenleme ve gerektiğinde karar alma ile

¹²⁵ CRPD/C/ALB/1, s.11, para.30.

¹²⁶ Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Albania no. 48 dated 15/11/2013.

¹²⁷ CRPD/C/ALB/1, s.12, para.31-33.

destekleme şeklinde içeriğe sahiptir. Kanun hizmetlerin taşınması gereken asgari özellikleri tanımlamaktadır.¹²⁸

Engellilerin iş gücü piyasasına katılımını teşvik etmek amacıyla engellilerin istihdam hakkı, Arnavutluk ulusal mevzuatında toplumsal eşitlik ve fırsat eşitliği ilkesine dayalı olarak güvence altına alınmıştır. Engelliler dâhil olmak üzere herkesin çalışma ve istihdam hakkına sahip olduğu Arnavutluk Anayasası'nda düzenlenmiştir. 10/221 sayılı Ayrımcılıkla Mücadele Kanunu işverenlerin ve çalışanların ayrımcılık konusunda sahip olduğu hak ve sorumlulukları belirlemektedir. Eğer bir çalışan ayrımcılığa uğradığını düşünüyorsa, Ayrımcılıktan Koruma Komiserine veya mahkemeye başvurabilme hakkına sahiptir. Ayrıca, Kanun'da getirilen yeniliklerden biri, işverenlerin engellilerin iş gücüne katılımını teşvik etmek için makul düzenleme yapma yükümlülüğüne sahip olduğu hususudur. Engellilerin iş ve çalışma yaşamına dair makul düzenleme yükümlülüğü, engellilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve onların verimli bir şekilde iş gücüne katılmalarını sağlamak için yapılan düzenlemeler olarak ifade edilmektedir.¹²⁹ Söz konusu yasal düzenlemeler, işverenlere de engellilerin çalışma hayatına katılımını kolaylaştıracak sorumluluklar yüklemektedir.

İş Kanunu'nda Bazı Ekleme ve Değişiklikler Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nda, ayrımcılıkla mücadele konusundaki yasal mevzuat ve Avrupa Birliği direktifleriyle uyum arz edecek şekilde mesleki eğitim ve istihdamda ayrımcılığı yasaklayan konulara yer verilmiştir. Söz konusu Tasarı'da *"ayrımcılık yapmama ilkesine uyulması için gerekli tedbirlerin alınması açısından ispat yükünün işverene ait olduğu, işverenin işyerinde engelli çalışanlar için makul düzenleme sağlamakla yükümlü olduğu, engellilerin istihdam ve serbest meslek hakkını kullanabilmeleri için özel durumlarda gerekli olan ve aşırı yük getirmeyen değişikliklerin hayata geçirilmesinde işverenin sorumlu olduğu, işveren tarafından makul düzenlemenin reddedilmesinin ayrımcılık teşkil edeceği"* hususlarına yer verilmiştir.¹³⁰

Engelliler, eşit muamele ilkesinin ihlal edildiğini düşündüren bir olaya maruz kaldığında, engellilik temelinde ayrımcılığa uğradığı iddiasıyla Ayrımcılıkla Mücadele Kanunu çerçevesinde itiraz prosedürünü başlatarak hak arama hürriyetini kullanma imkânına sahiptir. Bu kapsamda yasal mevzuat çerçevesinde mahkemeye müracaat edilebileceği gibi Ayrımcılıktan Koruma

128 CRPD/C/ALB/1, s.29-30, para.116-118.

129 CRPD/C/ALB/1, s.38, para.168-170.

130 CRPD/C/ALB/1, s.39, para.171.

Komiserine de başvurmak mümkündür. Bununla birlikte Arnavutluk Halk Avukatı, bireylerin makul düzenleme/makul uyumlaştırma taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda bireysel şikâyet başvurularını alarak inceleme yapmaktadır. 8454 sayılı Arnavutluk Halkın Avukatı Kurumu Hakkında Kanun'un 12'nci maddesinde¹³¹ şikâyetle bulunma hakkı aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

"Kamu idaresi organlarının hukuka aykırı, uygunsuz eylemleri veya eylemsizlikleri nedeniyle haklarının, özgürlüklerinin veya yasal çıkarlarının ihlal edildiğini iddia eden her birey, birey grubu veya sivil toplum kuruluşu, Halkın Avukatı'na şikâyetle bulunma veya bildirimde bulunma ve hak veya özgürlük ihlalinin giderilmesi için müdahalesini talep etme hakkına sahiptir."

Yarı yargısal yetkiyi haiz olma açısından değerlendirildiğinde Arnavutluk Halk Avukatının, tarafına yapılan şikâyetlere dair ihlal tespit ettiği durumlarda idari yaptırım uygulama yetkisi bulunmadığı, bu yetkinin Ayrımcılıktan Koruma Komiserine ait olduğu anlaşılmıştır.¹³² Bu kapsamda, 4/2/2010 tarihli ve 10/221 sayılı Ayrımcılıktan Korunma Kanunu'nun 33'üncü maddesinin on üçüncü fıkrasında şu hüküm yer almaktadır¹³³:

"13. Bu Kanun'un hükümlerini ihlal eden kişi hakkında aşağıdaki para cezaları uygulanır:

- a) Gerçek bir kişi, 10.000 ila 60.000 Lek;*
- b) Tüzel kişi 60.000 ila 600.000 Lek;*
- c) İhlalden sorumlu olan tüzel kişilikteki bir gerçek kişi, 30.000 ila 80.000 Lek;*
- ç) Bir kamu görevi yürüten ve ihlalden sorumlu olan bir kişiye 30.000 ila 80.000 Lek.*
- d) Bir veya birden fazla ağır ayrımcılık fiilini işleyen gerçek veya tüzel kişiye 33. maddenin 13. fıkrasının a, b, c ve ç bentlerinde belirtilen para cezalarının iki katı."*

Hazırlanan yıllık raporun yanı sıra kendi inisiyatifiyle ve/ya Meclis Başkanı ile bir grup milletvekilinin talebi üzerine görev alanına giren insan hakları konularında özel/tematik raporlar

131 Law No. 8454, dated 04.02.1999, "On the People's Advocate," as amended, 4 in Article 12, "The right to file a complaint". İlgili maddeye orijinal dilinde erişmek için: [https://www.dap.gov.al/images/LegjislacioniAP/Ligj%20Nr.8454,%20dat%C3%AB%204.2.1999%20Per%20avokatin%20e%20popullit.pdf%20,\(E.T. 4/1/2025\)](https://www.dap.gov.al/images/LegjislacioniAP/Ligj%20Nr.8454,%20dat%C3%AB%204.2.1999%20Per%20avokatin%20e%20popullit.pdf%20,(E.T. 4/1/2025))

132 People's Advocate Institution Albania, Assistant/ Commissioner Mimoza Morina tarafından sunulan 7/11/2024 tarihli kurumsal katkı.

133 Bkz: Organization for Security and Co-operation in Europe, "Law on Protection From Discrimination", Tirana, 2011, <https://kmd.al/wp-content/uploads/2019/06/law-brochure-english.pdf>, s.11-12.

hazırlamak ve gerekli yerlere sunmak, Arnavutluk Halk Avukatının sahip olduğu görev ve yetkiler arasında bulunmaktadır.¹³⁴ Bu çerçevede merkez ve taşra teşkilatında bulunan kurumlarda engellilerin istihdamı konusunda bir özel rapor hazırlanmış ve Nisan 2013'te Parlamento'ya sunulmuştur. Söz konusu raporda hükümete, engellerin kaldırılması ve diğerleriyle eşit erişim imkânlarına sahip olunması için işyerinde engellilerin ihtiyaç duyduğu makul uyumlaştırma seçeneklerinin hayata geçirilmesi tavsiyesine yer verilmiştir.¹³⁵

2. Avusturya (Independent Monitoring Committee for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Austria)

Avusturya, BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'yi 30/3/2007 tarihinde imzalamış ve 26/9/2008 tarihinde onaylayarak bağlayıcılığını kabul etmiştir.¹³⁶ Ardından Sözleşme'nin 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası uyarınca "BM Engelli Hakları Sözleşmesinin Avusturya'da Uygulanmasına İlişkin Bağımsız İzleme Komitesi"¹³⁷ adında bu kurumsal yapı oluşturmuştur.¹³⁸ Bağımsız İzleme Komitesi, Avusturya Federal Engellilik Yasası'nın 13'üncü maddesi temelinde oluşturulmuştur. Komite'nin asli görevi, mevzuat ve uygulama açısından federal hükümetin sorumluluğunda olan konularda BM Engelli Hakları Sözleşmesi'ne uyumu izlemektir.¹³⁹

Bağımsız İzleme Komitesi yedi asil ve yedi yedek üyeden oluşmaktadır. Üye seçilebilme kriterleri ve adayların yetkinliklerine ilişkin hususlar Kanunla belirlenmiştir. Buna göre dört asil üye engelli savunucu grupları alanını temsil etmeli, birer üye insan hakları sektörünü, uluslararası kalkınma işbirliği alanını ve bilimsel alanı temsil etmelidir.¹⁴⁰ Yedek üyeler arasında

134 8454 sayılı Kanun, 27'nci madde, <https://www.avokatipopullit.gov.al/en/article/legislation>, (E.T. 5/1/2025).

135 People's Advocate Institution, Special Report on Information Concerning Albania And The Convention On The Rights Of Persons With Disabilities, Tiran, 2015, s.5.

136 UN Treaty Body Database, "Ratification Status for CRPD-Convention on the Rights of Persons with Disabilities", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=2&Lang=en (E.T. 5/1/2025).

137 Komitenin orijinal dilindeki ismi: Monitoringausschusses zur Umsetzung der UN-Konvention.

138 An amendment to the Federal Disability Act, (BGBl. I No. 109/2008), Committee on the Rights of Persons with Disabilities Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Initial reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Austria, 10 October 2011, CRPD/C/AUT/1, s. 5, para. 3.

139 Bağımsız İzleme Komitesi'nin resmi internet sitesi: <https://www.monitoringausschuss.at/en/>, (E.T. 5/1/2025).

140 Independent Monitoring Committee for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Austria, Human Rights Lawyer Nina Eckstein tarafından sunulan 7/11/2024 tarihli kurumsal katkı.Görevde olan Komite Üyeleri ve üyelerin ihtisas konularına ulaşmak için: <https://www.monitoringausschuss.at/en/ueber-den-ausschuss/zusammensetzung>, (E.T. 5/1/2025).

akademinin temsilcisi olarak bir akademisyen bulunmalıdır. Ayrıca Sosyal İşler Bakanlığı temsilcisi sıfatıyla Komite çalışmalarında yer almaktadır.¹⁴¹

Bağımsız İzleme Komitesi üyeleri bağımsız bir oluşum olup devletin veya başka herhangi bir organın talimatlarına bağlı değildir. Bu durum Komite'nin objektif ve tarafsız bir şekilde engelli haklarını izleme ve denetleme yetkisini sürdürmesine imkân sağlamaktadır. Komite üyeleri engellilerin çıkarlarını savunmaya yönelik deneyime sahip kişiler arasından seçilmektedir ve adaylar ülke çapındaki engellilerin haklarını savunan çatı bir kuruluş olarak Avusturya Engelliler Konseyi tarafından önerilmektedir. Günümüze kadar Komite'ye yapılan tüm seçim ve atamalarda Avusturya Engelliler Konseyi'nin önerilerinin atamaya yetkili makam tarafından dikkate alındığı ifade edilmiştir.¹⁴²Avusturya'daki bağımsız izleme mekanizmasının yalnızca federal düzeyde değil, her federal eyalette de yerel izleme komiteleri aracılığıyla etkin bir şekilde işlediği belirtilmektedir.

Avusturya Federal Engelli İstihdam Yasası¹⁴³, işverenleri engelli çalışanlar için makul düzenlemeler yapmakla yükümlü kılmaktadır. Makul düzenlemelerin gerekçesiz olarak sağlanmaması halinde, bu durum Avusturya Federal Engelli İstihdam Yasası (The Disability Employment Act) kapsamında engelli çalışanlara karşı ayrımcılık teşkil etmektedir. Dolayısıyla, Avusturya'da engelli çalışanların iş ve istihdam alanında makul uyumlaştırma hakkına sahip olduğu söylenebilir. Makul düzenlemenin sağlanmasının gerekçesiz olarak reddedilmesi durumunda, çalışanlar yasal olarak tazminat talep etme ve/veya makul düzenleme talep etme hakkına sahiptir. Avusturya Federal Engelli Eşitliği Yasası'na¹⁴⁴ göre, kamu mal ve hizmetleri engelliler için eşit derecede erişilebilir olmalıdır. Kamusal mal ve hizmetlerin erişilebilir olmaması halinde, bu durum Federal Engelli Eşitliği Yasası anlamında engellilik temelinde ayrımcılık teşkil etmektedir. Böyle bir durumda engelliler tazminat davası açabilme hakkına sahiptir. Ancak, büyük şirketler söz konusu olmadıkça ve engeller geniş bir engelli grubunu

141 <https://www.monitoringausschuss.at/en/ueber-den-ausschuss/>, (E.T. 5/1/2025).

142 Independent Monitoring Committee for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Austria, Human Rights Lawyer Nina Eckstein tarafından sunulan 7 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

143 The Austrian Federal Disability Employment Act (Bundes-Behinderten-Einstellungsgesetz). Söz konusu kanunlar Avusturya Hukuk Bilgi Sisteminde (RIS) yayınlanmaktadır ve bu sisteme paylaşılan adreslerden erişim sağlamak mümkündür: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10008253> (Federal Engelli İstihdam Yasası- Bundes-Behinderteneinstellungsgesetz); <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10008713> (Federal Engelli İstihdam Yasası- Bundes-Behinderteneinstellungsgesetz); Ayrıca Avusturya engelli haklarına genel bakış için bkz: <https://www.sozialministerium.at/en/Topics/Social-Affairs/People-with-Disabilities/Equal-rights-for-people-with-disabilities.html> (E.T.05.01.2025).

144 Austrian Federal Disability Equality Act (Bundes-Behinderten-Gleichstellungsgesetz), <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20004228>, (E.T. 5/1/2025).

etkilemedikçe, engellerin kaldırılması için dava açılamamaktadır. Böyle bir durumda, Federal Engelli Eşitliği Yasası'nın 13'üncü Bölümü, mahkemede engellerin kaldırılmasını sağlamak için toplu dava açılmasına izin vermektedir.¹⁴⁵

Avusturya Federal Engelli Eşitliği Yasası'nda engellilikle ilgili ayrımcılığa karşı yasa tarafından korunan kişi grubu kasıtlı olarak geniş bir şekilde tanımlanmış ve belirli bir engellilik derecesinin resmi olarak tespit edilmesi gerekli görülmemiştir. Yine, şikâyetlere veya yargılamalara dâhil olan aile üyeleri ve üçüncü taraflar da adı geçen Kanun tarafından yasal güvenceye kavuşturulmuştur.¹⁴⁶

BM EHİS'in 35'inci maddesi uyarınca Avusturya, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl içinde, Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için ülke içinde alınan tedbirler hakkında kapsamlı bir ülke raporu hazırlayarak BM'ye sunmakla yükümlü kılınmıştır. Bu kapsamda Sözleşme'nin federal hükümet, eyaletler ve yerel yönetimler düzeyinde nasıl uygulamaya koyulduğu hususu ve ülke içinde kaydedilen ilerlemelere değinilen ilk ülke raporu 2/11/2010 tarihinde sunulmuş ve 10/10/2011'de yayınlanmıştır.¹⁴⁷ Bu çerçevede Avusturya Yasası'nda yer alan engelliliğe dayalı ayrımcılığa karşı koruma, bir kişinin engelliliği nedeniyle başka bir kişiden ayrımcı muamele görmesini veya görme ihtimalini içeren doğrudan ayrımcılığı kapsamaktadır.

Federal Engelli İstihdam Yasası (The Disability Employment Act), işverenleri, engellilerin istihdama erişimini sağlamak, bir ticaret veya mesleği icra etmelerine, terfi almalarına ve meslek içi eğitimlere katılmalarına olanak sağlamak için, bu önlemlerin işverene makul olmayan bir yük (*unreasonable strain*) getireceği durumlar hariç, belirli durumlarda uygun ve gerekli olan önlemleri almakla yükümlü kılmaktadır.¹⁴⁸ Engel durumundan kaynaklanan bir dezavantajın ayrımcılık teşkil edip etmediği belirlenirken engelin ortadan kaldırılması için gereken çabanın ve/ya maliyetin muhatap nezdinde orantısız bir yük oluşturup oluşturmayacağı hususunun incelenmesine dikkat çekilmektedir. İlgili önlemler için kamu fonlarından yararlanılıyorsa maliyet açısından idare üzerinde aşırı bir külfet getirip getirmeyeceğine ilişkin bir değerlendirme yapılmalıdır. Yapılan değerlendirme neticesinde

¹⁴⁵ Independent Monitoring Committee for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Austria, Human Rights Lawyer Nina Eckstein tarafından sunulan 7 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

¹⁴⁶ CRPD/C/AUT/1, s. 12, para. 53.

¹⁴⁷ CRPD/C/AUT/1, s.5, para. 3.

¹⁴⁸ CRPD/C/AUT/1, s. 9, para. 34.

engellerin ortadan kaldırılamadığı durumlarda, bu engellerin etkisini hafifletmek veya iyileştirmek için alternatif yollar aranmalı, eşit muameleye mümkün olduğunca yakın olan durumun iyileştirilmesi için çaba gösterilmelidir.¹⁴⁹

EHK, 15-19 Nisan 2013 tarihli dokuzuncu oturumunda kabul ettiği Avusturya'nın ilk raporuyla ilgili sorular listesinde; Avusturya'da her bir eyaletin kendi içerisindeki hukuk sisteminde istihdam ve diğer alanlarda ayrımcılıkla mücadele yasaları kabul edip etmedikleri hususunda daha ayrıntılı bir açıklama istenmiştir. Bunun yanı sıra istihdam süreçlerinde engellilerin makul düzenleme talebinin işverene makul olmayan bir yük getirdiği durumlarda "yerine getirilebileceği" ifadesinin muğlaklık barındırması ve belirsiz terminolojinin Sözleşme'nin ruhuna uymadığı gerekçesiyle makul düzenleme yükümlülüğü kapsamında sınırların Sözleşme ile uyumlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵⁰

Bağımsız İzleme Komitesinin yarı yargısal mahiyette yetkisinin bulunmadığı ve makul düzenlemelerin hayata geçirilmemesi durumunda yaptırım uygulama yetkisine sahip olmadığı görülmektedir. Avusturya Federal Engelli Eşitliği Yasası'nın 13'üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre; Bağımsız İzleme Komitesi, EHİS'in uygulanmasına ilişkin olarak idari organlardan görüş almak, tavsiye ve görüş bildirmek; Sözleşme ile bağlantılı olarak sivil toplumla kapsamlı bir diyalog sürdürmek, gözlemleri ve faaliyetleri hakkında her yıl Federal Çalışma, Sosyal İşler ve Tüketicinin Korunması Bakanına rapor vermek ve bu raporu uygun bir biçimde yayınlamak konusunda sorumluluğa sahiptir.¹⁵¹

Fırsat eşitliğini sağlamak için makul düzenlemelerin yerine getirilmediği durumlarda Bağımsız İzleme Komitesi'nin, bireysel vakalarda destek sunmadığı ve şikâyet başvurusu almadığı tespit edilmiştir. Ancak Komite'ye iletilen soruşturma talepli şikâyet/ihlal bildirimlerinin sistematik bir düzeyde ele alınarak söz konusu sorunlara kamuoyu açıklamaları ile dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.¹⁵²

149 CRPD/C/AUT/1, s. 12, para. 54.

150 Committee on the Rights of Persons with Disabilities List of issues in relation to the initial report of Austria, adopted by the Committee at its ninth session (15–19 April 2013), 8 May 2013, CRPD/C/AUT/Q/1, s.1.

151 "Mission statement", <https://www.monitoringausschuss.at/en/ueber-den-ausschuss/leitbild/>, (E.T. 5/1/2025).

152 Komite tarafından duyurulan söz konusu basın açıklamalarına Almanca dilinde ulaşmak için: <https://www.monitoringausschuss.at/en/stellungnahmen/thematische-stellungnahmen/>, (E.T. 5/1/2025).

3. Bosna-Hersek (Human Rights Ombudsman Institution of Bosnia and Herzegovina)

1996 yılında kurulan Bosna Hersek İnsan Hakları Ombudsmanlığı, Bosna-Hersek Anayasası ve uluslararası insan hakları belgelerine dayalı olarak gerçek ve tüzel kişilerin haklarının korunmasından sorumlu bağımsız bir kamu kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir.¹⁵³ Hem Ombudsmanlık hem de UIHK görevini üstlenen Kurum, çoğunlukla şeffaflık, hesap verilebilirlik ve hukukun üstünlüğü ilkeleri çerçevesinde devletin veya kamu idarelerinin eylemleri veya ihmalleri sonucu ortaya çıkabilecek olan muhtemel insan hakları ihlallerini önleme misyonuna sahiptir. Kurumun ayrıca ayrımcılıkla mücadele mevzuatı çerçevesinde eşitlik kurumu olma, OPCAT'ın ilgili hükmü uyarınca ulusal önleme mekanizması görevini icra etme, Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde bilgi edinme başvurularını inceleme gibi başka görev ve yetkileri de bulunmaktadır. Uluslararası kuruluşlarla yakın bir işbirliği içerisinde çalışan Kurum, ENNHRI bünyesinde yer alan Engelli Hakları, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, İletişim Çalışma Gruplarına aktif bir şekilde katılım sağlamaktadır.¹⁵⁴

Bosna-Hersek'te engelliliğe dayalı ayrımcılığın önlenmesi konusunda güçlü bir yasal çerçeve bulunmaktadır. Bosna-Hersek Anayasası, tüm vatandaşların insan haklarından eşit şekilde yararlanmasını sağlamayı ve engellilik dâhil olmak üzere herhangi bir gerekçeye dayalı ayrımcılığa karşı korunmayı taahhüt etmektedir. Bosna-Hersek, Avrupa Konseyi tarafından öngörülen İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi ve protokollerine taraftır ve bu sözleşmelerin hükümleri ülke içinde doğrudan uygulanmaktadır.¹⁵⁵

Bosna-Hersek'te ayrımcılıkla mücadelede en önemli yasal güvence Bosna-Hersek Ayrımcılık Yasağı Yasası'dır.¹⁵⁶ Bu yasa Bosna-Hersek'teki tüm kişilerin eşit hak ve fırsatlara sahip olmasını sağlamak için bir temel çerçeve sunmaktadır. Ayrımcılık Yasağı Yasası'nda birçok farklı temele dayalı ayrımcılık yasaklanmış ve ayrımcılık yasağının kapsamı ve istisnaları gibi mevzuata dair temel ihtiyaçlar da anılan Kanun'da düzenlenerek hukuki dayanak oluşturulmuştur. Ayrımcılık Yasağı Kanunu'nda yer alan istisnalara göre engellilere yönelik tedbir ve eylemler, nesnel ve makul gerekçelere dayanarak, meşru bir amaca hizmet ediyorsa

153 <https://www.ombudsmen.gov.ba/Default.aspx?id=14&lang=EN>, (E.T.08.01.2025).

154 ENNHRI, Human Rights Ombudsmen of Bosnia and Herzegovina, <https://ennhri.org/our-members/bosnia-and-herzegovina/>, (E.T. 8/1/2025).

155 Committee on the Rights of Persons with Disabilities Consideration of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Initial reports of States parties due in 2012 Bosnia and Herzegovina, 15/4/2015, CRPD/C/BIH/1, s.9, para. 30-31.

156 Law on Prohibition of Discrimination BH, The Official Gazette of Bosnia and Herzegovina No. 75/09.

ve kullanılan kaynaklar ile ulaşılmaya çalışılan hedefler arasında orantılılık bulunuyorsa, bu durum ayrımcılık olarak değerlendirilmeyecektir.¹⁵⁷

Bosna-Hersek'te engellilerin iş hayatına katılımı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yasal düzenlemeler oluşturularak hayata geçirilmiş durumdadır. Bu düzenlemeler, engellilerin mesleki rehabilitasyonu, eğitimi ve istihdamı için gerekli koşulları sağlamayı hedeflemektedir. Engelli Bireylerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Kanunu¹⁵⁸ engellilerin mesleklerini diğer çalışanlarla eşit bir şekilde yerine getirebilmeleri için işyerlerinin ve çalışma koşullarının ayarlanması hususlarını düzenlemektedir. Anılan mevzuat işyerlerinin engellilerin ihtiyaçlarına uygun şekilde yapılandırılmasını ve engelliliğin çalışma hayatında bir engel olmaktan çıkmasını amaçlamaktadır.

Bosna-Hersek'te Bosna-Hersek İnsan Hakları Ombudsmanlığı Kurumunun insan hakları alanında bireysel başvuru alma, resen inceleme başlatma ve özel raporlar hazırlama görevleri bulunmaktadır. Ayrıca Kurum bünyesinde ulusal mevzuatın EHİS'in belirlediği standartlara uyumunun izlenmesi için Engelli Hakları İzleme Dairesi kurulmuştur. Söz konusu Daire, engellilerin hak ve menfaatlerinin korunmasına ilişkin uluslararası standartlar hakkında kamuoyunun erişime açık raporlar hazırlamaktadır.¹⁵⁹

2016 yılında Kurum, *"Bosna Hersek'teki Yasama Organının Engelli Bireyler için Erişilebilirliği"*¹⁶⁰ konusunda özel rapor hazırlamıştır. Raporda EHİS'in izlenmesiyle ilgili olarak özellikle yetkili makamların erişilebilirlik açısından kaydettiği ilerleme değerlendirilmiş ve gelecek dönemde uygulanması tavsiye edilen tedbirlere ilişkin öneriler geliştirilmiştir. Söz konusu Rapor kapsamında, Kurum tarafından verilen tavsiyelerin yerine getirilip getirilmediğini değerlendirmek amacıyla, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile birlikte yerinde inceleme yapılmıştır. Yine Kurum tarafından 2023 yılında kamu ve özel sektör kesimine hitaben *"Engelli Bireylerle Gündelik İletişimin Geliştirilmesine Yönelik Kılavuz İlkeler"* yayınlanmıştır.¹⁶¹

157 CRPD/C/BIH/1, s.9, para. 32-33.

158 The Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities of the FBH (Federation of Bosnia and Herzegovina), The Official Gazette of the FBH, No. 09/10.

159 <https://www.ombudsmen.gov.ba/Dokumenti.aspx?id=28&tip=4&lang=EN>, (E.T. 8/1/2025).

160 Anılan rapora orijinal dilinde erişmek için: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2017020310323764_bos.pdf, (E.T. 8/1/2025).

161 Human Rights Ombudsman Institution of Bosnia and Herzegovina, Expert Advisor for Communications and International Cooperation Ivona Ražnatović tarafından sunulan 20 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

Bosna-Hersek İnsan Hakları Ombudsmanlığı Kurumunun engelliler için makul düzenleme/uyarlama taleplerinin yerine getirilmediği durumlara ilişkin aldığı bireysel başvurular hakkında verdiği kararların tavsiye niteliğinde olduğu ve Kurumun tavsiyelerine uyulup uyulmadığına ilişkin muhatap tarafından bilgilendirme yapma zorunluluğu bulunmadığı görülmektedir. Kurum kararları icrai bir niteliğe haiz olmadığından tavsiye kararlarına uyulmaması halinde Kurumun idari yaptırım uygulama yetkisi bulunmamaktadır.

Bosna Hersek Ayrımcılık Yasağı Yasası'nın 15'inci maddesinin dokuzuncu fıkrası, ayrımcılıkla ilgili olarak verilen tavsiyelerin hukuki sürecin bir parçası olarak yargılama sürecinde nasil dikkate alınması gerektiği hususunu düzenlemektedir.¹⁶² Mezkûr düzenlemede Kurumun verdiği tavsiye kararlarının yargılamada delil olarak sunulabileceği ve mahkemelerin bu tavsiyeleri usul kurallarına uygun şekilde dikkate almakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Bu hüküm, tavsiyelerin bağlayıcılığını ve etkisini arttırmanın yanı sıra mahkemelere tarafların durumlarını değerlendirmede yardımcı olabilecek bir rehber sunmaktadır.

Ayrıca Kurum tarafından AIHM kararlarının ülke içinde uygulanıp uygulanmadığının da takibi yapılmaktadır. Mahkeme *Hadžimejlić ve diğerleri/ Bosna-Hersek* davasında, ağır ruhsal hastalık nedeniyle hukuki ehliyetleri sınırlanan ve bu durumla ilgili yetkili mahkeme tarafından gerekli inceleme yapılmaksızın sosyal yardım kuruluşlarına yerleştirilen kişilerin AIHS'in 5'inci maddesinde yasal teminat altına alınan özgürlük ve güvenlik hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.¹⁶³ Bu kapsamda kararın ülke içinde nihai olarak uygulanmasının takibi yapılmış ve konuya dair Kurum nezdinde hazırlanan rapor internet sayfasında paylaşılmıştır.¹⁶⁴

4. Gürcistan [Public Defender (Ombudsman) of Georgia]

EHİS Gürcistan Parlamentosu tarafından 26/12/ 2013 tarihinde N1888-RS Kararnamesi ile onaylanmış ve 12/4/2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁵ Gürcistan, EHİS'in 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası doğrultusunda engelli hakları konusunda ihtisasa sahip bağımsız bir izleme mekanizması kurmuştur. Bu mekanizma, 27/10/ 2014 tarihinde Başbakanlık Engelliler Koordinasyon Konseyi'nin 6'ncı toplantısında belirlenmiştir. Gürcistan'ın UIHK'i olarak

¹⁶² Human Rights Ombudsman Institution of Bosnia and Herzegovina, Expert Advisor for Communications and International Cooperation Ivona Ražnatović tarafından sunulan 20 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

¹⁶³ Ayrıntılı açıklama için bkz: AIHM, *Hadžimejlić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, B. No: 3427/13 74569/13, 7157/14, 3/11/2015.

¹⁶⁴ Rapora orijinal dilinde ulaşmak için: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2024090209463204_bos.pdf, (E.T. 8/1/2025).

¹⁶⁵ Committee on the Rights of Persons with Disabilities Initial report submitted by Georgia under article 35 of the Convention, due in 2016, 29.11.2018, CRPD/C/GEO/1, s.3, para.1.

Gürcistan Kamu Savunucusu, EHİS'in uygulanması, teşvik edilmesi ve korunmasından sorumlu olan resmi izleme organı olarak atanmıştır. Bu görev 15/1/2015 tarihinde kurulan Engelli Hakları Departmanı tarafından yürütülmektedir.

Gürcistan'da engellilerin hakları ile ilgili izleme mekanizmasının gelişimi, 2008 yılında kurulan Engelli Bireylerin Hakları Merkezi ile başlamıştır. Bu Merkez Lihtenştayn Hükümeti'nin mali desteğiyle, Kamu Savunucusu Ofisi bünyesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak 2015 yılında kurulan Engelli Hakları Departmanı ile bu mekanizma daha da güçlendirilmiş ve Gürcistan Kamu Savunucusu tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Departman, Gürcistan Anayasası, ilgili uluslararası sözleşmeler ve anlaşmalar, Gürcistan Kamu Savunucusu Teşkilat Kanunu, Kamu Savunucusu Ofisi Tüzüğü ve bu alanı düzenleyen ulusal mevzuatı rehber olarak kabul etmektedir. Departmanın temel görevleri arasında; Gürcistan Kamu Savunucusuna yapılan başvuruları ve şikâyetleri incelemek ve raporlar hazırlamak, Sözleşme'nin uygulanmasını izlemek, engellilerin haklarıyla ilgili toplumsal farkındalığı artırmak, devlet politikalarının geliştirilmesinde engellilerin haklarını savunmak, diğer ülkelerle işbirliği yaparak uluslararası standartları incelemek ve tavsiyeler sunmak, medya ile işbirliği yaparak engelli hakları konusunda aktif bir iletişim sağlamak yer almaktadır.¹⁶⁶

Gürcistan, EHİS'in 35'nci maddesinin birinci fıkrasında yer alan hüküm uyarınca Sözleşme'nin ülke içinde nasıl uygulandığına dair gözlem ve değerlendirmelerini içeren ilk ülke raporunu EHK'ye 19/7/2016 tarihinde sunmuş ve rapor 29/11/ 2018 tarihinde onaylanarak kamuoyuna ilan edilmiştir. Anılan raporda, yasal düzenlemelerde yapılan değişikliklere rağmen mevzuatın Sözleşme ilkeleriyle bağdaşmayan ve engelliliğin tıbbi algısına dayanan terimler içerdiği, mevzuatta "makul düzenleme" ve "evrensel tasarım" gibi kavramların tanımına yer verilmediği belirtilmiştir. Bu nedenle ülke raporunda, ulusal yasal çerçeveyi Sözleşme ilkeleriyle uyumlu hale getirme amacıyla 2016-2017 İnsan Hakları Hükümet Eylem Planının öncelikli hedeflerinden biri olarak taslak değişikliklerinin geliştirilmesi ve Gürcistan Parlamentosuna sunulmasının hedeflendiği ifade edilmiştir.¹⁶⁷

Engellilerin haklarına ilişkin yasa tasarısının kabul edilmesi yönünde kaydedilen ilerleme ile makul düzenleme sağlama yükümlülüğü hem ayrımcılıkla mücadele mevzuatı hem de

¹⁶⁶ Public Defender (Ombudsman) of Georgia, "About the Department", <https://ombudsman.ge/eng/190308061247departamentis-shesakheb>, (E.T. 5/1/2025).

¹⁶⁷ CRPD/C/GEO/1, s.5, para.18.

Gürcistan Engelli Hakları Kanunu ve Gürcistan İş Kanunu tarafından düzenlenerek hukuki teminat altına alınmıştır.¹⁶⁸ Her üç yasal düzenleme de ilgili kurumların ve özel kuruluşların engelliler için makul düzenlemelerin yapılmasını sağlamak üzere mümkün olan tüm tedbirleri almasını gerektirmektedir. Makul düzenlemenin reddedilmesi, bir ayrımcılık biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Gürcistan Hükümeti 4/12/2020 tarihinde, 1/3/2021 tarihinde yürürlüğe giren Ulusal Erişilebilirlik Standartları Teknik Yönetmeliğini¹⁶⁹ kabul etmiştir. Mezkûr Yönetmelik hem yeni inşa edilecek olan hem de mevcutta bulunan tesisler için geçerli olmak üzere arsaların, ekipmanların, binaların ve diğer unsurların erişilebilirliğini sağlamak için teknik kriterler belirlemektedir ve Yönetmelik uyarınca proje dokümantasyonu en başından itibaren bu erişilebilirlik gerekliliklerini içermelidir.

Gürcistan Alan Planlama, Mimari ve İnşaat Faaliyetleri Kanunu¹⁷⁰ engelliler için gerekli mimari özelliklerin yerine getirilmemesi durumunda cezalar öngörmektedir. Ayrıca, Gürcistan İdari Suçlar Kanunu¹⁷¹ ulaşım ve ilgili hizmetlere engelsiz erişim sağlayan gerekliliklere uyulmaması durumunda para cezaları öngörmektedir. Ceza miktarı binanın bulunduğu bölge ve sınıfa göre belirlenmektedir. Ancak anılan yasal düzenlemelere ve idari yaptırım seçeneklerine rağmen ulusal erişilebilirlik standartlarının hayata geçirilmesinin ve engellilerin fiziksel çevreye, bilgiye, iletişim araçlarına ve hizmetlere erişiminin sorun olmaya devam ettiği bilgisi edinilmiş; kamu ve özel hizmet sağlayıcıları arasında bu standartlara ilişkin farkındalığın sınırlı olması, erişilebilirlik uzmanlarını sertifikalandırmak için ulusal olarak akredite edilmiş bir program bulunmaması ve geniş çaplı bir bilgilendirme kampanyasının yokluğu nedeniyle birtakım olumsuzlukların süregeldiği ifade edilmiştir.¹⁷²

Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Gürcistan Kanunu'nun 2'nci maddesinin üçüncü fıkrası, engellilerin toplumda eşit ve tam katılımını sağlamak amacıyla makul

168 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Twenty-eighth session 6–24 March 2023, Consideration of reports submitted by parties to the Convention under article 35, Replies of Georgia to the list of issues in relation to its initial report, (CRPD/C/GEO/RQ/1), 26/10/2022, s.5, para. 19.

169 The Technical Regulations "National Standards of Accessibility", metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5051805?publication=0>, (E.T. 5/1/2025).

170 The Georgian Code of Space Planning, Architectural and Construction Activities, metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4276845?publication=30>, (E.T. 5/1/2025).

171 Administrative Offences Code of Georgia, metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/28216?publication=512>, (E.T. 5/1/2025).

172 Public Defender (Ombudsman) of Georgia, The Department for the Rights of Persons with Disabilities, Deputy Head of the Department Nino Valikov tarafından sunulan 6 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.¹⁷³ Bu düzenlemeler engellilerin toplumsal yaşama, eğitim, çalışma, sağlık ve diğer hizmetlere eşit erişimini sağlamak için gereken önlemleri içerir. Ayrıca bu düzenleme kapsamında makul düzenlemelerin sağlanmasının makul olmayan bir gerekçe ile reddedilmesi ayrımcılık olarak kabul edilmektedir. Bu hüküm, engellilerin toplumsal katılımını engelleyen her türlü ayrımcılığın yasal olarak kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, devletin ve özel sektörün, engellilere yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmak için gerekli adımları atması ve uygun düzenlemeler yapması gerekmektedir.

Gürcistan İş Kanunu'nun 9'uncu maddesinde *"Makul uyumlaştırma ilkesine, özellikle de engelli bireylerle ilgili eşit muamele ilkesine uyumu garanti altına almak için, engelli bir kişinin istihdama erişimini veya istihdamda ilerlemesini veya ileri eğitim ve mesleki eğitim almasını sağlamak için, işverenler orantısız bir yük getirmedeği sürece, bu tür önlemleri alacaktır. Söz konusu tedbirle ilgili olarak engelli bireyler için yeterli devlet destek programlarının, yardımlarının ve/veya diğer alternatif çözüm yollarının mevcut olması halinde, bu yük orantısız olarak kabul edilmeyecektir."* düzenlemesine yer verilmiştir.¹⁷⁴ Engelli Bireylerin Hakları Hakkında Gürcistan Kanunu'nun *"Ayrımcılığın kabul edilemezliği"* başlıklı 5'inci maddesine göre *"Engellilik temelinde Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Gürcistan Kanunu tarafından tanımlanan her türlü ayrımcılık yasaklanacaktır. Ayrımcılık, bu Kanun uyarınca makul düzenlemelerin yapılmasının reddedilmesini de içerir."*¹⁷⁵

Gürcistan'da engellilerin işgücü piyasasında istihdam edilmesinin, yasal çerçeveye rağmen çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Bu zorlukların hem engellilerin erişimi hem de işverenlerin bu bireyleri istihdam etme sürecini etkileyen önemli sınırlılıkları kapsadığı belirtilmektedir. Bu engeller arasında; engellilere yönelik mevcut hizmetler hakkında bilgiye sınırlı erişim, işverenler tarafından damgalanma, makul düzenlemelerin sağlanması konusunda yetersiz eğitim, örgün eğitime kısıtlı erişim, yetersiz mesleki gelişim fırsatları,

173 Law of Georgia on the Elimination of All Forms of Discrimination, Article 2.3, metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2339687?publication=3>, (E.T. 5/1/2025).

174 Organic Law of Georgia-Labor Code of Georgia, Article 9, "Reasonable accommodation", metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/1155567?publication=26>, (E.T. 5/1/2025).

175 Law of Georgia-On The Rights of Persons With Disabilities, Article 5, "Inadmissibility of discrimination", metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/4923984?publication=0>, (E.T. 5/1/2025).

erişilemeyen altyapı ve işe alım platformları, esnek olmayan çalışma koşulları, gerekli ekipman ve teknoloji eksikliği ve yetersiz destek hizmetleri gibi hususların yer aldığı ifade edilmiştir.¹⁷⁶

Gürcistan Kamu Savunucusu tarafından hazırlanarak Parlamento'ya sunulan bir raporda, İstihdam Teşvik Ajansına, engellilerin istihdamını kolaylaştırmak ve onları işyerinde desteklemek için kapsamlı belgeler (kılavuzlar ve tavsiyeler dâhil) geliştirmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. Bu belgelerin engelliliğe hak temelli bir yaklaşımı, saygılı terminoloji ve iletişim uygulamalarını, evrensel tasarım ilkelerini, makul düzenlemelere ilişkin pratik rehberliği ve modern yardımcı teknolojilerin uygulanmasını teşvik etmesi gibi unsurları içermesi gerektiği önerilmiştir.¹⁷⁷

Gürcistan Kamu Savunucusu, Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Gürcistan Kanunu kapsamında ayrımcılık karşıtı bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Kurum, ayrımcılık vakalarını soruştururken Kamu Savunucusu Eşitlik Departmanı çalışanlarının çeşitli araçlar kullanarak delil elde ettiği yarı yargısal işlevlerle çalışmaktadır. Bu araçlar arasında taraflarla (başvuru sahibi, davalı, üçüncü taraflar) görüşme yapmak, duruşmalar düzenlemek, uzlaşma anlaşmaları hazırlamak ve taraflarla müzakere etmenin yanı sıra durumsal test¹⁷⁸ (situational test) uygulamak, sektör uzmanlarıyla görüşmek ve daha fazlası yer almaktadır. Gürcistan Kamu Savunucusu ayrımcılık eylemleri için yaptırım uygulama yetkisine sahip olmamakla birlikte; yarı yargısal rolüne rağmen kararları tavsiye niteliğinde olup ilgili taraflar üzerinde yasal olarak bağlayıcı değildir. Kamu Savunucusuna kanunla tanınan tek yetki, kamu kurumları ve özel hukuk tüzel kişileri (bireyler hariç) aleyhine mahkemeye başvurarak tavsiyelerinin uygulanması için yargı yetkisi talep edebilmektir.

Gürcistan Kamu Savunucusu, engellilerden makul düzenleme ve erişilebilirlik eksikliği konularında başvurular almaktadır. Kamu Savunucusunun, erişim hakkının ihmal edilmesi ve makul düzenlemelerin sağlanmaması konusunda çok sayıda tavsiye kararı ve genel öneriler

176 Public Defender (Ombudsman) of Georgia, The Department for the Rights of Persons with Disabilities, Deputy Head of the Department Nino Valikov tarafından sunulan 6 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

177 Public Defender (Ombudsman) of Georgia, The Department for the Rights of Persons with Disabilities, Deputy Head of the Department Nino Valikov tarafından sunulan 6 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

178 Ayrımcılık testleri, farklı saha ortamlarında (barınma ve işe alımdan kamu binalarının erişilebilirliğine ve restoranlara ve eğlenme merkezlerine erişime kadar) ayrımcı davranışları objektif olarak test etmek için eşitlik kurumları tarafından kullanılan bir yöntemdir. Daha fazlası için: <https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2024/09/Equinet-Training-Summary-on-Equality-Bodies-Using-Situation-Testing.pdf>, (E.T. 27/1/2025).

yayınladığı tespit edilmiştir.¹⁷⁹ Gürcistan Kamu Savunucusunun tüm kararları Gürcüce dilinde resmi internet sitesinde yayınlanmaktadır.

Gürcistan Kamu Savunucusu, OPCAT hükümleri uyarınca ulusal önleme mekanizması fonksiyonuna da sahiptir. Bu kapsamda özgürlüğünden mahrum bırakılan/koruma altına alınan kişilerin bulunduğu engelli bakım evleri ve rehabilitasyon merkezlerine düzenli ziyaretler yapılarak bu merkezlerde kalan engellilerin yaşam koşulları uluslararası standartlar çerçevesinde izlenerek raporlanmaktadır.¹⁸⁰

5. Estonya (Chancellor for Justice of Estonia)

Estonya Adalet Şansölyesi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda uzun bir geçmişe sahip, anayasal dayanağı bulunan bağımsız, idari özerkliğe sahip bir kamu kurumudur. Kurum, 1938 yılında Estonya Anayasası ile kurulmuş ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Estonya'nın 1991'de bağımsızlığını yeniden kazanması ile 1992'de referandumla yeniden yapılandırılmıştır. Kurumun yasal statüsü ve iç işleyişi, Adalet Şansölyesi Yasası (Chancellor of Justice Act)¹⁸¹ ile belirlenmektedir.

Estonya Adalet Şansölyesi, Cumhurbaşkanı'nın önerisi üzerine yedi yıllık bir süre için Estonya Parlamentosu (Riigikogu) tarafından seçilmektedir. Estonya'nın UIHK'sı olarak Kurum idari ve mali özerkliğe sahip olduğu için Estonya Adalet Şansölyesinin kendi bağımsız bütçesi bulunmaktadır. Şansölye, yılda bir kez olmak üzere Kurum faaliyetleri hakkında Estonya Parlamentosunu bilgilendirir. Adalet Şansölyesi, Estonya'daki kanun ve uygulamaların anayasa ve uluslararası sözleşmelere uygunluğunu denetlemekle görevlidir. Bunun yanı sıra Ombudsmanlık; 2004 yılında yapılan değişikliklerle ayrımcılıkla mücadelede eşitlik kurumu, 2007'de yapılan bir değişikliklerle OPCAT'in 3'üncü maddesi uyarınca Ulusal Önleme Mekanizması, 2011'deki bir başka değişikliklerle Çocuk Hakları Sözleşmesinin 4'üncü maddesi uyarınca Çocuk Ombudsmanı, 2015'te yapılan değişikliklerle kişisel verilerin korunması

179 Kurum tarafından verilen tavsiye kararı örnekleri: "Recommendation regarding Violation of Right to Access to Public Information", 10.10.2024, <https://ombudsman.ge/eng/rekomendatsiebi/rekomendatsia-sajaro-informatsiis-khelnisatsvdomobis-uflebis-darghvevastan-dakavshirebit>, (E.T. 5/1/2025); "Proposal relating to Draft Law on the Rights of Persons with Disabilities", 10/3/2020, <https://ombudsman.ge/eng/190507054818rekomendatsiebi/tsinadadeba-shezghuduli-shesadzleblobis-mkone-pirta-uflebebis-shesakheb-sakartvelos-kanonproektan-dakavshirebit>, (E.T. 5/1/2025).

180 Public Defender's Visit to Community Organizations of Persons with Disabilities", 8/11/2024, <https://ombudsman.ge/eng/190308061724siakhleebi/sakhalkho-damtsvelis-viziti-shezghuduli-shesadzleblobis-mkone-pirta-satemo-organizatsiebshi>, (E.T. 5/1/2025).

181 Kurum Kanunu'na ulaşmak için: Chancellor of Justice Act, Passed 25.02.1999, RT I 1999, 29, 406, Entry into force 01.06.1999, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527112018002/consolide>, (E.T. 7/1/2025).

konusunda denetim mekanizması ve 1/1/2019 tarihinde yapılan değişiklikle¹⁸² EHİS uyarınca Bağımsız İzleme Mekanizması görevlerini yerine getirmektedir.¹⁸³

Estonya Adalet Şansölyesi, kamu görevlilerinin faaliyetlerinin hukuka aykırı olduğuna kanaat getirirse, bu ihlali ve kişisel haklar üzerindeki etkisini tanımlayan bir bildiri yayınlayarak ihlal iddiasına muhatap kamu idaresine ihlalin ortadan kaldırılması için tavsiye sunmaktadır. Ancak söz konusu bildiri yayınlanmadan önce Kurum tarafından ilgili makamın yaptığı iş ve eylemlerin yasal dayanağı bulunup bulunmadığı ve iyi yönetim ilkelerine ne denli riayet edildiği hususları değerlendirilmektedir. Estonya Adalet Şansölyesi tarafından verilen kararlar¹⁸⁴ tavsiye niteliğinde olup Kurumun herhangi bir yaptırım veya ceza uygulama yetkisi bulunmamaktadır.¹⁸⁵

Estonya, EHİS'i 30/5/2012 tarihinde onaylamış olup bu kapsamda devlet tarafından Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesi için bir plan geliştirilmesi, ülke politikalarının Sözleşme ile yasal ve idari uyumluluğun değerlendirilmesi, Kuruma ulaşan şikâyet başvurularının sonuçlandırılması, EHK'ye sunulan periyodik raporların hazırlanma sürecinde katkı sunulması, yerel mekanizmalarla işbirliği yaparak ulusal düzeyde insan hakları izleme ve raporlama sürecinin güçlendirilmesi konusunda faaliyetler yürütülmektedir.

Bağımsız İzleme Mekanizması üyeleri arasında engelliler ve engellilik alanında çalışmaları bulunan STK temsilcileri bulunmaktadır. 4 yıllık bir görev süresi için 37 kişilik bir danışma kurulu oluşturularak engellilerin de karar alma süreçlerinde aktif rol alması sağlanmıştır.¹⁸⁶

Estonya iç hukukunda Eşit Muamele Yasası'nda (Equal Treatment Act) eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağına ilişkin ayrıntılı hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Eşit Muamele Yasası'nın 3'üncü maddesinde doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, taciz, ayrımcılık yapma talimatı ve mağdurlaştırmaya yer verilmiş olup ayrımcılık yasağına ilişkin temel konular yasal teminat altına alınmıştır. Ayrıca Eşit Muamele Yasası'nın 6'ncı maddesinde Kanun kapsamında

182 Chancellor of Justice Act, Chapter 1 General Provisions, "Duties of Chancellor of Justice", (11) Based on Article 33(2) of the Convention on Rights of Persons with Disabilities, the Chancellor of Justice shall perform the functions of promoting the implementation, protection and monitoring of the Convention. [RT I, 03.07.2018, 14-entry into force 1/1/2019].

183 ENNHRI, Chancellor for Justice of Estonia, <https://ennhri.org/our-members/estonia/>, (E.T.07.01.2025); Chancellor for Justice of Estonia, "History of the institution", <https://www.oiguskantsler.ee/en/about-us/history-institution>, (E.T. 7/1/2025).

184 Kurum tarafından verilen kararlara resmi internet sayfası üzerinden erişmek mümkün olup özellikle makul düzenleme konusunda verilen kararlar Estonya dilinde olduğundan dolayı konuya açıklayıcılık kazandırmak için örnek karar paylaşımı yapılamamıştır.

185 Office of the Chancellor's of Justice of the Republic of Estonia, Head of Disability Rights Liisi Uder tarafından sunulan 8/11/2024 tarihli kurumsal katkı.

186 OHCHR, "Estonia-IMM Situation", <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/estonia-imm-situation>, (E.T. 7/1/2025).

korunan herhangi bir özellikten kaynaklanan eşitsizliği önlemek veya azaltmak için belirli tedbirlerin (specific measures) uygulanması olarak tanımlanan ve hedeflenen amaçla orantılı olması gereken pozitif eylem yoluyla fiili eşitlik arayışına da izin verilmektedir. Eşit Muamele Yasası'nın 11'nci maddesinde, özel ihtiyaçları veya engelleri olan kişiler için uygun bir çalışma ortamı oluşturmak gibi engellilere yönelik birtakım pozitif önlemlerin uygulanmasının ayrımcılık olmadığı açıkça belirtilmektedir. Ayrıca mezkûr Yasa'da işverenlerin engelli çalışanlar için makul uyumlaştırma sağlaması öngörülmektedir.¹⁸⁷

Estonya'da, işverenlerin eşitlik ilkesine riayet etme yükümlülüğüne, Eşit Muamele Yasası'nın 12'nci maddesinde yer verildiği gibi İş Sözleşmeleri Yasası'nın (Employment Contracts Act) 3'üncü maddesinde de bu hususa vurgu yapılmaktadır. Bu yükümlülük, işverenlerin çalışanlarını ayrımcılıktan korumak için aktif önlemler almalarını ve Eşit Muamele Yasası'nda belirtilen haklar ve yükümlülükler konusunda çalışanları bilgilendirmelerini gerektirmektedir. Bu kapsamda işverenlerin eşit muamele ilkesinin teşviki amacıyla sorumluluklarını yerine getirirken ayrımcılıkla mücadelede aktif bir yaklaşım benimsemeleri öngörülmektedir.¹⁸⁸

Genel iş sağlığı ve güvenliği önlemlerine ek olarak, Estonya mevzuatında engellilerin refahını ve üretken istihdamını sağlamak için çeşitli özel hükümler bulunmaktadır. Örneğin, İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası'nın 101'inci maddesi, işverenin engelli çalışanlar için uygun çalışma ve dinlenme koşulları yaratmasını zorunlu kılmaktadır. Bu düzenleme, engelli çalışanların çalışma ortamlarının, iş ekipmanlarının, işyeri içindeki yolların ve işyeri dışındaki alanların, engellinin fiziksel ve zihinsel yeteneklerine göre uyarlanmasını öngörmektedir.¹⁸⁹

Estonya'da, çalışma ortamının engellilere uyarlanması için danışmanlık hizmetleri sunulduğu da anlaşılmaktadır. Estonya İşsizlik Sigortası Fonu (Estonian Unemployment Insurance Fund), Astangu Engellilikle İlgili Bilgi ve Yardımcı Teknoloji Merkezi (Astangu Centre of Disability Related Information and Assistive Technology) ile işbirliği yaparak, engelli çalışanların işyeri uyarlamalarına yönelik ücretsiz danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Ayrıca, İşsizlik Sigortası Fonu, engellilerin belirsiz süreli veya en az üç yıl süreli bir iş sözleşmesi ile istihdam edilmesi durumunda işyeri adaptasyon maliyetlerini kısmen veya tamamen karşılamaktadır. Çalışan için

187 Committee on the Rights of Persons with Disabilities Initial report submitted by Estonia under article 35 of the Convention, due in 2014, 3/10/2017, CRPD/C/EST/1, s.9, para. 34-36.

188 CRPD/C/EST/1, s.35, para. 186.

189 CRPD/C/EST/1, s.35, para. 187.

gerekli teknik yardımlar da İşsizlik Sigortası Fonu tarafından ücretsiz olarak sağlanmaktadır.¹⁹⁰ Bu tür düzenlemelerin, engellilerin çalışma hayatına entegrasyonunu kolaylaştırdığı ve engelli istihdamını desteklemek amacıyla önemli bir rol oynadığı değerlendirilmektedir.

Estonya Sosyal Yardım Yasası'nın¹⁹¹ "Konut Temini" hususunun düzenlendiği 9'uncu bölümünde bulunan 42'nci madde, engellilere konut sağlanmasını yerel yönetimlerin bir yükümlülüğü olarak belirtmektedir.¹⁹²

6. İrlanda (Irish Human Rights and Equality Commission)

İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu [Irish Human Rights and Equality Commission (IHREC)], İrlanda'nın ulusal insan hakları ve eşitlik denetleyicisi olarak faaliyet gösteren bağımsız bir kurumdur. Eski İrlanda İnsan Hakları Komisyonu ve eski Eşitlik Otoritesinin fonksiyonlarının birleşmesi ile oluşturulan IHREC, İrlanda İnsan Hakları ve Eşitlik Komisyonu Yasası 2014 (IHREC Yasası 2014) çerçevesinde kurulmuş olup iki farklı kurumun tek bir çatı altında toplanması ile daha kapsamlı bir yapıya kavuşturulmuştur. IHREC, İrlanda Oireachtasına (İrlanda Parlamentosu) hesap vermekle yükümlüdür ve kamuya insan hakları ve eşitlik konusunda rehberlik sağlama misyonuna sahiptir. Bununla birlikte IHREC, hem bireylerin haklarını savunmakta hem de hükümet politikalarını, kanun ve uygulamaları denetleyerek insan hakları ve eşitlik standartlarının korunmasını sağlamaktadır. Komisyon ayrıca toplumsal eşitlik, ayrımcılıkla mücadele ve tüm bireyler için temel hakların garanti altına alınması gibi hususlar üzerinde de çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır.¹⁹³

Komisyon, IHREC Yasası 2014 kapsamında insan hakları ve eşitliğin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili geniş bir yasal yetkiye sahiptir. Kanun'un 10 (1) Bölümünde, Komisyonun genel işlevleri *"insan haklarını ve eşitliği korumak ve teşvik etmek, Devlette insan haklarına saygı, eşitlik ve kültürlerarası anlayış kültürünün geliştirilmesini teşvik etmek, Devlette insan hakları ve*

¹⁹⁰ CRPD/C/EST/1, s.35, para. 188.

¹⁹¹ Social Welfare Act, Passed 9/12/2015 RT I, 30/12/2015, 5 Entry into force 1/1/2016, 18/1/2016, 1/7/2016, 1/1/2018, 1/7/2018 and 1/1/2020, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/519012024004/consolide/current>, (E.T. 7/1/2025).

¹⁹² Office of the Chancellor's of Justice of the Republic of Estonia, Head of Disability Rights Liisi Uder tarafından sunulan 08.11.2024 tarihli kurumsal katkı.

-Sosyal Yardım Yasası'nın ilgili maddesi uyarınca engelli bir bireye konut uyarlama hizmeti sunulmaması nedeniyle yapılan bir başvuru hakkında verilen karar için: https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Puudega%20inimese%20kodu%20kohandus.pdf, (E.T. 7/1/2025).

-Belediye tarafından sunulan bir konutun mimari açıdan erişilebilirlik standartlarına sahip olmaması nedeniyle ortopedik engelli bir kişi tarafından yapılan başvuru hakkında verilen karar için: https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Eluruumi%20oligip%C3%A4%C3%A4setavus.pdf, (E.T. 7/1/2025).

¹⁹³ Irish Human Rights and Equality Commission, <https://www.ihrec.ie/about/who-we-are/>, (E.T. 5/1/2025).

eşitliğin önemi konusunda anlayış ve farkındalığı teşvik etmek, kültürlerarası ilişkilerde iyi uygulamaları teşvik etmek, Devlette hoşgörüyü ve çeşitliliğin kabulünü ve her bir kişinin özgürlüğüne ve onuruna saygıyı teşvik etmek ve insan hakları ihlallerinin, ayrımcılığın ve yasaklanmış davranışların ortadan kaldırılması için çalışmak” şeklinde belirlenmiştir.¹⁹⁴ Kanun’un 10 (2) bölümü ise Komisyonun genel işlevlerinin hayata geçirilebilmesi için tasarlanan özel görevleri tanımlamaktadır.

İrlanda, uluslararası anlaşmaların iç hukukun bir parçası haline gelmesi için Oireachtas (İrlanda Parlamentosu) tarafından belirlenen mevzuat yoluyla onaylanma gerektiren bir ikili (dualist) sisteme sahiptir. Bu sistemde, uluslararası sözleşmeler veya anlaşmalar, İrlanda için bağlayıcı hale gelmeden önce ülke içindeki yasalarla uyumlu hale gelmek üzere Parlamento tarafından onaylanmalı ve iç hukuk düzenlemeleriyle entegre edilmelidir.¹⁹⁵ Bu çerçevede EHİS İrlanda tarafından 30/3/2007 tarihinde imzalanmış olsa da Sözleşme’nin yürürlüğe girmesi 20/3/2018 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁶

1998-2015 İstihdamda Eşitlik Yasaları (The Employment Equality Acts 1998–2015), İrlanda’da engellilerin istihdama erişim haklarını ve eşit çalışma koşullarını güvence altına almak amacıyla birtakım yasal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Makul düzenleme/uyumlaştırma tedbirleri, işverene orantısız bir yük (*disproportionate burden*) getirmedeği sürece, bir işverenin engelli bir kişinin istihdama erişimini veya işlerini diğerleriyle eşit bir şekilde yürütmesini sağlamak için uygulamaya koyması gereken etkili ve pratik değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. İşverenlerin engelli çalışanların gereksinimlerine uygun düzenlemeler yapmasının doğal sınırı, söz konusu makul düzenleme içeriğinin muhatap nezdinde aşırı maliyetli veya pratik olarak imkânsız hale gelmemesinin sağlanmasıdır.¹⁹⁷ Tüm değişiklikler ve maliyetler, bir işletmenin katlanabileceği şekilde gerçekçi olmalı ve talep edilen düzenlemenin niteliği, maliyeti; işverenin genel mali kaynakları ve çalışan sayısı, düzenlemenin işletmenin işleyişi üzerindeki etkisi gibi çeşitli objektif faktörlere bağlı olmalıdır.¹⁹⁸ Binaların ve ekipmanların engellilerin kullanımına uygun

194 <https://www.ihrec.ie/about/functions/>, (E.T.05.01.2025); Kanuna erişim sağlamak için: Number 25 of 2014 Irish Human Rights And Equality Commission Act 2014 Revised Updated to 3 July 2023, <https://www.ihrec.ie/app/uploads/2024/05/IHREC-2014-Act-Revised.pdf>, (E.T. 5/1/2025).

195 Committee on the Rights of Persons with Disabilities Initial report submitted by Ireland under article 35 of the Convention, due in 2020, 31/12/2024, CRPD/C/IRL/1, s.6, para. 11.

196 UN Treaty Body Database, “Ratification Status for Ireland”, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=83&Lang=en, (E.T.5/1/2025).

197 CRPD/C/IRL/1, s.9, para. 36.

198 Employers for Change: Employer Disability Information Service, Guide to Reasonable Accommodations, https://employersforchange.ie/userfiles/files/EFC_ReasonableAccommodationsGuide%20v5.pdf (E.T. 5/1/2025).

hale getirilmesi, çalışma saatlerinin esnekleştirilmesi, eğitim ve diğer desteklerin sağlanması, görev dağılımı ve iş tanımlarının engelli çalışanların yeteneklerine göre uyarlanması makul düzenleme örnekleri arasında sıralanabilir.¹⁹⁹ Kabul edilen düzenlemelerin ilk versiyonlarında, İrlanda Anayasası gereği, bu tür makul düzenlemelerin, işverenin özel mülkiyet haklarına zarar vermemesi için nominal bir maliyetten (*nominal cost*) fazlasına yol açmaması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu hüküm, daha sonra AB Eşitlik Çerçeve Direktifi ile uyum sağlanacak şekilde değiştirilmiştir. Direktifin etkisiyle, işverenlere daha yüksek bir standart getirilmiş ve engelli çalışanlar için sağlanan uyumlaştırmaların gerekliliği ve kapsamı genişletilmiştir.²⁰⁰

İrlanda'daki İstihdamda Eşitlik Yasaları, işverenin *orantısız bir yük altına* girmemesi koşuluyla işverenlere, engelli çalışanların ve iş başvurusunda bulunanların ihtiyaçlarını karşılamak için makul adımlar atma yükümlülüğü getirmektedir. İşverenin makul düzenlemeleri reddetmesi ayrımcılıkla mücadele mevzuatı çerçevesinde bir dava nedeni olabilecektir. Sosyal Koruma Bakanlığı (Department of Social Protection), iş arayanları, engelli çalışanları ve özel sektörde hizmet sunan işverenleri Makul Düzenleme Fonu (Reasonable Accommodation Fund) kapsamında desteklemektedir. Bu fon, engelli bir kişinin istihdam edilmesi veya istihdamının sürdürülmesi için erişilebilirliği sağlamak amacıyla ekipman uyarlanması, işini yapmaya engel bir hastalık veya rahatsızlık yaşayan çalışanın mevcut pozisyonunda kalmasının devam etmesi için hibe, işitme ve/ya konuşma engeli bulunan iş arayanların iş görüşmelerinde ve oryantasyon dönemlerinde tercüman hizmeti sunulması gibi maliyet gerektiren hizmetlerin hibe yardımı ile fonlanması kullanılmaktadır.²⁰¹

İrlanda'nın eşitlik mevzuatı, işe alım ve terfi, eşit ücret, çalışma koşulları, eğitim veya iş deneyimi, işten çıkarma ve cinsel taciz dâhil olmak üzere istihdamla ilgili alanlarda engellilik temelinde ayrımcılığı yasaklamaktadır. İşyeriyle İlişkiler Komisyonu [Workplace Relations Commission (WRC)] işten çıkarma, haksız işten çıkarma, asgari bildirim, asgari ücret, çalışma saatleri ve izin alanlarında engellilikle ilgili olanlar dahil olmak üzere ayrımcılık şikayetlerini karara bağlama yetkisine sahip yasal bir organdır. Ulusal Engellilik Kurumu [National Disability

199 IHREC, "Disability and Reasonable Accommodation", <https://www.ihrec.ie/guides-and-tools/human-rights-and-equality-for-employers/what-does-the-law-say/disability-and-reasonable-accommodation/>, (Erişim Tarihi: 5/1.2025)

200 CRPD/C/IRL/1, s.9, para. 38.

201 CRPD/C/IRL/1, s.52, para. 403-404.

Authority (NDA)]²⁰² tarafından 82 WRC ve İş Mahkemesi kararı üzerinde yapılan bir incelemede, WRC/İş Mahkemesinin makul düzenlemenin sağlanmaması ile ilgili davaların %40'ında çalışan lehine karar verdiği tespit edilmiştir.²⁰³

İrlanda'da engelli hakları alanında çalışmaları olan STK'lar tarafından engellilerin iş dünyasında karşılaştıkları farklı muamelelerin önlenmesi amacıyla makul düzenleme konusunda pasaport sisteminin hayata geçirilmesi önerilmiştir. Pasaport sistemi ile kişilerin karşılaştıkları engellerin ve işyerindeki etkilerini önlemek veya azaltmak için kabul edilen düzenlemelerin gizli ve canlı bir kaydının tutulması hedeflenmekte ve muhtemel bir yönetim değişikliğinde daha önce sunulan makul düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacının azaltılacağı düşünülmektedir.²⁰⁴

IHREC tarafından İrlanda ruh sağlığı politikalarının ve yasalarının gözden geçirilmesine ve bu konuda makul düzenleme tedbirlerinin uygulanmasına imkân sağlayan reformların yapılması için hükümete reform çağrısında bulunulmuş ve bu konuda bir rehber kılavuz hazırlanmıştır. Rehber'de mevzuatın insan hakları ve eşitlik hukuku ile EHİS'in getirdiği yükümlülüklerle uyumlu hale getirilmesi için 76 tavsiyede bulunulmuştur. IHREC tarafından ileri sürülen değişiklik önerileri arasında "ruhsal bozukluk (mental disorder)" teriminin, Sözleşme'ye uygun olarak "psikososyal engelli bireyler (persons of psychosocial disability)" ifadesi ile değiştirilmesi, ilgili mevzuatın Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi ve Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokolün imzalanması" yer almaktadır.²⁰⁵

7. Letonya (Ombudsman's Office of the Republic of Latvia)

Letonya Cumhuriyeti Ombudsmanlık Ofisi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kamu idarelerinin hizmet sunumunda ortaya çıkan eksikliklerinin tespit edilmesi, iyi yönetim ilkelerine uyulması görev ve yetkilerini haiz, kurumsal ve işlevsel olarak bağımsız, özerk bir kamu kurumudur. 2010 yılında ihdas edilen Kurum ombudsmanlık görevinin yanı sıra, Letonya'nın

202 <https://nda.ie/>, (E.T. 5/1/2025); İrlanda'daki engellilik hukuku alanını oluşturan diğer yasal mevzuat hakkında bilgi sahibi olmak için: <https://nda.ie/disability-policy/irish-disability-legislation>, (E.T. 5/1/2025);

203 CRPD/C/IRL/1, s.49, para. 377.

204 Irish Human Rights and Equality Commission Assistant Officer of Policy and Research Department Fearghal Frain tarafından sunulan 31 Ekim 2024 tarihli kurumsal katkı; Irish Congress on Trade Unions & Ibec for Irish Business, "Reasonable Accommodation Passport", June 2022, https://www.ictu.ie/sites/default/files/users/user319/Reasonable%20Accommodation%20Passport%202022_V4.pdf, (E.T. 5/1/2025).

205 IHREC, Press Release, "Significant Reform Needed to Proposed Mental Health Policy and Law", 17/05/2022, <https://www.ihrec.ie/significant-reform-needed-to-proposed-mental-health-policy-and-law/>, (E.T. 6/1/2025).

UİHK'i ve eşitlik kurumu, EHİS uyarınca bağımsız izleme mekanizması görevlerini yerine getirmektedir. Kurum ayrıca zorunlu geri dönüşlerin izlenmesi yetkisine de sahiptir.²⁰⁶

Letonya Ombudsmanlık Ofisi, özellikle insan hakları ihlali ve iyi yönetim ilkesinin ihlali olan durumlarda bireysel şikâyetler almakta ve bu hususlarda danışmanlık yapmaktadır. Kurumsal bağımsızlık ve özerklik ilkelerine dayanarak, devletin çeşitli kurumlarıyla etkileşimde bulunma fonksiyonuna sahiptir. Kurum, insan hakları ihlalleri ile ilgili hukuki görüş hazırlama ve raporlama yapma, kanun yapım sürecinde yasama organına tavsiyelerde bulunma, Anayasa Mahkemesine sunulmak üzere başvuru hazırlama, kamuoyunu bilinçlendirme faaliyetleri ile farkındalık kampanyaları yürütme, uzmanlar ve STK'lar ile birlikte danışma kurulları oluşturarak tematik alanlarda rapor çalışması yapma ve uluslararası kuruluşların toplantılarına temsilci göndererek işbirliği yapma görevlerine haizdir.²⁰⁷

Letonya EHİS'i 18/7/2008 tarihinde imzalamış, 1/3/2010 tarihinde onaylamış ve 31/3/2010 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşme Letonya açısından bağlayıcı hale gelmiştir. Akabinde Sözleşme'ye Ek İhtiyari Protokol de 22/1/2010 tarihinde imzalanmış, 22/6/2010 tarihinde onaylanarak 30/9/2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁰⁸ Sözleşme, insanın yetersizliğini ve başkalarına bağımlılığını vurgulayan tıbbi modelden, engellilerin haklarının, bağımsız yaşama ve toplumsal süreçlere aktif katılımının vurgulandığı insan hakları modeline geçişi tanımlamaktadır. Letonya'da Sözleşme'nin onaylanmasının ardından engellilerle ilgili farkındalığın değiştiği ve birçok alanda ilerleme kaydedildiği tespit edilmiştir.²⁰⁹

Letonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 89'uncu Bölümü, devletin temel insan haklarını tanıma ve koruma yükümlülüğünü belirlemektedir. Letonya'nın münhasıran ayrımcılık karşıtı kanunu bulunmamaktadır. Ayrımcılık yasağı; İş Kanunu, Çocuk Haklarının Korunması Kanunu, Sosyal Güvenlik Kanunu, Ceza Kanunu, Eğitim Kanunu gibi çeşitli yasal düzenlemelerde tanımlanmış ve engellilik temelinde ayrımcılık yasağına dair Sözleşme'de yer alan çeşitli kavramlar farklı kanunlara dâhil edilmiştir.²¹⁰

206 ENNHRI, Ombudsman's Office of the Republic of Latvia, <https://ennhri.org/our-members/latvia/>, (E.T. 6/1/2025).

207 <https://www.tiesibsargs.lv/en/about-us/>, (E.T. 6/1/2025).

208 Committee on the Rights of Persons with Disabilities Consideration of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Initial reports of State parties due in 2012 Latvia, 29/10/2015, CRPD/C/LVA/1, s.4, para. 2-4.

209 CRPD/C/LVA/1, s.4, para. 7.

210 The Ombudsman's Office of the Republic of Latvia, Head of Discrimination Prevention Division Anete Ilves tarafından sunulan 24.10.2024 tarihli kurumsal katkı; Committee on the Rights of Persons with Disabilities Combined second and third periodic reports submitted by Latvia under article 35 of the Convention pursuant to the optional reporting procedure, due in 2020, 26/8/2024, CRPD/C/LVA/2-3, s.6, para. 10.

Letonya’da yürürlükte olan Engellilik Kanunu’nda (the Disability Law), engelliler, “*zihinsel veya fiziksel yeteneklerini, çalışma kapasitelerini, öz bakım becerilerini ve topluma entegrasyonlarını olumsuz etkileyen, uzun süreli veya geçici olmayan, şiddetli, çok şiddetli veya orta düzeyde sınırlı işlevselliğe sahip kişiler*” olarak tanımlanmıştır.²¹¹ Erişilebilirlik standartlarının uygulanması terimi inşaatla ilgili olan düzenleyici kanunlara derç edilmiş olup erişilebilirlik sağlama yükümlülüğünün kapsamına internet sitelerinin ve dijital mal ve hizmetlerin sunumunun da erişilebilir formatta yapılması hususları dâhil edilmiştir.²¹²

Letonya’nın EHİS’in denetim organı olan EHK’ye sunduğu ilk ülke raporuna göre; “*makul düzenleme/uyarlama (reasonable adoption), engelli bireylerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğer bireylerle eşit şekilde kullanabilmeleri için yapılan uygun iyileştirme ve uyarlamalar*” anlamına karşılık gelmektedir. Letonya İş Kanunu, işverene, engellilerin iş ilişkileri kurmalarını, görevlerini yerine getirmelerini, terfi etmelerini veya mesleki eğitim almalarını kolaylaştıracak çalışma ortamı uyarlamaları yapmak için gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirmektedir. Ancak, bu uyarlama tedbirlerinin orantısız bir yük getirmemesi şart olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde, İş Kanunu, bir kişinin iş hukuku ilişkisi kurarken ve iş hukuku ilişkisinin var olduğu süre boyunca eşit muamele görme hakkını, aynı tür iş veya eşit değerdeki iş için eşit ücret alma hakkını da korur. Bir kişiye yönelik taciz ve ona karşı ayrımcılık talimatı verilmesi de İş Kanunu çerçevesinde ayrımcılık teşkil etmektedir.²¹³ “Evrensel Tasarım (universal design)” engelliler, çocuklu aileler, yaşlılar gibi çeşitli ihtiyaçları olan insanlar için ürün ve hizmetlerin tasarlandığı bir süreçtir. Bu yaklaşım, daha geniş bir kullanıcı kitlesinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, her türlü engel ve gereksinime hitap etmeyi hedeflemektedir. Letonya ulusal mevzuatında makul uyarlama teriminin daha açık bir şekilde tanımlanabilmesi için hukuki çerçevenin netleştirilmesi ve bu uyarlamaların nasıl hayata geçirileceğine dair ayrıntılı objektif kriterlerin tespit edilmesi gerekmektedir.²¹⁴

Bağımsız İzleme Mekanizması görevini üstlenen Letonya Ombudsmanlık Ofisi, makul düzenleme sağlama yükümlülüğü ile erişilebilirliğe ilişkin hususlarda bireysel başvuru olarak inceleme ve araştırma yapmakta ve başvuruları sonuçlandırmaktadır. Örneğin; Kurum

211 CRPD/C/LVA/1, s.5, para. 15.

212 The Ombudsman’s Office of the Republic of Latvia, Head of Discrimination Prevention Division Anete Ilves tarafından sunulan 24/10/2024 tarihli kurumsal katkı.

213 CRPD/C/LVA/1, s.54, para.315.

214 CRPD/C/LVA/1, s.6-7, para. 25-27.

22/5/2023 tarihli kararında Adazi Hastanesinin çevresel/mekânsal açıdan erişilebilirlik standartlarına uygun olup olmadığı hususunu inceleme konusu yapmış ve ilgili kararda Ombudsman, sağlık hizmeti sunan tıbbi bir kurumda sınırlı hareket kabiliyetine sahip yaşlı bir kadına erişilebilir hizmet sunulmaması nedeniyle başvuranın haklarının ihlal edildiğini tespit etmiştir.²¹⁵ Ancak Kurum yarı yargısal yetkiye ve muhtemel insan hakları ihlalleri durumunda idari para cezası uygulama yetkisine sahip değildir.²¹⁶

8. Sırbistan [The Protector of Citizens of the Republic of Serbia (Serbia Ombudsman)]

Sırbistan'ın UİHK'i olarak yetkilendirilen Sırbistan Cumhuriyeti Vatandaşın Koruyucusu (Sırbistan Ombudsmanı) Anayasa ve Teşkilat Kanununa göre vatandaşın haklarını koruyan ve hükümetin çalışmalarını kontrol eden bağımsız bir organ olarak 2007 yılında kurulmuştur. Devletin farklı organları arasında bağımsız bir denetçi rolü üstlenen ve vatandaşların karşılaştığı insan hakları ihlalleriyle ilgili şikâyetleri çözüme kavuşturan Kurum, hakların korunması ve teşvik edilmesi, kamu otoritelerinin (idari makamlar ve diğer devlet kurumları) yasal yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleme görev ve yetkilerine sahiptir.²¹⁷ Kurum yöneticisi olarak Meclis tarafından seçilen Ombudsmanın sahip olduğu dokunulmazlık, çalışmalarında bağımsız ve özerk olma imkânı vermektedir. Kurum, azınlık hakları, çocuk hakları, engelli hakları, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin hakları ve kadın-erkek cinsiyet eşitliği konularını çalışmalarının odağına yerleştirmektedir.²¹⁸ Ombudsmanlık ve UİHK'in tek bir çatı altında toplandığı Kurumun OPCAT hükümleri çerçevesinde ulusal önleme mekanizması görevini icra etme yetkisi de bulunmaktadır.

Kurumun kurulduğu tarihten itibaren yaklaşık 42.000 başvuru aldığı ve bu başvuruların yaklaşık 40.000'ini çözüme kavuşturduğu bildirilmiştir. Kuruma yapılan başvuruların çoğu, ombudsmanlık kurumlarının görev alanı sınırları içerisine giren kamu idarelerinin uymakla yükümlü olduğu iyi yönetim ilkelerinin tatbiki ve ekonomik-sosyal haklarla ilgili taleplerdir. 2007

215 "Opinion in inspection case No. 2022-3-24B on environmental accessibility at Ādazi Hospital", 22.05.2025, <https://www.tiesibsargs.lv/resource/atzinums-parbaudes-lieta-nr-2022-3-24b-par-vides-pieejamibu-psia-adazu-slimnica/> (E.T. 6/1/2025). Kurum tarafından verilen farklı karar örnekleri için bkz: Erişilebilir banka hizmeti sunumu: <https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2023/01/atzinums-lieta-nr-2022-4-24b.pdf>, erişilebilir yatakhane/konaklama imkanı: <https://www.tiesibsargs.lv/resource/tiesibsarga-atzinums-lieta-nr-2020-41-26h-par-vides-pieejamibas-nodrosinasanu> (E.T. 6/1/2025).

216 The Ombudsman's Office of the Republic of Latvia, Head of Discrimination Prevention Division Anete Ilves tarafından sunulan 24/10/2024 tarihli kurumsal katkı.

217 ENNHRI, Protector of Citizens of the Republic of Serbia, <https://ennhri.org/our-members/serbia/>, (E.T. 6/1/2025).

218 Serbia Ombudsman Protector of Citizens, "Role and function", <https://ombudsman.rs/index.php/o-nama/uloga-i-funkcija>, (E.T. 6/1/2025).

yılından bu yana Kurum (başvuru üzerine veya kendi inisiyatifiyle) yaklaşık 10.000 inceleme/soruşturma başlatmış ve 6.000'den fazla eksiklik tespit ederek tavsiye yayınlamıştır. Kurumun verdiği tavsiyelere uyma oranının yaklaşık %90 seviyesinde olduğu kaydedilmiştir.²¹⁹

Sırbistan Cumhuriyeti'nde Ulusal Ayrımcılıkla Mücadele Yasal Çerçevesi henüz "*makul düzenleme*" kavramını doğrudan ayrımcılık biçimi olarak tanımamaktadır. Ayrımcılığın Yasaklanması Kanunu'nun²²⁰ 26'ncı maddesine göre kamusal, mesleki, özel ve aile yaşamı dahil olmak üzere engelli bireylerin eşit hak ve özgürlüklerini ortadan kaldıran ya da kısıtlayan davranışlar ayrımcılık olarak kabul edilir. Ayrımcılığın Yasaklanması Kanunu ve Engelli Bireylere Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Kanunu²²¹, sadece doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı kapsamaktadır.²²² Bu durum, "*makul düzenleme*" kavramının engelliliğe dayalı ayrımcılık olarak kabul edilmesine dair henüz bir yasal güvencenin bulunmadığını göstermektedir. Engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadele konusunda makul düzenleme sağlama tedbirlerine ilişkin ulusal düzeyde hukuki zemin oluşturulmamış olsa da bu konuda birtakım olumlu gelişmeler meydana geldiğini söylemek mümkündür. Örneğin, şirketler çalışanlarına evden çalışma gibi farklı tipte çalışma modeli sunma, engelli park yeri sağlama veya eğitim kurumlarında sınavlara erişim kolaylığı sunulması gibi iyi uygulamalar mevcuttur. Gelecek dönemde, zihinsel ve ruhsal engelliler için henüz resmi olarak tanınmamış olan "*bilişsel erişilebilirlik*" ve "*makul düzenleme*" kavramının daha geniş bir şekilde yasal olarak tanınması yönünde beklentinin bulunduğu bilgisi edinilmiştir.²²³ Bu tür yasal değişikliklerin ülke içinde engelliliğe dayalı ayrımcılığa karşı daha kapsamlı bir koruma sağlayacağı değerlendirilmektedir.

219 ENNHRI, Protector of Citizens of the Republic of Serbia, <https://ennhri.org/our-members/serbia/>, (E.T. 6/1/2025).

220 The Law on the Prohibition of Discrimination (LPD), Official Gazette of RS No. 22/09.

221 The Law on Prevention of Discrimination against Persons with Disabilities (LPDPD), Official Gazette of RS No. 36/09.

222 Committee on the Rights of Persons with Disabilities Consideration of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Initial reports of States parties due in 2011 Serbia, 29.09.2014, CRPD/C/SRB/1, s.5, para. 11.

223 Serbia Ombudsman Protector of Citizens, Senior Adviser Tamara Blagojević tarafından sunulan 25/10/2024 tarihli kurumsal katkı.

TÜRKİYE'DE MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜNE İLİŞKİN MEVZUAT VE UYGULAMA

III. BÖLÜM

A. ULUSAL MEVZUATTA ENGELLİ HAKLARI VE MAKUL DÜZENLEME

Ulusal hukukta ayrımcılık yasağı, başta 1982 Anayasası olmak üzere; 6701 sayılı Kanun, 5378 sayılı Kanun, 22/5/2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu, 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve 2828 sayılı Kanun gibi düzenlemelerde yer almaktadır. Ulusal hukukta ayrımcılık yasağı bağlamında engellilere yönelik en kapsamlı düzenlemeler ise 5378 sayılı Kanun ile yapılmıştır. 6701 sayılı Kanun'un, 5237 sayılı Kanun ve 4857 sayılı Kanun engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağı bağlamında önemli hükümler içerirken 2828 sayılı Kanun ise engelliliğin sosyal yönünü de göz önünde bulundurarak engellilerin hak ve özgürlüklerinden diğer bireylerle eşit bir biçimde faydalanmasını sağlamaya yönelik özel hükümleri düzenlemektedir. Diğer yandan hak temelli bakış açısıyla kabul edilen 20/2/2019 tarihli ve 30692 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, 20/2/2019 tarihli ve 30692 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, 28/9/2021 tarihli ve 31612 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Maluliyet ve Çalışma Gücü Kaybı Tespiti İşlemleri Yönetmeliği, 7/7/2018 tarihli ve 30471 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 4/3/2014 tarihli ve 28931 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği ve 27/1/2022 tarihli ve 31732 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik de engellilere yönelik bazı düzenlemeler barındırmaktadır.

Türkiye'de, başta Anayasa olmak üzere ilgili yasalar çerçevesinde düzenlenmiş olan ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi, engellilere yönelik politikanın da temel esasını oluşturmaktadır. Herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu Anayasa'nın

10'uncu maddesinde güvence altına alınmıştır. Engellilerle engelli olmayanlara aynı düzenlemelerin uygulanması, mevcut durumda fiili eşitsizliğe neden olabilmekte ve engellileri belirtilen haktan yararlanmak bakımından dezavantajlı konuma düşürebilmektedir. Bu nedenle 2010 yılında Anayasa'nın 10'uncu maddesinde yapılan değişiklikle engellilerin fiili eşitliğini sağlamaya yönelik alınacak ilave tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmayacağı hükme bağlanmıştır.

Ulusal hukukta hak temelli yaklaşımın güçlendirilmesi amacıyla 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde engellilere yönelik kullanılan ibareler gözden geçirilmiş, ayrımcı ve dışlayıcı nitelikteki ifadeler yerine EHİS'in ve 5378 sayılı Kanun'un ruhuna uygun, insan onurunu ve eşitliği esas alan terminoloji benimsenmiştir. Bu şekilde, engelli bireylere ilişkin mevzuat dilinde hak temelli anlayışın yerleşmesi yönünde kayda değer bir adım atılmıştır.

5378 sayılı Kanun, 6/2/2014 tarihli ve 6518 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle EHİS'in bakış açısı ve öngördüğü yükümlülükler doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş ve Sözleşme ilkeleri daha belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Bu kapsamda 2014 yılında 5378 sayılı Kanun'un, EHİS ile uyumlaştırılmasına yönelik yapılan düzenlemeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kanunun amacı yeniden düzenlenerek Sözleşme'nin amacı ile uyumlu olarak hak temelli yaklaşım güçlendirilmiştir.
- Kanunun uygulanmasındaki esaslar *"engelli bireylerin insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde kendi seçimlerini yapma özgürlüğünü ve bağımsızlığını kapsayacak şekilde bireysel özerkliğine saygı gösterilmesinin esas olduğu; engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılamayacağı; engellilere yönelik politika oluşturma, karar alma ve hizmet sunumu süreçlerine engellilerin katılımı; fırsat eşitliği; erişilebilirlik; istismarın önlenmesi; aile bütünlüğünün korunması; engeli olan kadın ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmalarının önlenmesi; engelli çocuğun üstün yararının gözetilmesi ve engellilere yönelik mevzuat düzenlemelerinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının görüşünün alınması"* olarak belirlenmiştir.
- Başta engellilik tanımı olmak üzere birçok tanım Sözleşme doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda engelli tanımı²²⁴ yapılırken engellinin kendi eksikliklerine ve yetersizliklerine vurgu yapan tıbbi odaklı bakış açısı yerine engelliliği bireyin sosyal çevre ile olan etkileşimiyle birlikte tanımlayan yeni sosyal anlayışın Kanun'a yansıtılması sağlanmıştır.
- Engellilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından engelliliğe dayalı ayrımcılık, engelliliğe dayalı ayrımcılığın türleri ile makul düzenleme gibi temel kavramların tanımlarına

224 Düzenleme, Raporun Birinci Bölümünde yer alan "Engelliğin Tanımı" başlıklı altı bölümde değerlendirildiğinden bu bölümde ayrıca yer verilmemiştir.

ulusal mevzuatta ilk defa yer verilmiştir. Yine, EHİS'te yer alan düzenlemenin ötesine geçerek Kanun'da doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın tanımlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (j) bentlerine göre:

- **Doğrudan ayrımcılık:** "Engelliliğe dayalı ayrımcılık temeline dayanan ve engellinin hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen, kısıtlayan veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi",
- **Dolaylı ayrımcılık:** "Görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda engelliliğe dayalı ayrımcılık temeliyle bağlantılı olarak, engellinin hak ve özgürlüklerden yararlanması bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulmasını",
- **Makul düzenleme:** "Engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirleri" ifade eder.
- Kanun'da ayrımcılıkla ilgili ayrı bir madde düzenlenerek ayrımcılık yasağı vurgulanmış ve eşitliği sağlamak üzere engellilerin insan haklarının gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez unsurlardan olan makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tedbirlerin alınması hükme bağlanmıştır.²²⁵

2005 yılında 5237 sayılı Kanun'un "Nefret ve ayrımcılık" başlıklı 122'nci maddesinde yapılan değişikliktir. Bu değişiklik ile söz konusu maddeye engellilik ifadesi eklenerek madde kapsamında belirtilen durumlarda engelliliğe dayalı ayrımcılık suç olarak sayılmıştır.²²⁶ Bu bağlamda engellilere karşı engelinden dolayı Kanun'un 122'nci maddesinde sayılan eylemlerden birini gerçekleştirenler hakkında altı ay ile bir yıl arasında hapis veya para cezası öngörülmüştür. Yine 2013 yılında 5237 sayılı Kanun'da 2/3/2014 tarihli ve 6529 sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair

225 Ayrımcılık Madde 4/a: "Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık dâhil olmak üzere engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır. Eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tedbirler alınır. Engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanmasını sağlamaya yönelik alınacak özel tedbirler ayrımcılık olarak değerlendirilemez."

226 "(1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini, b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını, c) Bir kişinin işe alınmasını, d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

Kanun'la yapılan değişiklikle nefret saiki ayrımcılık yasağı suçunun unsuru olarak düzenlenmiştir.

Ülkemizde engellilere yönelik ayrımcılık yasağına ilişkin yaşanan diğer önemli gelişmeler ise eğitim hakkını düzenleyen mevzuatta yapılan değişikliklerdir. Bu kapsamda özel eğitim hizmetlerinin planlanması, yürütülmesi ve izlenmesi sürecine ilişkin konularda özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin bireysel özelliklerini ve ihtiyaçlarını ön planda tutan mevzuat düzenlemelerinin yapıldığını söylemek mümkündür.

Türk Milli Eğitim Sisteminin genel çerçevesi, amaçları ve ilkeleri 1739 sayılı Kanun ile düzenlenmektedir. Kanun, eğitim kurumlarının hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese açık olduğunun altını çizmektedir. Kanun'da eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak üzere özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar için özel tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Keza, engelliler açısından eğitim hakkının hiçbir gerekçeyle engellenemeyeceği ve engellilere özel durumları ve farklılıkları gözetilerek öncelikli olarak bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit eğitim olanağı sağlanacağı 5378 sayılı Kanun'un 15'inci maddesinde açıkça vurgulanmıştır.

Engellilik alanında çerçeve Kanun niteliğinde olan 5378 sayılı Kanun'un 15'inci maddesi eğitim ve öğretimi EHİS ile uyumlu bir şekilde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Maddenin birinci fıkrası engellilerin eğitim almasının hiçbir gerekçeyle engellenemeyeceği, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılacakları düzenlenmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında, engellilerin genel eğitim sistemi içinde her seviyede eğitim almalarını sağlayacak bütünleştirici planlamalara yer verilmesi gerektiği, üçüncü fıkrada ise örgün eğitim programlarına farklı nedenlerle geç başlamaları durumunda engelli çocukların eğitim hayatına dâhil edilmeleri için gerekli tüm tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Maddenin yedinci fıkrasında engelli öğrenciler için Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ile Kültür ve Turizm Bakanlığına yüklenen, *"kabartma yazılı, sesli, elektronik kitap; alt yazılı, işaret dili tercümesi ve sesli betimlemeli film ve benzeri materyal temin edilmesi"* yükümlülüğüne yer verilmiştir. Maddenin ilk ve son fıkraları birlikte yorumlandığında hiçbir öğrencinin sadece engelli olması ya da öğrencinin engel durumuna uygun gerekli öğretim materyallerinin ve uygun eğitim araçlarının bulunmaması gerekçesiyle eğitim hakkından mahrum bırakılamayacağı, bu konuda ilgili kamu

idarelerinin gerekli ve makul düzenlemeleri sağlamakla yükümlü olduğu sonucuna varılmaktadır.²²⁷

Ulusal hukukta özel eğitimin çerçevesini çizen yasal düzenleme 30/5/1997 tarihli ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'dir. Kararname'nin 16'ncı maddesinde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim gören öğrencilerin eğitim planındaki amaçları gerçekleştirme düzeylerine ilişkin yapılacak değerlendirmelerde engellilik durumlarına ve özelliklerine bağlı tedbirlerin alınması hükme bağlanmıştır. Ayrıca Kararname'nin 20'nci maddesi ile kaynaştırma/ bütünleştirme yoluyla eğitim gören öğrencilere resmi ve özel okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim okullarında özel eğitim desteği sağlamak üzere yardımcı derslikler oluşturulması, özel araç-gereç ile eğitim materyallerinin sağlanması ve diğer özel tedbirlerin alınması da hükme bağlanmıştır. Kapsayıcı eğitim hakkına yönelik alınması gereken tedbirlerin yasal düzenlemeler ile somutlaştırılması, engellilerin eğitim hakkının gerçekleştirilmesinde yerine getirilmesi gereken makul düzenlemelerin belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizde özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin eğitim hakkı genel olarak MEB tarafından hazırlanan ve 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'den sonra en detaylı düzenlemeleri içeren Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde yürütülmektedir. Yönetmelikte engelli öğrenciler dâhil olmak üzere özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için alınması gereken birçok tedbir öngörülmüştür. Bu tedbirlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- MEB tarafından düzenlenen merkezî sistem sınavları ve protokolle yapılan sınavlarda özel eğitime ihtiyacı olan öğrenciler için gerekli tedbirlerin alınması.²²⁸
- Tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarında başarının değerlendirilmesinde öğrencilerin yetersizlik türü, gelişim özellikleri ve eğitim performansları doğrultusunda süre, ortam, yöntem, cihaz ve materyallerde düzenlemeler yapılarak gerekli tedbirler alınması.

227 TİHEK, Otizmli Çocukların Eğitim Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı Raporu, s. 19

228 Bu hususa MEB tarafından hazırlanan Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Ulusal Eylem Planı'nda (2022-2026) da yer verilmiştir. Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı ya da diğer kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan merkezi sistem sınavlarında sunulan sınav tedbir hizmetlerinin özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin ihtiyaçlarına uygun çeşitlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmesi planlanmıştır.

- İş ve mesleğe yönelik bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla gündüzlü özel eğitim kapsamında işletmelerde mesleki eğitime giden öğrencilerin işe ya da iş yerine uyum sağlamaları amacıyla gerekli düzenlemeler yapılarak tedbirlerin alınması.
- Özel eğitim kurumlarına kayıtlı öğrencilerin mazeret göstermeksizin devamsızlık yapmaları durumunda kurumlara devamlarının sağlanmasıyla ilgili tedbirlerin alınması.
- Okul müdürleri tarafından özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler ile ailelerine yönelik özel eğitim hizmetlerinin sunulmasına ilişkin gerekli tedbirleri alınması.

Yönetmelik'in 5'inci maddesi uyarınca özel eğitim hizmetlerinin sunumunda bireysel farklılıkların yanında özel eğitim alan öğrencinin ilgi, istek ve yeterliliği dikkate alınmalı, ailenin sürece katılımına önem verilmeli, öğrenciye içinde bulunduğu çevreden ayrılmadan kapsayıcı bir eğitim ortamı sunulmalı ve öğrencinin eğitsel performansı doğrultusunda öncelikli olarak akranlarıyla birlikte eğitim alması sağlanmalıdır. Ancak bu süreçte öğrenci için Bireysel Eğitim Programı geliştirilmeli (BEP) ve bu BEP'ler özel eğitim alan her bir öğrenci için bireysel olarak uygulanmalıdır. Ayrıca, özel eğitime ilişkin tüm sürecin sorumluluğu bulunan tüm kurum ve kuruluşların yanı sıra ilgili sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde yürütülmesi gerekmektedir. BEP'ler, özel eğitim öğrencisinin *"gelişim özellikleri, ihtiyaç, ilgi, yetenekleri ve eğitsel performansı doğrultusunda öğrenciye özgü olarak hazırlanan"* eğitim programı olduğundan öğrencinin ihtiyaçları doğrultusunda alınması gereken makul düzenleme tedbirlerinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.²²⁹

Yine engellilerin eğitim hakkı kapsamında 8/3/2022 tarihli ve 31772 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Engelli Bireylere Yönelik Sınav Uygulamalarında ve Engelli Kontenjanında Aranacak Sağlık Şartlarına Dair Yönetmelik ile yükseköğrenime geçiş sınavlarında engelli öğrencilerin engel durumlarına bağlı olarak farklılaşan ihtiyaçları doğrultusunda özel tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Bu sınavlarda öğrencinin engel durumuna göre tek kişilik salonda sınava alınma, okuyucu ve kodlayıcı desteği, ek süre verilmesi ve bazı sorular için eş değer soru hazırlanması gibi düzenlemelere yer verilmektedir. Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığınca (ÖSYM) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Kılavuzu görme ve işitme engelli adaylar için farklı formatlarda hazırlanmaktadır.

229 Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı: Tüm Öğretmenler İçin Yol Haritası, 2022, s.6.

5378 sayılı Kanun'un 15'inci maddesinin dördüncü fıkrasında engelli üniversite öğrencilerinin eğitim haklarını kullanabilmeleri için Yüksek Öğretim Kurulu bünyesinde araç-gereç temini, özel ders materyallerinin hazırlanması, engellilere uygun eğitim, araştırma ve barınma ortamlarının sağlanması konusunda çalışmalar yapmak üzere üniversitelerde Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezleri kurulması öngörülmüştür. 14/08/2010 tarihli ve 27672 sayılı Yüksek Öğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği ile yükseköğrenim gören engelli öğrencilerin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için gerekli akademik ortamın hazırlanmasını ve eğitim-öğretim süreçlerine tam katılımlarını sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri almak ve düzenlemeler yapmak üzere Yükseköğretim Kurulu Engelli Öğrenciler Komisyonu, Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi, ÖSYM Engelli Öğrenciler Danışma ve Koordinasyon Birimi ile yükseköğretim kurumları bünyesinde engelli öğrenci birimlerinin kurulması, öğrencilerin engel durumlarına bağlı olarak farklılaşan ihtiyaçlarına yönelik çözüm üretme sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Makul düzenleme konusunda önem taşıyan alanlardan biri de istihdamdır. Engellilerin diğer kişilerle eşit bir şekilde çalışma, istihdama erişme ve bu haklarını kullanma konularında yüksek işsizlik oranları, düşük ücret, yönetici pozisyonlarına atanma ihtimallerinin diğer kişilere göre düşük olması, çalışma koşullarında makul düzenlemelerin yapılmaması ve çalışma ortamlarının erişilebilir olmaması gibi çeşitli engellerle karşılaştıkları ve ayrımcılığa uğradıkları bilinmektedir.²³⁰ Bu nedenle engellilerin istihdama erişimde ve iş yaşamında ihtiyaç duydukları makul düzenlemelere ilişkin sorun alanlarının takip edilmesi oldukça önemlidir.

5378 sayılı Kanun'un "İstihdam" başlıklı 14'üncü maddesine göre engellilerin iş gücü piyasası ve çalışma ortamında sürdürülebilir istihdamı için kendi işini kurmaya rehberlik ve mesleki danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi de dâhil olmak üzere gerekli tedbirler alınacaktır. Bu kapsamda işe başvuru, alım, önerilen çalışma süreleri ve şartları ile istihdamın sürekliliği, kariyer gelişimi, sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dâhil olmak üzere istihdama ilişkin hiçbir hususta engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılamayacağı hükmü haizdir. Buna ek olarak kamu kurum ve kuruluşları ile işverenler çalışan veya iş başvurusunda bulunan engellilerin karşılaşılabileceği engel ve güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki

230 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Raporu, Ankara, s. 48.

önlemlerin alınması ve engellilerin çalıştığı iş yerlerinde makul düzenlemelerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulmuştur.

Kamu sektöründe engellilerin istihdamında makul düzenleme yükümlülüğünün yerine getirilmesinde önemli düzenlemelerden biri 657 sayılı Kanun'un "Yer değiştirme suretiyle atanma" başlıklı 72'nci maddesinde yapılan düzenlemedir. Mezkûr maddeye 6/2/2014 tarihinde eklenen ek fıkra ile ilgili mevzuatı uyarınca verilecek rapora göre kendisi, eşi veya birinci derece kan hısımlığı bulunan bakmakla yükümlü olduğu aile fertleri engelli olan memurların engellilik durumundan kaynaklanan yer değiştirme taleplerinin karşılanması için düzenleme yapılacağı belirtilmiştir. Bu çerçevede 25/6/1983 tarihli ve 18088 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Devlet Memurlarının Yer Değiştirme Suretiyle Atanmalarına İlişkin Yönetmelik'e 30/6/2014 tarihinde eklenen ek 3'üncü maddesine göre; *"İlgili mevzuatına göre alınan sağlık kurulu raporunda en az yüzde kırk oranında engelli olduğu belirtilen memurlar ile ağır engelli raporlu eşi veya bakmakla yükümlü olduğu birinci derece kan hısımları bulunan memurlar engellilik durumundan kaynaklanan gerekçelere dayalı olarak yer değiştirme talebinde bulunabilir."* Bu bağlamda engelli memurlar engellilik durumlarından kaynaklanan gerekçelere dayalı olarak nakil talep etme hakkına sahip olmuştur.

Kamuda engelli istihdamında makul düzenleme yükümlülüğünün bir diğer önemli düzenlemesi 7/2/2014 tarihli ve 28906 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik'tir. Yönetmelik'in 16'ncı maddesi ile kamu kurum ve kuruluşlarına çalışma yerlerinin engellilerin çalışma şartlarına göre düzenleme ve görev yaptıkları kadronun gereği olan işleri yapabilmeleri için engel durumlarına göre gerek duyulan yardımcı ve destekleyici araç ve gereçleri temin etme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca mezkûr düzenlemenin ikinci fıkrası gereğince engellilerin engelliliklerini artırıcı ve ek engel getirici işlerde çalıştırılmayacağı da hükme bağlanmıştır.

Özel sektörde engelli istihdamına 6518 sayılı Kanun ile 4857 sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle önemli bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre 4857 sayılı Kanun'un 5'inci maddesinde iş ilişkisinde ayırım yapılamayacak temeller arasına engellilik de eklenmiştir. Aynı zamanda 4857 sayılı Kanun'un *"Engelli ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu"* başlıklı 30'uncu maddesinde özel sektörde işverenlerin elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde %3 oranında engelli istihdam etmesi, bu maddeye aykırılık halinde tahsil edilecek cezaların engellilerin kendi işlerini

kurmaları, iş bulmalarını sağlayacak destek teknolojilerinin geliştirilmesi, engellilerin işe yerleştirilmesi, işe ve işyerine uyumunun sağlanması konulu projelerde kullanılması öngörülmüştür. Tahsil edilen cezaların kullanımına ilişkin hususların Türkiye İş Kurumunun koordinatörlüğünde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü ile İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, en çok işçi ve işvereni temsil eden üst kuruluşların ve en çok engelliye temsil eden üst kuruluşun birer temsilcisinden oluşan komisyon tarafından karara bağlanması kararlaştırılmıştır.

Makul düzenleme yükümlülüğünün iş gücü piyasasında aktif bir şekilde yerine getirilmesinde önemli kavramlardan biri "korumalı işyeri"dir. 5378 sayılı Kanun'da korumalı işyeri *"İş gücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engellilere mesleki rehabilitasyon sağlamak ve istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyeri"* olarak tanımlanmış olup statüsü ve çalışma usulü 27/1/2022 tarihli ve 31732 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik ile belirlenmiştir.

Yönetmelik'in 10'uncu, 11'inci ve 12'nci maddelerine göre korumalı işyeri statüsüne sahip yerlerin emniyet ve trafik güvenliği, yangından korunma ve elektrik tertibatı ve fiziksel koşullar konularında aşağıdaki standartlara sahip olması gerekmektedir:

- Korumalı işyerinin binasının bulunduğu yerin, engellilerin geliş ve gidişlerine trafik yönünden uygun ve emniyetli olması,
- Yangından korunma için yeterli sayıda yangın söndürme cihazına ve malzemesine, sesli ve ışıklı alarm sistemine ve engellilerin kullanımına uygun yangın tahliye sistemine sahip olması,
- Türk Standartları Enstitüsü tarafından belirlenen fiziksel standartlara sahip olması,
- Üç ve üzeri katlı diğer binalarda ve hareket kısıtlılığı olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylerin çalıştığı korumalı işyerinde yangın merdiveni ve erişilebilirlik standartlarına uygun asansör bulunması,
- Çalışma ortamının gün ışığı alması ve uygun elektrik ışığı ile aydınlatılması, rutubetli olmaması,

- Zeminin ıslak ve kuru halde kaymayan ve kolay temizlenen bir malzeme ile kaplı olması,
- Merdivenlerin ve kapıların genişliğinin ve yüksekliğinin erişilebilirlik standartlarına uygun olması,
- Sesli makinelerin kullanıldığı yerlerde ses geçirmez materyallerin tercih edilmesi,
- Tuvaletlerin ve duş alanlarının erişilebilirlik standartlarına uygun olması,
- Merkezi yönetim odası, sosyal servis, personel ve işçi odası, atölye, çok amaçlı salon, mutfak ve yemekhane, sağlık odası veya kabini, banyo ve tuvalet ile ihtiyaç duyulan diğer bölümlerin bulundurulması.

Son olarak engellilerin istihdamında makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin 25/4/2009 tarihli ve 27210 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik’e değinmek gerekmektedir. Mezkûr Yönetmelik’in 18’inci maddesinin hükümlerine göre; işverenler, işyerlerini engellilerin çalışmalarını kolaylaştıracak ve işin engelli çalışana uygunluğunu sağlayacak şekilde hazırlamak, sağlıkları için gerekli tedbirleri almak, mesleklerinde veya mesleklerine yakın işlerde çalıştırmak, işleriyle ilgili bilgi ve yeteneklerini geliştirmek, çalışmaları için gerekli araç ve gereçleri sağlamak zorundadırlar.

Engellilerin yasal süreç ve adalet sistemine etkili katılım sağlamaları amacıyla 4/12/2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve 12/1/2011 tarihli ve 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda işitme veya konuşma engelli bir tanık ya da sanığın okuma yazma bilmemesi halinde kişiye işaret dili tercümesi desteği sağlanması; sanık veya mağdurun engelli olması durumunda duruşmadaki iddia ve savunmaya ilişkin esaslı noktaların kolay anlaşılabilir biçimde aktarılması; kişinin hastalık, engellilik veya benzeri sebeplerle mahkemeye bizzat gelemeyecek durumda olması halinde sorgunun ya da tanıklığın kişinin bulunduğu yerde yapılması öngörülmüştür.

Engellilerin toplumsal yaşama katılımlarını kolaylaştırma açısından bahsedilmesi gereken önemli gelişmelerden erişilebilirlik ile ilgili harcamaların izlenebilmesi için özel bir bütçe kodu tahsis edilmesidir. Bu kod, 2018 yılında kamu kurum ve kuruluşları tarafından ilk kez kullanılmaya başlanmıştır.

Ülkemizde makul düzenleme yükümlülüğü detaylı olarak 6701 sayılı Kanun’da düzenlenmektedir. Türkiye’de ayrımcılık yasağı ile eşitlik ilkesine ilişkin çerçeve bir yasa hazırlanması amacıyla yürütülen kurumsal çalışmalar neticesinde 6701 sayılı Kanun ile TİHEK

kurulmuştur. Kanun'un "Ayrımcılık türleri" başlıklı 4'üncü maddede makul düzenleme yapmama açıkça bir ayrımcılık türü olarak düzenlenmektedir. Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 2'nci maddesinde makul düzenleme hem EHİS hem de 5378 sayılı Kanun ile uyumlu olarak; *"engellilerin hak ve özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, mali imkânlar nispetinde, ölçülü, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirler"* olarak düzenlenmiştir. Engellilerin ayrımcılığa uğradığı iddialarının incelenmesi açısından 6701 sayılı Kanun'da makul düzenleme yapmamanın bir ayrımcılık türü olarak düzenlenmesi Kurum görev alanını önemli ölçüde genişletmektedir.

Ayrımcılık yasağının kapsamı Kanun'un 5'inci maddesinde düzenleme altına alınmıştır. 6701 sayılı Kanun kapsamında kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler, özel hukuk tüzel kişileri ve bunlar tarafından yetkilendirilenlerin;

- Eğitim ve öğretim, yargı, kolluk, sağlık, ulaşım, iletişim, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, sosyal yardım, spor, konaklama, kültür, turizm ve benzeri gibi hizmetlerin sunumunda;
- Kamuya açık" hizmetlerin sunulduğu alanlar ve binalara erişimde;
- Taşınır ve taşınmazların kamuya açık bir şekilde sunulurken ilgili süreçlerde (kiralama, satın alma, kira akdinin şartlarının belirlenmesi, kira akdinin yenilenmesi veya sona erdirilmesi, devir);
- Dernek, vakıf, sendika, siyasi parti ve meslek örgütlerine, ilgili mevzuatlarında veya tüzüklerinde belirtilen istisnalar dışında üye olma, organlarına seçilme, üyelik imkânlarından yararlanma, üyeliğin sonlandırılması ve bunların faaliyetlerine katılma ve yararlanmada;
- İstihdam ve serbest mesleğe ilişkin süreçlerde; engellilik temelinde kişi veya grupları ayrımcı muameleye maruz bırakması yasaklanmaktadır.

Mezkur 5'inci maddenin ikinci fıkrasında, birinci fıkrada hizmetlerin planlanması, sunulması ve denetlenmesinden sorumlu olan kişi ve kurumların, farklı engelli grupların ihtiyaçlarını dikkate almakla ve makul düzenlemelerin yapılmasını sağlamakla yükümlü olduğu özellikle vurgulanmaktadır.²³¹

²³¹ Kurumun makul düzenleme yükümlülüğü açısından diğer yetkilerine "İdari Hak Arama Mekanizmaları" başlığı altında yer verilmiştir.

B. HAK ARAMA MEKANİZMALARININ KARARLARINDA MAKUL DÜZENLEME

Engellilerin toplumsal hayata diğer bireylerle eşit bir biçimde katılabilmesini sağlamak için hukuki düzenlemeler kadar söz konusu düzenlemelere aykırılık teşkil eden durumlara karşı hak arama mekanizmalarının kurulmuş olması da büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda ülkemizde makul düzenleme yükümlülüğüne uyulmaması durumunda başvurulabilecek yargısal ve idari hak arama mekanizmaları mevcuttur. Rapor kapsamında hak arama mekanizmalarının uluslararası ve ulusal mevzuatta karşılık bulduğu şekliyle “makul düzenleme” kavramından hareketle aldıkları kararlara yer verilecektir.

1. Yargısal Hak Arama Mekanizmaları

Yargısal hak arama mekanizmalarına ilişkin yapılan incelemede, Yargıtay kararlarında engelli işçiye, engel durumuna uygun bir iş verilmesi gerektiği yönünde değerlendirmelere yer verildiği görülmüştür.²³² Bölge Adliye Mahkemesi (BAM) kararlarında ise, 4857 sayılı Kanun’un “Eşit davranma” başlıklı 5’nci maddesi çerçevesinde, engelli işçiye engeli göz önünde bulundurulmaksızın iş verilmesi veya diğer çalışanlara kıyasla farklı muameleye tabi tutulmasının ayrımcılık teşkil ettiği belirtilmiş ve bu doğrultuda ayrımcılık tazminatına hükmedilmiştir.²³³ Ancak, hem Yargıtay hem de BAM kararlarında, engellilerin çalışma hayatına katılımında önemli bir yere sahip olan makul düzenleme kavramına yer verilmediği dikkat çekmektedir.

İdari yargı bakımından ise, Danıştay’ın makul düzenleme kavramına yer verdiği kararlara rastlanmıştır. Bu çerçevede, öncelikle Danıştay tarafından verilen kararlar incelenecek; ardından bireysel başvuru yolu ile Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından verilen kararlar ele alınacaktır.

a. Danıştay Kararları

Danıştay kararları²³⁴ incelendiğinde “makul düzenleme” kavramına yalnızca “ilgili mevzuat” kısmında yer verilen kararların²³⁵ yanı sıra “makul düzenleme” yükümlülüğünün hükme esas

232 İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 29. HD, 2017/455E. 2019/13 K., 8/1/2019.

233 Yargıtay, 22. HD, 2014/30716 E. 2016/4938 K.; Yargıtay 9. HD, 2016/33975 E. 2020/8116 K., 23/2/2016.

234 Danıştay’ın 14/11/2024 tarihli ve 28346581/1003/5732 sayılı cevabi yazısı.

235 Danıştay 2. Dairesi 2016/1062 E.; 2020/3601 K., 23/12/2020.

teşkil ettiği kararlar²³⁶ da bulunmaktadır. Öte yandan Danıştay tarafından verilen bir kararın²³⁷ karşı oyunda da mevzuat kapsamında "makul düzenleme" kavramına atıf yapılmıştır.

*Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun, 2021/41 E. 2021/374 K.*²³⁸ sayılı kararına konu davada, velayeten dava açan davacı "makul düzenleme" kavramı çerçevesinde 2020 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Kılavuzu'nun 28'inci sayfasında yer alan madde 3.10.1.'deki "...Ağırlıklı puanların hesaplanabilmesi için adayların ilgili testlerin en az birinden 0,5 veya daha fazla ham puan almış olmaları gerekmektedir (Tablo 1D). Yalnızca bu koşulları sağlayan adaylar için ağırlıklı puanlar hesaplanacaktır. TYT puanı olmayan, TYT puanı hesaplanmayan veya TYT puanı 150'nin altında olan adayların, AYT ve/veya YDT'ye girmiş olsalar da SAY, SÖZ, EA, DİL puanları hesaplanmayacaktır." düzenlemesi ile 29'uncu sayfasında yer alan madde 3.10.2.'deki "... Özel yetenek sınavıyla öğrenci alan yükseköğretim programlarına başvurabilmek için de TYT puanının 150 ve üzeri (Engelli öğrencilerde 100 ve üzeri puan için Bakınız 6. madde.) olması gerekmektedir." düzenlemesinin iptalini talep etmiştir.

Danıştay 8'inci Dairesi mevzuat hükümleri ve dava konusu Kılavuz'da yer alan zihinsel engelli adaylara ilişkin düzenlemelerin birlikte değerlendirilmesi neticesinde; zihinsel engelli adayların eğitim hakkından etkili bir şekilde faydalanmasını sağlamakla yükümlü olan davalı idarelerce dava konusu Kılavuz'da zihinsel engelli adaylara yönelik olarak "makul düzenlemelere" yer verildiği, nitekim davacının kızının da anılan düzenlemelerden 2019 YKS'de yararlandığının anlaşılmış olduğu, davalı idarelerce yükseköğretime giriş ve yerleştirme işlemlerinde imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanmasının tüm adaylar yönünden esas olduğu da dikkate alındığında, dava konusu Kılavuz hükümlerinde hukuka aykırılık görülmediği gerekçesiyle davanın reddine karar vermiş; Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ise temyizden incelenen kararı usul ve hukuka uygun bularak, temyiz dilekçesinde ileri sürülen iddiaları kararın bozulmasını gerektirecek nitelikte görmemiştir.

*Danıştay 12'nci Dairesinin, 2021/5479 E. 2021/4389 K.*²³⁹ sayılı kararına konu davada, hafif derecede mental retardasyon hastalığı nedeniyle matematik sorularını çözmede güçlük çeken

236 Bkz. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 2021/41E. 2021/374 K. 1/3/2021; Danıştay 12. D, 2021/5479 E. 2021/4389 K. 1/7/2021; Danıştay 8. D, 2020/3361E. 2020/5377 K sayılı karar; Danıştay 10. D, 2016/1097 E. 2021/3385 K.,

237 Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu Yd İtiraz No: 2023/749.

238 Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 2021/41 E. 2021/374 K., 1/3/2021.

239 Danıştay 12. D, 2021/5479 E. 2021/4389 K.

davacının, Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından 15/11/2020 tarihinde yapılan Engelli Kamu Personeli Sınavına matematik sorularından muaf tutulmaksızın alınması yolundaki işlemin iptaline karar verilmesi talep edilmiş; davanın 18'inci İdare Mahkemesi tarafından reddedilmesi üzerine davacı tarafından Danıştay'da temyizden dava açılmıştır.

İdare Mahkemesi kararında zihinsel engellilere engel durumlarını dikkate alarak ayrı bir test oluşturulmasının ve sınav süresinin 1/3'ü kadar ek süre verilmesinin, okuyucu ve işaretleyici yardımı alarak soru kitapçığını hiç okuyamayan zihinsel engellilere ise sınav süresinin 2/3'ü kadar ek süre verilmesinin kararlaştırıldığını, herhangi bir engel durumu olan adaylar için engel durumlarına uygun sınav binaları belirlenerek ve adayların engel durumlarına göre ayrı salonlarda sınava alınarak kimi zaman engel durumuna göre fırsat eşitliğini sağlayacak şekilde ek süre, okuyucu-işaretleyici vb. uygulamalarla fırsat eşitliği ilkesinin hayata geçirilmeye çalışılmakta olduğunu, mevzuat hükümleri ve kılavuzda yer alan zihinsel engelli adaylara ilişkin düzenlemelerin birlikte değerlendirilmesi neticesinde; zihinsel engelli adayların eğitim hakkından etkili bir şekilde faydalanmasını sağlamakla yükümlü olan davalı idarece kılavuzda zihinsel engelli adaylara yönelik olarak "*makul düzenlemelere*" yer verildiğini, nitekim davacının da anılan düzenlemelerden 2020 EKPSS'de yararlandığını belirterek davalı idarece sınav işlemlerinde imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanmasının tüm adaylar yönünden esas olduğu da dikkate alındığında, dava konusu işlemde hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle davanın reddine karar vermiştir. Danıştay da temyizden incelenen kararı usul ve hukuka uygun bulmuş ve ileri sürülen temyiz nedenleri kararın bozulmasını gerektirecek nitelikte görmemiştir.

Danıştay 8'nci Dairesinin, 2019/4831 E. 2024/1405 K.²⁴⁰ sayılı kararına konu davada, Türkiye Noterler Birliği tarafından yayımlanan 21/3/2014 tarihli ve 2 sayılı Genelge'de yer alan "Okuma yazma bilen/imza atabilen görme engellilerin onaylama şeklinde yapılacak işlemlerde iki tanık bulundurma zorunluluğunun aranmamasına, ilgilinin talebi halinde ise işlemin iki tanık huzurunda yapılmasına" düzenlemesinin iptali istenmiştir.

Aynı zamanda görme engelli bir avukat olan davacı, 19/03/2019 tarihinde İzmir... Noterliğinde görev taşınmaz satışı için vekâletname çıkarmak istediğini, ancak İzmir... Noterinin Türkiye Noterler Birliği'nin 2 sayılı Genelge'sini gerekçe göstererek, görme engeli vatandaşların düzenleme şeklinde yapacakları işlemlerde iki tanık huzurunda bulundurulmasının zorunluluk

240 Danıştay 8. D, 2019/4831 E. 2024/1405 K., 13/3/2024.

olarak düzenlendiğini, bu nedenle iki tanık bulundurulmadan işlem yapamayacağını belirtmesi üzerine, anılan Genelge ile noterdeki onaylama şeklinde yapılacak işlemler dışındaki işlemlerde iki tanıkla işlem yapmaya zorlanmasının hukuka ve mevzuata aykırı olduğu ileri sürmüştür.

Danıştay tarafından yapılan hukuki değerlendirmede TİHEK tarafından verilen 2022/392 E. 2022/487 K.²⁴¹ sayılı karara da atıfta bulunularak²⁴² söz konusu Genelge düzenlemesinin, okuma yazma bilen/imza atabilen görme engelliler düzenleme şeklinde noterlik işlemi yaparken iki tanık bulundurmalarını zorunlu tutacak nitelikte sonuç doğurması sebebiyle 18/1/1972 tarihli ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu düzenlemelerine aykırı olarak düzenlendiği ve hukuka aykırı olduğu sonucuna varılmış ve düzenlemenin iptaline karar verilmiştir.

b. Anayasa Mahkemesi Kararları

Anayasa Mahkemesi kararları incelendiğinde “*makul düzenleme*” kavramına atıf yapılan beş başvurunun olduğu, bu kararlardan iki tanesinde mevzuat ve içtihat bağlamında “*makul düzenleme*” kavramına yer verildiği²⁴³; üç başvuruda ise makul düzenleme yükümlülüğünün kurulan hükme esas teşkil etmek üzere detaylı bir biçimde ele alındığı tespit edilmiştir.

*U.D.K. ve diğerleri*²⁴⁴ başvurusu, rehabilitasyon hizmeti almakta olan ve nörolojik fonksiyon kaybı yaşayan bir bireyin, özel eğitim giderlerinin devlet tarafından karşılanmamasının eğitim hakkını ihlal ettiği iddiasına dayanmaktadır. 2000 doğumlu başvuran, 13 aylıkken kanser nedeniyle nörolojik fonksiyon kaybı yaşamış ve 2004 yılından itibaren rehabilitasyon sürecine girmiştir. 2006 ve 2007 yıllarında sağlık raporları doğrultusunda özel eğitime ihtiyaç duyduğu belirlenmiş ve 2008 yılına kadar devlet tarafından özel eğitim giderleri karşılanmıştır. Ancak 2008 yılı sağlık raporunda %43,7 oranında engel durumunun olduğu belirtilmesine rağmen ilgili komisyon, kaynaştırma eğitimini uygun bulmuş ve başvuranın ebeveynleri, 2008-2009 yıllarında eğitim masraflarını kendi imkânlarıyla karşılamıştır. Bu duruma ilişkin olarak, hukuka

241 İlgili kararda başvuran Türkiye Noterler Birliği tarafından haklara ve hizmetlere erişimde imza atabilen görme engelliler açısından gereken makul düzenlemelerin yapılmamasının da ayrımcılık oluşturduğunu ileri sürmüştür. Yapılan incelemede görme engelli başvurana noterde gerçekleştireceği düzenleme şeklindeki işlemlerde talebi olmamasına rağmen tanık bulundurma zorunluluğu getirilmesinin ve noterler engellilik temelinde doğrudan ayrımcılık teşkil edildiğine karar verilerek muhataplar hakkında idari para cezası uygulanmıştır. Bkz: TİHEK, B. No: 2022/392, K. No: 2022/487, 19/7/2022.

242 Bu durumun, insan hakları mekanizmaları tarafından verilen kararların yatay etkisine örnek olarak gösterileceği değerlendirilmektedir.

243 Bkz. AYM, Devrim Alyüz, B. No: 2017/40383; 16/9/2020; Ayça Yılmaz Gülseven, B. No: 2019/11085, 19/10/2023.

244 AYM, U.D.K. ve diğerleri, B. No: 2014/19352, 24.5.2018.

aykırı işlem nedeniyle yapılan harcamaların tazmini talebiyle dava açılmış ve mahkeme davayı kabul etmiştir.

2009 yılında başvuranlar, çocuklarına özel eğitim desteği verilmesi talebiyle tekrar başvurmuş, ancak engeline uygun bir eğitim programı bulunmadığı gerekçesiyle talep reddedilmiştir. İlk derece mahkemesi, başvurunun reddini hukuka aykırı bularak iptal edilmesine karar vermiş ve bu karar Danıştay tarafından onanmıştır. Başvuranlar, 2009-2011 yılları arasında çocuklarının özel eğitim hizmetinden maddi imkânsızlıklar nedeniyle yararlanamadıkları gerekçesiyle maddi ve manevi tazminat talebiyle dava açmış, ancak mahkeme davayı reddetmiştir. Bunun üzerine başvuranlar AYM'ye başvurmuştur.

AYM, başvuru kapsamında engellilerin eğitim haklarını incelerken EHİS'in ilgili hükümleri de dikkate alarak önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Mahkeme, kaynaştırma eğitiminin engelliler için uygun bir araç olduğunu belirtmiş ve makul düzenlemelerin eşitsizlikleri düzeltmeye hizmet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mahkeme ayrıca, makul düzenleme yapılmamasının ayrımcılık yasağının ihlaline yol açabileceğini ifade etmiştir.

Mahkeme makul düzenlemenin sorumluluğunun, yetkili makamların takdirine bırakıldığını ancak bu takdirin sınırsız olmadığını belirterek, ilgili makamların özen göstermesi gerektiğini belirterek başvuranın eğitim hakkından sistematik olarak mahrum bırakılmadığı için başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

*Mehmet Bayrakçı başvurusunda*²⁴⁵ vergi dairesinde çalışan başvuranın amirleri tarafından mobbinge maruz bırakıldığı iddiasıyla açtığı manevi tazminat davasının reddedilmesi sonucu, Anayasa'nın 17'nci maddesinde yer alan maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AYM'ye başvuru yapılmıştır.

Başvuran, Antalya Vergi Dairesi Başkanlığında Gelir Uzmanı olarak görev yapmakta iken, 2006 yılında geçirdiği trafik kazası nedeniyle %60 engelli duruma gelmiştir. 31/1/2011 tarihinde, bir şirketin vergi mükellefinin hakaretine uğradığını belirterek çalıştığı servisin sorumlusundan olayın tutanak altına alınmasını istemiş ancak talebi yerine getirilmemiştir. Başvuran, hakaret eden kişi hakkında suç duyurusunda bulunmuş ve tutanak düzenlemeyen servis sorumlusu

245 AYM, Mehmet Bayrakçı, B. No: 2014/8715, 5.4.2018.

hakkında disiplin soruşturması açılmasını talep etmiştir. Hakaret eden kişi hakkında cezai işlem yapılmış, ancak tutanak düzenlemeyen servis sorumlusu hakkında idari bir soruşturma yapılmamıştır.

Söz konusu olaydan sonra görev yeri dört kez değiştirilen başvuran, engelinden dolayı sağlığına zarar verebilecek görev değişikliklerine karşı çıkararak, engelene uygun ve sağlık koşullarına zarar vermeyen bir birimde görevlendirilmesini talep etmiştir. Ancak başvuran, Tarama Kontrol Servisi'nde çalışmaya başlamıştır. Başvuran, görev değişikliğine ilişkin idari işlemin iptali talebiyle İdare Mahkemesi'ne başvurmuş ancak dava reddedilmiştir. Ayrıca, tutanak düzenlemeyen servis sorumlusuyla ilgili gerekli soruşturmanın yapılmaması ve taleplerinin işleme alınmaması gerekçesiyle yine şikâyetle bulunmuş ve manevi tazminat talebiyle İdare Mahkemesine başvurmuştur. Mahkeme, görev değişikliklerinin cezalandırma amacı taşımadığını, hakaret olayıyla ilgili tutanak düzenlenmemesinin başvuranın manevi kişiliğini zedelediğini belirterek manevi tazminat talebini reddetmiştir.

AYM kararında, ilgili mevzuata, AİHS'e ve EHİS'e atıfta bulunarak engellilerin işyerinde engelleri nedeniyle farklı muameleye tabi tutulamayacağını ve karşılaştıkları zorlukların ortadan kaldırılmasına yönelik gerekli önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Mahkeme, başvuranın iddialarının asgari ağırlık eşiğini aşmadığı gerekçesiyle başvuruyu Anayasa'nın 17'nci maddesindeki işkence ve eziyet yasağı kapsamında değerlendirmemiş, ancak başvuranın maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı bağlamında ele almıştır.

Mobbing iddiaları değerlendirilirken engelli bir birey olarak başvuranın maruz kaldığı eylemlerin, engelliliği nedeniyle daha ağır etkiler yaratabileceği vurgulanmıştır. Mahkeme, başvuranın engelene uygun bir görevde çalışması gerektiğini, ancak yapılan görev değişikliklerinin başvuranın talepleri doğrultusunda ya da ihtiyaçlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Mahkeme, başvuranın engelli olmasından dolayı diğer bireylerden farklı muameleye tabi tutulmaması ve işyerindeki zorlukların ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Öte yandan somut olayda başvuranın masa başı çalıştırıldığı ve ağır efor gerektiren işlerde bulunmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, başvuranın mesleki tecrübesi göz önünde bulundurulduğunda, bu eylemlerin çekilmez bir ağırlığa ulaşmadığı ve başvuranın kişiliğine veya mesleki durumuna zarar vermediği değerlendirilmiştir. Neticeten Anayasa'nın 17'nci maddesindeki maddi ve manevi varlığını koruma hakkının ihlali bulunmadığına karar verilmiştir.

Sevda Yılmaz başvurusunda²⁴⁶ ise başvuran, kredi kullanmak amacıyla gittiği özel bankada, görme engelli olması dolayısıyla imzasını ne şekilde atacağına belirlenememesinden bahisle uzun süre bekletildiğini, bu nedenle kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiğini iddia etmiştir.

Başvuran, banka tarafından kredi limitinin olduğu bilgisi verilmesi üzerine kredi kullanmak amacıyla banka şubesine gitmiştir. Şube personeli, kredi işlemlerinin tamamlanabilmesi için düzenlenen sözleşmeye başvuran tarafından "*Bir nüshasını elden aldım*" yazılarak sözleşmenin imzalanması gerektiğini ifade etmiştir. Görme engelli olması nedeniyle bunu yapamayacağını, görme engelli alfabesi, kamera kaydı gibi farklı yöntemlerle bu eksiklikleri giderebileceğini belirtmesine rağmen başvuran iki saati geçkin süre banka şubesinde bekletilmiş ve bu sürenin sonucunda krediyi kullanamadan banka şubesinden ayrılmıştır. Başvuran, bahsi geçen olay nedeniyle banka aleyhine asliye hukuk mahkemesinde manevi tazminat davası açmıştır. Mahkeme, davayı kısmen kabul ederek manevi tazminatın davalı banka tarafından başvurana ödenmesine karar vermiştir. Bankanın istinaf başvurusunu inceleyen bölge adliye mahkemesi ise istinaf başvurusunun kabulüne ve davanın reddine kesin olarak karar vermiştir.

Mahkeme değerlendirmesinde başvuranın görme engelli olması dışında kredi kullanmak isteyen diğer bireylerle benzer durumda olduğunu, bu doğrultuda görme engelli olması nedeniyle kredi kullanamamasının farklı muamele teşkil ettiğini belirterek durumları benzer olan banka müşterileri arasında kredi kullanılması yönünden engellilik temelinde farklılık oluşturulduğunu ifade etmiştir.

Olayda başvuranın görme engelli olduğu için maruz kaldığı farklı muamelenin nesnel ve haklı bir temelinin bulunduğu muhatap banka tarafından ortaya konulamadığı belirtilerek engellilerin özel ihtiyaçları dikkate alınarak diğer bireylerle eşit şekilde yaşayabilmelerine yönelik olarak devletin pozitif yükümlülüğü vurgulanmıştır. Mahkemeye göre Devletin engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılığa izin vermeksizin tüm engellilerin tıpkı diğer tüm bireyler gibi hak ve özgürlüklerinin korunmasında ve güçlendirilmesinde pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülüğün engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı yasaklama, engellilerin tıpkı diğer kişiler gibi tüm hak ve özgürlüklerden faydalanabilmesine yönelik makul

246 AYM, Sevda Yılmaz, B. No: 2017/37627, 2/3/2023.

düzenlemeler yapma ve engellilerin diğer bütün kişilerin ulaşabildiği kamusal ve özel hizmetlere erişimini kolaylaştırıcı önlemleri alma yükümlülüklerini içerdiği belirtilmiştir.

Sonuç olarak AYM tarafından başvuranın banka kredisi kullanamaması ve uzun bir süre banka şubesinde bekletilmesi bakımından görme engelli olması temelinde yapılan muamelenin nesnel ve haklı bir sebebinin bulunmadığı kanaatine varılmış ve kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.

2. İdari Hak Arama Mekanizmaları

Ülkemizde makul düzenleme yükümlülüğü bakımından inceleme yapan idari hak arama mekanizmaları arasında TİHEK ile Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) öne çıkmaktadır. Söz konusu kurumların kararları incelendiğinde makul düzenleme yükümlülüğünün, uluslararası standartlarla uyumlu olarak ele alındığı ve unsurları açısından detaylı bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir.

a. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK)

6701 sayılı Kanun ile ayrımcılık yasağı kapsamında hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada; cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik, yaş temellerine dayalı olarak kişilere farklı muamele edilmesi veya kişilerin dezavantajlı konuma sokulması yasaklanmıştır.²⁴⁷

Daha önce de ifade edildiği üzere ayrımcılık yasağının kapsamına eğitim ve öğretim, yargı, kolluk, sağlık, ulaşım, iletişim, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, sosyal yardım, spor, konaklama, kültür, turizm ve benzeri hizmetler, taşınır ve taşınmazların edinilmesi veya kiralanması ya da bunlar hakkında bilgi alınması, dernek, vakıf, sendika, siyasi parti ve meslek örgütlerine üye olma, organlarına seçilme, üyelik imkânlarından yararlanma, üyeliğin sonlandırılması ve bunların faaliyetlerine katılma ve yararlanma ile istihdam ve serbest meslek girmektedir.²⁴⁸

Kurum, yapılan başvuru veya resen inceleme kapsamında yaptığı inceleme ve araştırma sonucunda incelenemezlik kararı, gerekçeli kabul edilmezlik kararı, gönderme kararı, ihlal

²⁴⁷ 6701 sayılı Kanun, T.C. Resmi Gazete 29690, 20/04/2016, madde 3.

²⁴⁸ 6701 sayılı Kanun, m. 5, m. 6.

kararı, uzlaşma kararı, ret kararı ve karar verilmesine yer olmadığına dair karar vermektedir.²⁴⁹ Kurum, ayrımcılık yasağının ihlal edildiğini tespit ettiği başvurularda, idari para cezası uygulamaktadır. 6701 sayılı Kanun'un "İdari yaptırımlar" başlıklı 25'inci maddesinin 1'inci fıkrası çerçevesinde Kurumun, 2025 yılı için 13.588,00 TL'den 204.285,00 TL'ye kadar idari para cezası verme yetkisi bulunmaktadır.²⁵⁰

Kurumun sahip olduğu önemli yetkilerden birisi de "uzlaşma" kararı verebilmesidir. Paris Prensiplerine Ek Yarı Yargı Yetkisine Sahip Kurumların Statüsüne İlişkin İlkeler²⁵¹ arasında uzlaştırma yoluyla veya kanunun öngördüğü sınırlar içinde bağlayıcı kararlar yoluyla veya gerektiğinde gizlilik esasına göre dostane bir çözüm arama işlevine dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda 6701 sayılı Kanun'un "İhlal incelemeleri" başlıklı 18'inci maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları uyarınca "*Başkan, incelemenin özelliğine göre, görüşlerin alınmasından sonra, resen veya talep üzerine tarafları uzlaşmaya davet edebilir. Uzlaşma, insan hakları veya ayrımcılık yasağı ihlali olduğu iddia olunan uygulamaya son verilmesi veya mağdur açısından bu sonucu sağlayacak çözümleri içerebileceği gibi mağdura belli bir tazminatın ödenmesi biçiminde de olabilir. Uzlaşma en geç bir ay içinde sonuçlandırılır. Uzlaşma müzakereleri sırasında yapılan tespitler, alınan beyanlar veya açıklamalar, herhangi bir soruşturma ve kovuşturmada ya da davada delil olarak kullanılamaz.*"²⁵² Anılan düzenleme neticesinde Kurum makul düzenleme yükümlülüğünün ihlal edildiği iddialarını uzlaşma yoluyla daha kısa ve etkili bir şekilde neticelendirebilmektedir.

2025-2029 yıllarını kapsayan Yargı Reform Strateji Belgesi'nde "*Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi ve Süreçlerin Yeniden Yapılandırılması*" başlıklı 1 No.lu amacının "*İnsan hakları alanında kurumsal kapasite güçlendirilerek, hak ve özgürlüklerin daha etkin korunması sağlanacaktır.*" hedefi kapsamında TİHEK tarafından uygulanan uzlaşma usulünün yeniden düzenlenmesi için çalışmaların yürütülmesine yönelik faaliyetler öngörülmektedir.²⁵³ Anılan hedef çerçevesinde ilerleyen dönemlerde uzlaşma prosedürünün, makul düzenleme yapmama

249 24/11/2017 tarihli ve 30250 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 65'inci madde.

250 TİHEK, "2025 Yılı İdari Para Cezaları", <https://www.tih.gov.tr/kategori/pages/2025-Yili-Idari-Para-Cezalari> (E.T. 7/1/2025).

251 Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris>, (E.T. 31/1/2025).

252 6701 sayılı Kanun, m.18.

253 Türkiye Yüzyılı'nın Yargı Reformu Stratejisi, [https://yargireformu.adalet.gov.tr/Resimler/Yargi_Reformu_Stratejisi_2025\(tr\).pdf](https://yargireformu.adalet.gov.tr/Resimler/Yargi_Reformu_Stratejisi_2025(tr).pdf) (E.T. 2/6/2025).

nedeniyle ayrımcılık iddialarına yönelik gerçekleştirilen incelemelerde daha etkin bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir.

TİHEK'e ayrımcılık yasağı bağlamında yapılan başvuruların içinde engellilik temeline dayalı ayrımcılık iddiasıyla yapılan başvurular tüm ayrımcılık temelleri arasında birinci sırada yer almaktadır.²⁵⁴ 6701 sayılı Kanun'un 4'üncü maddesinde makul düzenleme yapmama bir ayrımcılık türü olarak düzenlenmektedir. Bu çerçevede makul düzenleme yapmama bağlamında Kuruma yapılan başvurular doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık ve işyerinde yıldırma sonrası dördüncü sırada²⁵⁵ yer almaktadır.²⁵⁶

Makul düzenleme yapılmaması kapsamında Kuruma yapılan başvurularda genel olarak; engelli öğrencilere yönelik oluşturulması gereken BEP'lerin oluşturulmaması, BEP'in gereği gibi uygulanmaması, bu sürece dair usullerin gereği gibi yerine getirilmemesi, engelli öğrencilere özel eğitim sınıfı açılmaması, engelli öğrencilerin tam zamanlı kaynaştırma öğrencisi olup olamayacağına ilişkin tespitlere yapılan itirazlar, engelli öğrenciler için sınavlara ve ödevlere ilişkin gerekli düzenlemelerin yapılmaması, iş yaşamında engellilerin engel durumuna bağlı nakil taleplerinin yapılmaması, engellilere işyerinde iş verilmemesi veya kendilerine uygun olmayan işlerin verilmesi ya da çalışma koşullarının kişilerin engel durumuna uygun olmaması iddialarının yer aldığı görülmektedir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun 24/7/2025 tarihli ve 2025/457 sayılı Kararı'na²⁵⁷ konu başvuruda, özel/özellik öğrenme güçlüğü (disleksi) ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) tanılarına sahip başvurana, gereksinimlerine uygun bireyselleştirilmiş eğitim programı uygulanmaması ve özel durumuna ilişkin kişisel verilerin üçüncü kişilerle paylaşılması nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddia edilmektedir.

Kurum tarafından yapılan inceleme neticesinde, başvuran hakkında BEP kapsamında alınan sınavın tek kişilik sınav salonunda gerçekleştirilmesine yönelik makul düzenleme kararının fiilen hayata geçirilmemesi; başvuranın özel durumu nedeniyle eğitim ortamında damgalayıcı ifadelerle maruz kalmasına karşın Okul İdaresince bu iddiaların açıklığa kavuşturulmasına

254 Bkz. TİHEK 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 70; TİHEK 2023 yılı Faaliyet Raporu s. 82.

255 Bkz. TİHEK 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 83.

256 Belirtmek gerekir ki engellilik temelinde TİHEK'e yapılan başvurular, ayrımcılık türü olarak yalnızca makul düzenleme yapmama bağlamında değil, aynı zamanda doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık, ayrı tutma ve işyerinde yıldırma kapsamında da olabilmektedir.

257 TİHEK, B. No: 2024/2245, K. No: 2025/457, 24/7/2025.

yönelik olarak herhangi bir açıklamada bulunulmaması; ayrıca destek eğitim odası açılmasına yönelik olarak iletilen taleplere rağmen sürecin etkin biçimde yürütülmemesi gerekçeleriyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiş ve muhatap hakkında idari para cezası tesis edilmiştir.

*24/7/2025 tarihli ve 2025/458 sayılı karara*²⁵⁸ konu başvuruda dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu bulunan başvuranın iki yıl boyunca Galatasaray Lisesi hazırlık sınıfında eğitim gördüğü, bu süreçte yaşadığı sorunlar Sınıf Öğretmeni ve Rehberlik Servisiyle paylaşıldığı hâlde Okul İdaresi tarafından RAM'a yönlendirme yapılabilmesi için gerekli olan eğitsel değerlendirme istek formunun düzenlenmediği, kaynaştırma öğrencisi olarak eğitim görmesi gereken başvurana, özel eğitim hizmetlerinden yararlanmasına yönelik bilgilendirme ve yönlendirme yapılmaması nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği edilmektedir.

Kararda, engelli bireylerin eğitim hakkına erişimi bağlamında makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin olarak EHİS başta olmak üzere ulusal ve uluslararası mevzuata yer verilmiştir. Yapılan incelemede başvuran hakkında ilerleyen aşamalarda RAM tarafından tam zamanlı kaynaştırma öğrencisi kararı verilmiş olmasına rağmen, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği uyarınca eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecine ilişkin ilk başvurunun okul yönetimi ile veli arasında paylaşılan bir sorumluluk olduğu, bu sorumluluğun yalnızca velinin başvuru yapmaması gerekçesiyle yerine getirilmemiş sayılmasının kabul edilemeyeceği vurgulanmış, Okul İdaresinin eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecinde makul düzenleme yapma yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle ayrımcılık yasağının ihlaline karar verilerek muhatap hakkında idari para cezası uygulanmıştır.

*25/6/2025 tarihli ve 2025/393 sayılı karara*²⁵⁹ konu başvuruda başvuran, Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanısı bulunan oğlu Ö.B.Ş.'nin, ortaokul eğitiminin bitimine kadar kaynaştırma öğrencisi olduğu, lise kademesine geçişinin ardından eğitim hayatına özel eğitim sınıfında sürdürmesine karar verildiği, ikamet adresine yakın bir okulda özel eğitim sınıfı bulunmaması sebebiyle ikametne yakın olan lisede özel eğitim sınıfı açılmasının talep edildiği, ilk aşamada özel eğitim sınıfının açıldığı, ancak okulun bir proje okulu olması gerekçesiyle sınıfın kapatıldığı ve gerekli uyarlamaların yapılmaması nedeniyle ayrımcılığa uğradığı iddia edilmektedir.

258 TİHEK, B. No: 2024/2379, K. No: 2025/458, 24/7/2025.

259 TİHEK, B. No: 2024/994, K. No: 2025/393, 25/6/2025.

Kararda, başvuranın özel eğitim sınıfı açılması talebi karşısında muhatap Kurumun makul düzenleme yapma yükümlülüğü başta EHİS olmak üzere ilgili uluslararası ve ulusal mevzuatta çerçevesinde ele alınmıştır. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği hükümleri uyarınca özel eğitim sınıflarının açılmasına ilişkin mali ve lojistik uygunluğun değerlendirilmesinin ilgili kurum ve kuruluşların sorumluluğunda olduğu, engelli her çocuğun engel türü ve derecesi gözetilerek, bireysel farklılıkları, gelişim özellikleri ve eğitim ihtiyaçları dikkate alınmak suretiyle kendisine en uygun eğitim ortamına yönlendirilmesinin de bu kurum ve kuruluşların görevleri arasında yer aldığı, engelli öğrencilerin özel eğitim sınıflarına erişimlerinin sağlanmasına yönelik koşulların oluşturulması ve bu çerçevede gerekli makul düzenlemelerin yapılmasının idarenin yükümlülüğü olduğu belirtilmiştir.

Kararda, özel eğitim sınıfı açılması yönündeki makul düzenleme talebi ilk anda yerine getirilmişse de bir süre sonra özel eğitim sınıfının kapatılması sebebiyle O.B.Ş.'nin 1 yıla yakın bir süre eğitim hakkından mahrum kaldığı, ardından velisi tarafından çeşitli illerdeki okullara kaydının yaptırıldığı ancak velisinin bilgisi dâhilinde bu okullara devam etmediği, ilerleyen süreçte ise velisi tarafından özel eğitim okulu açılması şeklindeki talebin yinelenmesi ile bu okula kaydının yapıldığı ancak söz konusu talep ile okul kaydı arasında geçen yaklaşık 4 aylık süreçte de eğitim hayatında kesinti yaşandığı, O.B.Ş.'nin velisinin bilgisi dâhilinde gerçekleşen eğitim kesintileri haricindeki kesintilerden idarenin sorumluluğunun bulunduğu değerlendirildiği, bu durumun eğitim hakkının süreklilik arz eden niteliğine uygun olmadığı, bu sebeple O.B.Ş.'nin kendisine uygun şartlar altında eğitim alma hakkından mahrum bırakıldığı anlaşıldığından engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiş ve muhatap hakkında idari para cezası tesis edilmiştir.

25/6/2025 tarihli ve 2025/384 sayılı karara²⁶⁰ konu başvuruda %98 engelli annesinin ve %86 engelli babasının bakımını üstlenen başvuranın bir İl Müftülüğünde devam eden görevi sonlandırılarak başka bir İl Müftülüğüne tayininin yapıldığı, engellilik durumu gözetilmeden yapılan söz konusu tayin nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddia edilmektedir.

Kurumumuzca yapılan inceleme neticesinde, muhatap Kurumun 2024 yılında başvuranın mevcut görevine devam etme talebini herhangi bir açıklama yapmadan reddettiği tespit

260 TİHEK, B. No: 2024/2276, K. No: 2025/384, 25/6/2025.

edilmiştir. Muhatap dosyaya sunduğu yazılı görüşte gerekli şartı taşımadığı için nakil talebinin olumlu değerlendirilemediğine ilişkin savunmanın haklı ve makul olmadığı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda somut olayda başvuranın bakmakla yükümlü olduğu birinci derece kan hısımlarından anne ve babasının engelli olduğu ve engellilik durumlarının ortadan kalkmadığı, başvuranın talebinin bulunduğu ilde ve mevcut görev yerinde devam etmek yönünde olduğu, başvuranın mevcut görev yerinde kalma talebini reddedilerek başvuranın başka bir İl Müftülüğüne atanmasının mevzuat hükümlerine aykırılık oluşturduğu gerekçeleriyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiş ve muhatap hakkında idari para cezası tesis edilmiştir.

25/6/2025 tarihli ve 2025/385 sayılı karara²⁶¹ konu başvuruda Epilepsi, Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı ve Primer Hipertansiyon tanıları bulunan ve süreğen hastalığa bağlı engeli olan başvuranın görev yerinin engel durumu gözetilmeksizin değiştirilmesi nedeniyle ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddia edilmektedir.

Kararda, EHİS'in çalışma ve istihdam hakkını düzenleyen 27'nci maddesine atıfla kamu ve özel sektör ayrımı yapılmaksızın işverenlerin engelli bireylerin kariyerlerini geliştirmek için anlamlı olanaklara sahip olmalarını sağlama, engelliler için ayrıştırılmış çalışma ortamlarından uzaklaşmayı kolaylaştırma, kapsayıcı, erişilebilir, güvenli ve sağlıklı çalışma ortamları temin etme, orantısız bir külfete neden olmadıkça makul düzenleme taleplerini yerine getirme yönünden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Kararda, başvuranın engel durumuna uygun ve enfeksiyon riski taşımayan bir yere görevlendirilmesi talebinin muhatap İdare açısından ölçüsüz bir külfet oluşturduğuna dair herhangi bir somut bilgi ya da belge sunulmadığı; atama işleminin diğer personelle birlikte yürütüldüğü, ancak başvuranın engel durumunun dikkate alınmadığı ve makul düzenleme talebine ilişkin müzakereye dayalı bir sürecin işletilmediği tespit edilerek ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiş ve muhatap İdare hakkında idari para cezası tesis edilmiştir.

8/2/2024 tarihli ve 2024/116 sayılı karara²⁶² konu başvuruda başvuranın gireceği sınavda kendisine engelli ek puanının verilmemesi ve engelli ek puanının verileceği durumların nesnel

261 TİHEK, B. No: 2024/1601, K. No: 2025/385, 25/6/2025.

262 TİHEK, B. No: 2023/953, K. No: 2024/116, 8/2/2024.

kriterlere bağlanmaması nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddia edilmektedir.

Kararda, makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin olarak EHİS başta olmak üzere uluslararası mevzuat ile ulusal mevzuata yer verilmiş; EHK' nin yorumları ile AİHM ve AYM'nin içtihadına başvurulmuştur. Başvuranın ek olarak engelli ek puanının verileceği durumların nesnel kriterlere bağlanması suretiyle Muhatap Kurumdan makul düzenleme talebinde bulunduğu, bu talebin soyut gerekçelerle Kılavuz'da yer alan maddenin tekrar edilmesi suretiyle reddedildiği ve başvuranın dezavantajlı konuma düşürüldüğü, YKS Kılavuzu'nda her ne kadar sağlık kurulu raporlarında belirtilen engel türü ve derecelerinin inceleneceği belirtilmiş olsa da bu incelemenin hangi usul ve esaslara göre yapılacağına belirtilmediği ve bu bilgilerin 2023 YKS Sonuçları Belgesi'nde de yer almadığı, makul düzenleme talebinin İdare üzerinde herhangi bir mali yük oluşturmadığı ve sosyal devlet ilkesi gereğince hukuki güvenlik ve belirlilik ilkelerinin sağlanması ile İdare tarafından gerçekleştirilecek makul düzenlemenin kamunun yararına olacağının anlaşılması nedeniyle talebin amaca uygun, gerekli ve ölçülü olduğu değerlendirilerek makul düzenleme yükümlülüğü yerine getirilmediği için ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiş ve muhatap hakkında idari para cezası uygulanmıştır.

5/10/2023 tarihli ve 2023/777 sayılı kararda²⁶³ başvuranın çocuğu dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), özel öğrenme güçlüğü ile özel yetenekli birey tanılı olup ilköğretimden itibaren tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla özel eğitim almaktadır. Başvuruda 2018 yılında lise giriş sınavında derece yaparak ABİTUR programı uygulanan İstanbul Erkek Lisesine yerleştirilen öğrenci hakkında 23/11/2018 tarihli Fatih Kaymakamlığı Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu Raporu ile özel eğitim tedbirlerinin uygulanmasına karar verildiği, ancak İstanbul Erkek Lisesinde Hazırlık, 9, 10, 11'inci sınıfları okuyan ve başvuru tarihinde 12'nci sınıf öğrencisi olan başvurana BEP uygulanmadığı, Lisede BEP Geliştirme Biriminin oluşturulmadığı ve geçirdiği kaza nedeniyle yaşadığı sakatlık sonrası kendisine özel tedbirler uygulanması talebinin reddedilerek destek eğitim odasının açılmadığı iddia edilmiştir.

Kararda EHİS başta olmak üzere uluslararası ve ulusal mevzuatta makul düzenlemeye ilişkin hükümlere ve makul düzenleme hakkındaki içtihatlarla vurgu yapılarak yapılan inceleme ve

263 TİHEK, B. No: 2023/717, K. No: 2023/777, 5/10/2024, Ayrıca bkz.: TİHEK, B. No: 2022/1920, K. No: 2023/586, 31/7/2923.

araştırma neticesinde, muhatap Kurumun başvuranın yaşadığı sakatlık konusunda bilgilendirildiği, başvuranın Muhatap Kurumdan makul düzenleme talebinde bulunduğu ve bu talebin soyut gerekçelerle reddedildiği, herhangi bir mevzuat hükmüne dayanmadığı, makul düzenleme talebinin İdare üzerinde mali bir yük oluşturmadığı ve başvuranın öğretmenlerinden alınan yazılı görüşlere de uygun olarak makul düzenleme talebinin amaca uygun, gerekli ve ölçülü olduğu anlaşılmış; makul düzenleme yükümlülüğünü yerine getirmeyerek ayrımcılık yasağını ihlal ettiği değerlendirilen muhatap hakkında idari para cezasına karar verilmiştir.

28/6/2022 tarihli ve 2022/434 sayılı kararda²⁶⁴ disleksi (özel/özgül öğrenim güçlüğü) ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) hastalığı nedeniyle engelli olan başvuranın, öğrencisi olduğu Anadolu Üniversitesi tarafından engel durumunu gözetmeyen sınav uygulamasının engellilik temelinde ayrımcılık oluşturduğu ve makul düzenlemelerin yapılmadığı iddia edilmiştir.

Kararda, başvuranın Anadolu Üniversitesi 2021-2022 yılı açık öğretim için hazırlanan öğrenci kılavuzu doğrultusunda eğitim-öğretim dönemi başından beri hak arama mekanizmalarını etkili bir şekilde kullanarak sınav yardımı talebine ilişkin başvuru yaptığı vurgulanarak muhatabın başvuranın sınav yardımı talebine önce cevap vermediği, daha sonra ise 27/11/2021 tarihinde gerçekleşecek olan güz dönemi ara sınav organizasyonunun tamamlandığı gerekçesiyle sınav yardımı hakkında yapılacak herhangi bir işlem bulunmadığı yanıtını verdiği; makul düzenleme kapsamında herhangi bir işlem tesis etmediği ifade edilmiştir.

Öte yandan söz konusu kararda, AYM'nin U.D.K. ve diğerleri kararına atıfla DEHB ve otizm spektrum bozukluğu vb. gibi hastalıklara sahip engelliler için seçme hakkı öğrencide kalacak şekilde "okuyucu-işaretleyici yardımı, engelli olmayan 6 / 7 bireylere verilen sürenin yarısı miktarında ek süre verilmesi, ödev süresinin yarısı miktarında ek süre verilmesi, yazılı sınavlarda "imla/noktalama/yazım bilgisi/dil bilgisi puanlamasından muafiyet sağlanması, çift soru kitapçığının uygulanması, doğru cevap sayısından yanlış cevap sayısının dörtte birinin çıkarılması kuralının bir defaya mahsus olmak üzere uygulanmaması, yanlış yapılan her bir soru için joker soru sorulması" gibi taleplerinin makul düzenleme yükümlülüğünün mantığına uygun olarak disleksi, DEHB vb. hastalıklara sahip engelliler için eğitim hizmetlerinin sunumunda kullanılacak yöntemlerin belirlenmesinin Anadolu Üniversitesinin yetki ve sorumluluğu

264 TIHEK, B. No: 2021/1096, K. No: 2022/434, 28/6/2022.

kapsamında olduğu; bu nedenle hangi tedbirin uygulanacağını belirlenmesi hususunda ilgili kamu makamların belli ölçüde takdir yetkisinin bulunduğu değerlendirilmiştir. Ancak anılan takdir yetkisinin kullanımının özel politika gerektiren bir toplumsal gruba dâhil olan engelliler üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda sorumlu ve yetkili otoritelerin bu alandaki düzenleme ve uygulamalarında özenli davranmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Bu kapsamda disleksi ve DEHB engeline sahip başvuranın dönem sonu sınavlarında talebine ilişkin sınav organizasyonunun yapılacağı beyan edilmesine karşın, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz dönemi ara sınavında başvuranın engel durumuna uygun herhangi bir düzenleme ve muamelede bulunulmadığı, başvuranın engel durumu gözetilmeden gerçekleştirilen sınav uygulamasının engellilik temelinde ayrımcılık oluşturduğu ve muhatap Anadolu Üniversitesi nezdinde makul düzenleme yapmama türündeki ayrımcılık yasağının ihlal edildiği kanaatine varılmış ve muhatap hakkında idari para cezasına karar verilmiştir.

*28/6/2022 tarihli ve 2022/433 sayılı kararda*²⁶⁵ Arnold Chiari (beyincik sarkması) rahatsızlığına sahip engelli bir birey olan başvurana sürücü olamayacağı yönünde verilen sağlık kurulu raporunun engellilik temelinde ayrımcılık oluşturduğu ve makul düzenlemelerin yapılmadığı iddiası incelenmiştir.

Kararda, başta EHİS olmak üzere uluslararası insan hakları sözleşmelerinde, bu alanda tespit edilmiş ilke ve standartlarda, engellilerin hayatın her alanına diğer bireylerle eşit ve ayrımcılığa uğramadan katılmasına imkân sağlayacak şekilde normatif düzenlemelerin hayata geçirilmesinin ve belirli durumlarda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen makul düzenlemeler çerçevesinde öneriler geliştirmenin devletin sorumluluğunda olduğu hususunun açıkça vurgulandığı belirtilmiş; engellilere tanınan hakların soyut ve teorik haklar olarak görülmemesi, bu hakların sadece kâğıt üzerinde kalmayıp fiilen de erişilebilirliğe ve işlerliğe sahip olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Engellilerin, başlı başına topyekûn homojen bir grup olarak değerlendirilmemesi ve engeli olan bireylerin ayrılaştırılmaması gerektiği kanaatine varıldığından; engellinin beden/zihin formu dikkate alınmadan yapılan uygulamaların “erişilebilirlik/ulaşılabilirlik/kapsayıcılık sağlamamanın” göstergesi olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir.

265 TİHEK, B. No: 2021/989, K. No: 2022/433, 28/6/2022.

Netice olarak, engellilerin tektipleştirilmesi riskine karşı bireye özel makul düzenlemelerin yapılması hususunun gözetilmediği, başvuranın engellilik ve somut durumu dikkate alınmadan salt ilgili Yönetmelik maddesi sebebiyle muayene hakkının elinden alındığı göz önüne alınarak muhatap nezdinde makul düzenleme yapmama türündeki ayrımcılık yasağının ihlal edildiği kanaatine varılmış ve muhatap hakkında idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir.

*14/6/2022 tarihli ve 2022/385 sayılı kararda*²⁶⁶ başvuran epilepsi rahatsızlığı bulunan ve %90 görme engeli olan oğlu H. K.'nin öğrenim gördüğü özel eğitim sınıfının kapatılması nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılığa uğradığını iddia etmiştir.

Kararda, EHİS'in eğitim hakkını düzenleyen 24'üncü maddesine atıfla engelli çocukların engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmaması, parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretim olanaklarının dışında tutulmaması, yaşadıkları çevrede bütünleştirici, kaliteli ve parasız ilk ve orta öğretime diğer bireylerle eşit olarak erişebilmesi için ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Kararda muhatap kurum tarafından başvuranın ekonomik durumu, bakmakla yükümlü olduğu bir engelli çocuğunun daha bulunması, H. K.'nin epilepsi rahatsızlığının olması gibi koşullar göz önüne alınarak makul düzenleme kapsamında hiçbir değerlendirme yapılmadığı ve başvuran ile makul düzenlemeye ilişkin bir müzakere süreci yürütülmediği belirtilmiştir. Sonuç olarak epilepsi rahatsızlığı bulunan ve %90 görme engeli olan 3. sınıf öğrencisinin öğrenim gördüğü özel eğitim sınıfının kapatılması, ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin değerlendirilmemesi nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağını ihlal ettiği kanaatine varılmış ve muhatap hakkında idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir.

TİHEK'in eşitlik kurumu görevi dışında, ulusal önleme mekanizması olarak alıkonulma merkezlerine gerçekleştirdiği düzenli ziyaretler ve bu ziyaretlere ilişkin raporlar, engellilerin merkezlerde ayrımcılığa maruz kalmasının engellenmesinde önemli bir işleve sahiptir. TİHEK alıkonulma merkezlerine yaptığı ziyaretlerde engellilere yönelik muameleleri özellikle erişilebilirlik ve makul düzenleme açısından inceleyerek gerekli tedbirlerin alınmasına katkı sağlamaktadır.

266 TİHEK, B. No: 2021/987, K. No: 2022/385, 14/6/2022.

Bu çerçevede TİHEK, huzurevi, yaşlı ve rehabilitasyon merkezlerinde²⁶⁷, ceza infaz kurumlarında²⁶⁸ ve nezarethanelerde engellilerin kullanımına uygun olacak şekilde kişisel engellilikten kaynaklı makul düzenlemelerin yapılmasına²⁶⁹ ilişkin önerilerde bulunmaktadır.

b. Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK)

KDK, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.²⁷⁰ KDK'nın şikâyet üzerine aldığı kararlar tavsiye niteliğindedir.

Makul düzenleme talebi içeren başvurular KDK tarafından engelli hakları kapsamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede makul düzenleme, ilgili olduğu başvurularda KDK'nın yaptığı incelemelerde idarenin eylemlerinin hukuka ve hakkaniyete uygunluğu bakımından bir kriter olarak değerlendirilmektedir.

24/7/2024 tarihli ve 2024/7694-S.24.12048 sayılı karara²⁷¹ ilişkin olarak, başvuran kolaylaştırıcı kişi desteğinden yalnızca otizm spektrum bozukluğu bulunan öğrencilerin yararlanabilmesine yönelik olan idare uygulamasının özel gereksinimi olan öğrenciler arasında fırsat eşitsizliği yarattığını iddia etmiş ve özel gereksinimi olan öğrencilerin eğitim hakkına eşit şartlarda erişimlerinin desteklenmesi için makul düzenleme yapılarak gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.

KDK, EHİS'in makul düzenlemeye ilişkin hükümlerine atıf yaparak verdiği tavsiye kararında idare tarafından uzun süredir yapıldığı belirtilen izleme ve değerlendirme çalışmalarının tamamlanma sürecinin ivedilikle planlanması, çalışma neticesinde tespit edilecek sorunlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla öğrenimlerine devam eden özel gereksinimli çocuklara yönelik engel durumuna göre ihtiyaç ve taleplerinin gözetilerek mevcut eksiklikleri ve uygulama aksaklıklarını giderecek çözüm önerileri oluşturularak en kısa sürede

267 TİHEK İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2021 Yıllık Raporu, s. 103.

268 TİHEK İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2022 Yıllık Raporu, s. 58.

269 TİHEK İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2023 Yıllık Raporu, s. 55, s. 67; İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2022 Yıllık Raporu, s.50, s. 51; İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2021 Yıllık Raporu, s. 75, s. 76.

270 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, T. C. Resmi Gazete, 28338, 29 Haziran 2012, m. 5.

271 KDK B. No: 2024/3032, K. No: 2024/7694-S.24.12048, 24/7/2024.

uygulanmaya başlanması, başvuranın özel gereksinimi olan çocuğuna kolaylaştırıcı kişi görevlendirilmesi talebinin yeniden değerlendirilmesi gerekliliklerini vurgulamıştır.

Kararda, özel gereksinimi olan çocukların her engel türünün ihtiyacına göre alınması gereken özel tedbirin birbirinden farklı olması gerekebileceği, idare tarafından özel gereksinimi olan çocukların eğitim haklarına diğer bireyler ile eşit şartlarda erişebilmesine yönelik taraf Devletlere yüklenen pozitif ayrımcılık, makul düzenleme yapma yükümlülüğünün otizm spektrum bozukluğu olan öğrenciler açısından kolaylaştırıcı kişi görevlendirilmesi suretiyle yerine getirildiği anlaşılrken otizm spektrum bozukluğu olan öğrenciler dışındaki diğer farklı özellikleri ve ihtiyaçları bulunan özel gereksinimi olan çocukların ihtiyaçlarının bilimsel araştırmalar yoluyla dikkate alınıp alınmadığını, özel gereksinimi olan diğer öğrencilerin özel durumları, gelişim özellikleri ve eğitim ihtiyaçlarına ilişkin tespitin yapıp yapılmadığını, bu bağlamda kolaylaştırıcı kişi uygulaması konusunda onlar açısından makul düzenlemelere ihtiyaç bulunup bulunmadığı konusunda idare tarafından herhangi bir açıklama yapılmadığını ve idare tarafından söz konusu uygulamaya objektif gerekçeler sunulmadığını vurgulamıştır.

24/8/2017 tarihli ve 86171061-101.07.04-E.10159 sayılı karara²⁷² konu başvuruda Erciyes Üniversitesi Mustafa Çıkrıkçıoğlu Meslek Yüksekokulu Grafik Tasarım Bölümü öğrencisi işitme engelli başvuran, okulda akademik takvim olan 2 yılını tamamladığını, ancak özel eğitimi için gerekli olan özel önlem ve tedbirler zamanında alınmadığı için okulunun uzamış olduğunu belirterek, idarenin özel durumunu gereği gibi dikkate alarak makul düzenlemelerin ivedilikle yerine getirilmesini talep etmektedir.

Alınan tavsiye kararında KDK tarafından EHİS'in makul düzenlemeye ilişkin hükümleri ile birlikte engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklayan ulusal mevzuat hükümlerine de yer verilerek, işitme engelli öğrencisinin öncelikle altyapısını anlamaya yönelik okuma/anlama, dinleme, yazılı anlatım ve üst bilişten oluşan dil becerisine ilişkin düzeyini tespit etmesi, bu tespite dayalı olarak yükseköğrenimini yoğun özel eğitim ile desteklemek üzere Yönetmelik çerçevesinde Engelsiz Kampüs Birimi ile koordineli bir şekilde çalışması gerekirken işitme engelli öğrencisi karşısında yükseköğretim hayatını zorlaştıran tutum ve davranış sergilediği, çözüme yönelik olmayan Senato kararları ve Yönetim Kurulu Kararları ile öğrencisinin mezuniyetini geciktirdiği, bu tutumunu yargı kararına rağmen sürdürdüğü, anılan idarenin adil ve doğru bir şekilde ölçme

272 KDK, B. No: 2017/384, K. No: 86171061-101.07.04-E.10159, 24/8/2017

ve değerlendirmeye tabi tutma, fırsat eşitliğini sağlamak ve dolayısıyla yükseköğretim hayatını anlamlı kılmak için gerekli makul düzenlemeleri yapmadığı sonucuna varılmıştır.

C. MAKUL DÜZENLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ ÇERÇEVESİNDE ALINAN İDARI TEDBİRLER

1. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına Alınan Tedbirler

Ülkemizde engellilerin ve yaşlıların ayrımcılığa uğramadan insan haklarından yararlanarak toplumsal hayata katılmaları için ulusal düzeyde politika ve stratejilerin belirlenmesi çalışmalarını koordine etme, engellilere ve yaşlılara yönelik yürütülen sosyal hizmet faaliyetlerine ilişkin ilke, usul ve standartları belirleme, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlama²⁷³ görevleri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) bünyesindeki Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYGM) tarafından yürütülmektedir.

EYGM'nin öncülüğünde ülkemizde makul düzenlemelerin yapılmaması dâhil engellilerin haklarının korunması ve güçlendirilmesinde yaşanan sorunlara ilişkin 2030 yılına kadar yasal, kurumsal ve uygulamaya yönelik yapılması gerekenler için bir yol haritası olan Engelsiz Vizyon Belgesi 2021 yılında ilan edilmiştir. *"Engelli bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebildikleri içermeci bir toplum inşa etmek"* vizyonunu ortaya koyan Engelsiz Vizyon Belgesi; kamu kurum ve kuruluşları ve engellilik alanında faaliyet gösterenler dâhil sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile akademisyenlerin katkı ve katılımlarıyla hazırlanmıştır. Engelsiz Vizyon Belgesi *"kendi seçimlerini yapma dâhil insanlık onuruna ve bireysel özerkliklerine saygı, ayrımcılık yapılmaması, topluma tam ve etkin katılım, farklılıklara saygı gösterilmesi, fırsat eşitliği, erişilebilirlik, kadın-erkek eşitliği ve engelli çocukların gelişim kapasitelerine saygı"* ilkelerine dayanmaktadır. *"İçermeci ve Erişilebilir Toplum"*, *"Hakların Korunması ve Adalet"*, *"Sağlık ve İyi Hali"*, *"Kapsayıcı Eğitim"*, *"Ekonomik Güvence"*, *"Bağımsız Yaşam"*, *"Afet ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar"* ve *"Uygulama ve İzleme"* olarak 8 politika alanında, 31 hedef ve 107 eylem alanından oluşan Engelsiz Vizyon'un 3'er yıllık eylem planları ile hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda; Engelsiz Vizyon Belgesi'nde yer alan politika alanlarında belirlenen hedefleri gerçekleştirmek üzere katılımcı bir anlayışla hazırlanan ve 316 faaliyetten oluşan I. Engelli

273 Bkz. <https://www.aile.tr/eyhgm/genel-mudurluk/misyon-ve-vizyonumuz/> (E. T. 5/1/2025).

Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)²⁷⁴ Cumhurbaşkanlığı Genelgesi olarak 3/2/2023 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Eylem Planı’nda makul düzenlemeye yönelik;

- Mevzuatın engelliliğe dayalı ayrımcılık ve eşitlik temelinde gözden geçirilerek engellilere yönelik ayrımcılık içeren mevzuat hükümlerinin tespit edilmesi ve yeniden düzenlenmesini sağlamak üzere bir çalışma grubu kurularak mevzuat revizyon çalışmasının yapılması,
- Makul düzenleme tedbirlerine ilişkin ülke örneklerinin incelenerek iyi uygulama örneklerinin raporlanması ve öneri taslağı hazırlanması,
- Makul düzenlemenin reddinin engelliliğe dayalı ayrımcılık suçu kapsamında değerlendirilmesine ve engelliliğe dayalı ayrımcılık suçuna karşı zarar tazminatı vb. telafi edici önlemlerin alınmasına yönelik çalışmaların yapılması,
- Kamu sektöründe üst düzey görevlerde çalışan personele yönelik engellilik, ayrımcılık, makul düzenleme gibi konularda hizmet içi eğitimler vasıtasıyla bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları yapılması,
- İlgili taraflarla iş birliğinde işverenler için makul düzenleme rehberi hazırlanması,
- İşverenlerin makul düzenleme giderleri için idari para cezaları fonundan daha etkin bir şekilde yararlanmaları amacıyla var olan koşulların kolaylaştırılması yönünde adımların atılması

faaliyetleri belirlenmiştir.

Bu kapsamda engellilerin haklarının korunması ve güçlendirilmesinde üst düzey koordinasyon ve etkili iş birliğini sağlamak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının üst düzey yetkilileri ile engellilik alanında faaliyet gösteren ulusal düzeyde en yüksek temsil gücüne haiz iki konfederasyonun başkanlarının üye olduğu Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulunun 21/5/2024 tarihli toplantısında alınan “*engelli bireylerin çalışma hayatına ilişkin kamu kurumlarının personel birimlerine yönelik eğitimler verilmesi*” kararına istinaden Ankara’da 6/11/2024 tarihinde “*Kamuda Kapsayıcı İstihdamın Teşvik Edilmesi Eğitim Semineri*” düzenlenmiştir. Engellilerin çalışma hakkı ve çalışma hayatına uyum sağlamaları amacıyla yapılabilecek makul düzenlemelere ilişkin bilgilerin aktarıldığı Seminerde; “*Engellilere Yönelik*

274 ASHB, “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)” https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf, (E.T. 5/1/2025).

Tutumlar ve Engellilerle İletişim", "Engelli Bireylerin İstihdamında Hak Temelli Anlayış", "Kapsayıcı İstihdam: Çalışma Hayatında Engelliler" başlıklarında eğitimler gerçekleştirilmiştir.

Yine, ASHB Koordinatörlüğünde hazırlanan Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik II. Ulusal Eylem Planı (2023-2030) da makul düzenleme yükümlülüğü açısından önemli ulusal politika belgeleri arasında yer almaktadır. Eylem Planı'nda makul düzenleme kavramına doğrudan yer verilmesi de Hedef 6'da düzenlenen *"otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin eşitlik temelinde ve ayrımcılığa maruz kalmaksızın eğitimin her tür ve kademesinde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim ortamlarda, ihtiyaç duydukları tüm özel ve destekleyici eğitimleri alabilmelerine yönelik tedbirlerin alınması"* konulu eylem alanı makul düzenleme tedbirleri açısından önemlidir.

Buna ek olarak ASHB tarafından engellilerin istihdamı konusunda işverenleri bilgilendirmek amacıyla 2013 yılında hazırlanan ve engellilerin kendileri ve çalışma arkadaşları için yol gösterici bir nitelikte olan *"Herkes İçin Engelsiz İşyerleri-İşverenler İçin Rehber"*²⁷⁵in güncelleme çalışmaları devam etmektedir.²⁷⁶

ASHB tarafından Eylem Planı'nda yer alan engellilerin ayrımcılığa karşı yasal olarak korunması hedefiyle ilgili olarak; engelliliğe dayalı ayrımcılık içeren hükümlerin ayıklanması amacıyla mevzuatın taranmasına, hukuki ehliyete sahip olup olmadığına bakılmaksızın şikâyet mekanizmaları ve prosedürlerinin erişilebilir hale getirilmesi amacıyla yasal ve idari tedbirlerin alınmasına, makul uyumlaştırmaların sağlanmasına yönelik yasal ve idari tedbirlerin alınmasına yönelik faaliyetlerin belirlendiği, bu faaliyetlerin sorumlu kurumlarca hayata geçirilmeye devam ettiği²⁷⁷ belirtilmiş olmakla birlikte, söz konusu hedeflerin hangi oranda gerçekleştirildiği ya da bu kapsamda yerine getirilen faaliyetlerin mevcut durumuna ilişkin detaylı bilgi paylaşılmamıştır.

2. Millî Eğitim Bakanlığınca Alınan Tedbirler

Makul düzenleme yükümlülüğü, yalnızca idari bir tercih değil; aynı zamanda hukuki ve anayasal bir zorunluluktur. Bu yükümlülük, raporun önceki kısımlarında yer verildiği üzere ulusal ve

²⁷⁵ ASHB, Herkes İçin Engelsiz İşyerleri-İşverenler İçin Rehber, 2013, <https://www.aile.gov.tr/media/5648/01-herkes-icin-erisilebilir-isyerleri-kitabi-tumu.pdf>, (E. T. 5/1/2025).

²⁷⁶ ASHB'nin 23/11/2024 tarihli ve E-40592741-622.02-13740465 sayılı cevabi yazısı.

²⁷⁷ ASHB'nin 13/05/2025 tarihli ve E-72079556-622.02-16010736 sayılı cevabi yazısı.

uluslararası düzenlemelerle güvence altına alınmış olup, kamu otoritelerine engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve etkin bir şekilde yararlanmasını sağlama sorumluluğu yüklemektedir. MEB de bu çerçevede, eğitimde eşitliğin sağlanması amacıyla hem fiziksel hem de pedagojik uyarlamaları içeren kapsamlı düzenlemeler yapmaktadır. Bu düzenlemeler, eğitimin tüm bireyler için erişilebilir olmasını hedeflemektedir.²⁷⁸

Mevzuatta yer alan makul düzenleme kavramı, özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitime eşit koşullarda erişimini sağlamak amacıyla yapılması gereken bireyselleştirilmiş, orantılı ve uygulanabilir uyarlamaları ifade etmektedir. MEB, bu çerçevede mevzuatını üst normlara dayanarak hazırlamaktadır. Bu çerçevede; 1739 sayılı Kanun eğitimde fırsat eşitliği ilkesini esas almakta ve her bireyin özelliklerine uygun bir eğitim almasını güvence altına alırken, 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’de özel eğitim ihtiyacı olan bireylere doğrudan veya dolaylı olarak sunulacak eğitim hizmetleri ve bu hizmetleri sağlayacak okul, kurum ve programlara ilişkin düzenlemelere yer verilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ise özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitim ortamlarının bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmesini hükme bağlamaktadır. Yönetmelik kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimi esas almakta ve bu kapsamda özel düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.²⁷⁹

Mevzuat çalışmaları dışında engelli çocukların kapsayıcı eğitim hakkından yararlanabilmeleri için okulların, hareket kısıtlılığı bulunan çocukların erişimi açısından, iletişimsel ve fiziksel engellerden arındırılmış olması gerekmektedir. Engelli çocukların eğitim hakkına fırsat eşitliği temelinde kullanabilmesi için bireysel farklılıklar, gelişim özellikleri ve eğitim ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmış bireysel eğitim programlarının yanında engel ihtiyacına uygun öğretim materyalleri ile metodoloji ve teknikler konusunda eğitilmiş uzman öğretmenlerin sağlanması da büyük önem taşımaktadır.²⁸⁰ Bu çerçevede MEB tarafından, özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim ortamlarına eşit koşullarda erişimini ve aktif katılımını sağlamak amacıyla hayata geçirilen çeşitli iyi uygulama örnekleri de bulunmaktadır. Bu uygulamaların bazıları aşağıda yer almaktadır:²⁸¹

278 MEB’in 25/4/2025 tarihli ve E-10096465-622.02-131202539 sayılı cevabi yazısı.

279 MEB’in 25/4/2025 tarihli ve E-10096465-622.02-131202539 sayılı cevabi yazısı.

280 TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2023 Yılı Raporu, 2024, Ankara, s. 52.

281 MEB’in 25/4/2025 tarihli ve E-10096465-622.02-131202539 sayılı cevabi yazısı.

Aile Eğitimi Kitap Seti: Özel eğitime ihtiyacı olan çocukların aileleri için dokuz yetersizlik türüne hitap eden, yaklaşık sekiz bin sayfa içerikten ve altı yüz on videodan oluşan kapsamlı bir kitap seti hazırlanmıştır. Bu set; ailelerin bilinçlendirilmesini, çocuklarına daha etkili destek vermelerini ve eğitimin ev ortamında da sürdürülmesini sağlamaktadır.

İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler İçin Hazırlanan İlkokul Matematik Yardımcı Kaynaklar: İşitme yetersizliği olan öğrenciler için özel olarak hazırlanmış 1. ve 2. sınıf matematik kitapları ve öğretmen kılavuzları, öğrenme sürecini destekleyici nitelikte tasarlanmış ve resmî olarak onaylanmıştır.

Özel Eğitim Meslek Okulları İçin Akademik ve Meslek Programları: Zihinsel yetersizliği veya OSB tanısı olan öğrencilerin katılım gösterdiği meslek okulları için 7 akademik dersin programı güncellenmiş; 20 meslek programı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.

Özel Çocuklara Özel Materyaller Projesi: Zihinsel yetersizliği ve OSB tanısı olan bireyler için her yıl özel materyaller üretilerek okullara ve sınıflara dağıtılmaktadır.

Dijital Sınıf Rehberlik Etkinlikleri Platformu: Rehberlik hizmetlerini dijital ortama taşıyan bu platform, sınıf düzeyine uygun rehberlik etkinliklerini kapsamlı bir çerçevede sunmakta ve okul rehber öğretmenlerini desteklemektedir.

Akıllı Baston Dağıtımı: Görme yetersizliği olan öğrencilerin bağımsız hareket becerilerini geliştirmek amacıyla akıllı bastonlar dağıtılmaktadır. Bu teknoloji, öğrencilerin günlük yaşamlarını kolaylaştırmakta ve güvenliğini artırmaktadır.

Özel Eğitim Çocuk Dergisi: Altı aylık periyotlarla yayımlanan bu dergi, özel eğitime dair farkındalık artırmayı ve öğretmen-aile-öğrenci iletişimini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Özel Eğitim Materyal Kataloğu: Zihinsel, işitme ve görme yetersizliği olan bireylere yönelik materyallerin kullanımını açıklayan katalogda karekod destekli video anlatımları ile öğretmen ve velilere rehberlik edilmektedir.

Evde Eğitim Kiti: Evde eğitim gören öğrenciler için geliştirilen taşınabilir set, dijital ve mekanik materyalleri bir araya getirerek öğrencilere birebir destek sağlamaktadır.

İşitme Yetersizliği Olan Öğrencilere Yönelik Dijital Eğitim Platformu: İşitme yetersizliği olan öğrencilere özel dijital içerikler sunan bu platform, eğlenceli ve etkili öğrenme ortamları oluşturmaktadır.

Braille Okuma ve Not Alma Cihazı Dağıtımı: Görme yetersizliği olan öğrencilerin bilgiye erişimini kolaylaştırmak amacıyla Braille kabartma ekran cihazları dağıtılmaktadır.

Öykü Temelli Müdahale Seti: Otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel yetersizliği olan öğrencilere yönelik, günlük yaşam ve sosyal becerilerin öğretimi için hazırlanan bu set, problem davranışların önlenmesini de hedeflemektedir.

Özelleştirilmiş Sınıf Rehberliği Programları: Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin okulda ve toplumsal yaşamda akranları ile etkileşimlerini geliştirmek amacıyla ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik "Akran Danışmanlığı Programı", özel eğitim ihtiyacı olan ailelerinin güçlendirilmesine yönelik de "Aile Danışmanlığı Programı" geliştirilmiştir.

Travma Odaklı Eğitim Programları: UNICEF ile iş birliğinde yürütülen "Psikososyal Destek Projesi" kapsamında özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler ve ailelerine daha etkili destek sunmak, psikolojik sağlamlıklarını güçlendirerek travmatik yaşam olayları sonrasında iyi oluşlarını artırmak amacıyla rehber öğretmen/psikolojik danışmanlar tarafından uygulanmak üzere "Travma Odaklı Eğitim Programları" hazırlanmıştır.

Süreğen Rahatsızlığı Oluşan ya da Olumsuz Yaşantılar Sonrasında Uzun Kaybı Yaşamış Çocuklara Yönelik Modül: Zorlayıcı yaşam olayları sonrasında "Süreğen Rahatsızlığı Oluşan ya da Olumsuz Yaşantılar Sonrasında Uzun Kaybı Yaşamış Çocuklara Yönelik Modül" hazırlanmıştır. Travmatik yaşam olayları sonrasında çocukların hayata adaptasyonlarını sağlamak, ruh sağlıklarını korumak, toplumsal yaşama ve okula devam etmelerini sağlayabilmek için destekleyici çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda özel eğitim ihtiyacı bulunan, süreğen rahatsızlığı oluşan ve olumsuz yaşantılar sonrasında uzun kaybı yaşamış çocuklarla çalışmak önem arz etmekte olup ileri düzeyde etkilenen öğrencilerle yapılacak olan travma odaklı grup temelli müdahale programı uygulamaları için modül hazırlanmıştır.

3. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Alınan Tedbirler

Ülkemizin istihdam politikalarını düzenleyen ve bu politikalara yön veren mevzuata ve stratejilere ilişkin çalışmalar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca (ÇSGB) yapılmaktadır. Bu kapsamda ülkemizin çalışma hayatına ilişkin en temel politika belgelerinden biri olan Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planları²⁸², dört temel politika eksenini ve 7 sektör üzerine inşa edilmiş olup işgücü piyasasındaki yapısal sorunların çözülmesi ve işsizlik sorununa kalıcı çözüm bulunması amacıyla 2014 – 2023 yılları arasında ÇSGB tarafından uygulanmıştır. Strateji'nin "Özel Politika Gerektiren Grupların İstihdamının Artırılması" temel politika eksenini

282 ÇSGB, Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planları, <https://www.csgb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal-%C4%B1stihdam-stratejisi/>, (E.T. 7/1/2025).

altında engellilerin işgücüne katılım oranı ve istihdamını artırmaya yönelik hedef, politika ve tedbirler hayata geçirilmiştir.

Mevcut durumda ise ÇSGB tarafından işgücü piyasalarının güncel ihtiyaçları ve geleceğe ilişkin beklentiler dikkate alınarak 2025-2028 dönemine yönelik Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planları hazırlanmıştır.²⁸³ Ulusal İstihdam Stratejisi dört temel politika alanı çerçevesinde şekillenmekte olup bunlardan “*Kapsayıcı İstihdamın Geliştirilmesi*” politika alanı kapsamında engellilerin istihdamının artırılmasına/geliştirilmesine ilişkin politika ve tedbirler hayata geçirilecektir.

ÇSGB yürüttüğü politika belgelerinin yanı sıra engellilerin istihdamının desteklenmesine ilişkin birçok projenin koordinasyonunda ya da uygulamasında yer almaktadır. Bunlardan birisi, ÇSGB tarafından Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı tarafından fonlanan ve 2016-2017 yılları arasında yürütülen “*Dezavantajlı Kişilerin Sosyal Entegrasyonu ile İstihdam Edilebilirliklerinin Geliştirilmesi Projesi*” dir. Projenin hibe bileşeni kapsamında engellilerin istihdamının artırılmasına yönelik 24 projenin desteklendiği belirtilmiştir.²⁸⁴

Ayrıca, geleceğin iyi işleri yaklaşımında istihdam, istihdam edilebilirlik ve girişimciliğin desteklenmesi ile Bakanlığın politika yapma ve uygulama kapasitesinin geliştirilmesi amacıyla ÇSGB tarafından 2021-2023 yılları arasında “*Cinsiyet Eşitliği Odağında Geleceğin İnsana Yakışır İşleri Yaklaşımının Desteklenmesi Projesi*” yürütülmüştür. Her alanda olduğu gibi çalışma hayatında da teknolojik gelişmelerin ve dijitalleşmenin hız kazandığı dünyada ve ülkemizde, bu gelişmelerle uyumlu olarak istihdam politikalarının belirlenmesi ve bireylerin istihdam edilebilirliğinin geliştirilmesi amacına hizmet eden Proje, engelli vatandaşlarımıza özel politikaların hazırlanmasını da desteklemektedir. Bu doğrultuda, Proje kapsamında “*Geleceğin İyi İşleri İçin Engelli İstihdamı Raporu*” hazırlanmıştır.²⁸⁵

Öncelikli olarak “*engellilik*” kavramı ile bağlantılı biçimde Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığının mevzuatında kullanılan iş kazası veya meslek hastalığı sonucu “*meslekte kazanma gücü kaybı*” ile “*çalışma gücü kaybı*” kavramlarının üzerinde durulmalıdır. İş kazası geçiren ve meslek hastalığına tutulan kişilerin engellerinin çalışma hayatında yarattığı kısıtlılıklara bağlı olarak

283 ÇSGB, Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planları, <https://www.csgeb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal-%C4%B1stihdam-stratejisi/>, (E.T. 7/1/2025).

284 ÇSGB'nin 19/12/2024 tarihli ve E-54723196-000-441166 sayılı cevabi yazısı.

285 ÇSGB'nin 19/12/2024 tarihli ve E-54723196-000-441166 sayılı cevabi yazısı.

meslekte kazanma gücü kayıp oranının en az %10 oranında azaldığı tespit edilen sigortalılar, herhangi bir gün şartı aranmaksızın sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanmaktadırlar.

Yine engellerinin çalışma hayatında oluşan kısıtlılıkların değerlendirilmesi sonucunda çalışma gücü kaybı %40-59 arasında olanlara gerekli gün ve sigortalılık süresi şartlarını haiz olmaları durumunda yaş şartı aranmaksızın yaşlılık aylığı bağlanmaktadır. Söz konusu yaşlılık aylığı kişilerin var olan engelleri ile yapabilecekleri işler bağlamında çalışma hayatına devam etmelerine de imkân tanımaktadır. Ayrıca engellilerin mevcut sağlık durumu aktif iş gücü piyasasında genel anlamda istihdam edilme ve etkin olarak çalışma yaşamında var olmaya ilişkin olarak çalışma gücü kaybında en az %60'ın üzerinde bir kayba sebep olmuş ise bu defa gerekli gün ve sigortalılık süresi şartlarına haiz olmak koşulu ile malullük aylığına hak kazanmaktadırlar. Malul olacak seviyede çalışma gücü kaybına yol açan engellilik ağır düzeyde bir kayıp olması nedeniyle gün ve sigortalılık süresi şartı da daha azdır.²⁸⁶

ÇSGB'nin ilgili kurumu olan Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğünce istihdamı arttırmak ve işsizliği önlemek amacıyla çeşitli politikalar belirlenmekte ve etkili bir şekilde uygulanmaktadır. Açıklanan istihdam paketleri ile başta engelliler olmak üzere iş arayanların istihdam edilmesi amacıyla çeşitli sürelerle prim indirimleri ve teşvikler getirilmiştir.

Engelli ve eski hükümlü çalıştırmayan işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her engelli ve eski hükümlü için çalıştırmadığı her aybaşına idari para cezası (2025 yılında 30.081 TL) uygulanmaktadır. Tahsil edilen idari para cezaları 4857 sayılı Kanun'un 101'inci maddesi kapsamında; engellilerin kendi işini kurma hibe desteğine yönelik projelerde, korumalı işyeri desteğine yönelik projelerde, engellinin istihdamını sağlayacak destek teknolojileri projelerinde, engellilere yönelik mesleki eğitim ve rehabilitasyon projelerinde, engellinin işe yerleştirilmesi, işe ve işyerine uyumunun sağlanması ve bu gibi projelerde kullanılmaktadır.²⁸⁷ Daha önce vurgulandığı üzere tahsil edilen cezaların kullanımına ilişkin hususlar; Türkiye İş Kurumunun koordinatörlüğünde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü ile İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, en çok işçi ve işvereni temsil eden üst kuruluşların ve en çok engelliye temsil eden üst kuruluşun birer temsilcisinden oluşan komisyon tarafından karara bağlanmaktadır.

²⁸⁶ ÇSGB'nin 19/12/2024 tarihli ve E-54723196-000-441166 sayılı cevabi yazısı.

²⁸⁷ ÇSGB'nin 19/12/2024 tarihli ve E-54723196-000-441166 sayılı cevabi yazısı.

Diğer yandan iş ve meslek danışmanları ile meslek seçimi aşamasında bulunan, iş bulmada/seçmede güçlükleri olan, mesleki uyum problemleri bulunan, mesleki becerilerini geliştirmek ve mesleğini/işini değiştirmek isteyen kişilere ve işgücü arayan işverenlere yönelik iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri sunulmakta; İş Kulüpleri Projesi ile işgücü piyasasında dezavantajlı olan vatandaşlara danışmanlık hizmeti sunulmakta; iş arama kanalları, özgeçmiş hazırlama, mülakat teknikleri gibi konularda hem teorik hem de uygulamalı eğitimler verilmekte; işverenler İş Kulübüne davet edilerek iş arayanlarla buluşturulmaktadır. Engellilere yönelik sunulan Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü hizmetlerinin kapasitesinin geliştirilmesi ve standart hale getirilmesi amacıyla da engellilerin istihdama kazandırılması için istihdam modeli (Engelli İş Koçluğu) uygulaması 2018 yılında hayata geçirilmiş olup hâlihazırda 81 ilde 120 birimde Engelli İş Koçu hizmeti sunulmaktadır. Engelli İş Koçu olarak görev yapan iş ve meslek danışmanlarının işitme engelli vatandaşlarla yapacakları görüşmelerin daha etkin sürdürülmesi amacıyla Engelli İş Koçlarına “1. ve 2. Seviye İşaret Dili Eğitimleri” düzenlenmektedir.

Bu hizmetlere ilave olarak, engellilerin ihtiyaç ve beklentilerini daha iyi tespit etmek, onların sahip olduğu beceri ve nitelikler ile işe uyumlarını sağlamak, işgücü piyasasına geçişlerine destek olup istihdamda kalmaları için izleme mekanizmaları oluşturulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Öte yandan Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğünde hayata geçirilmesi bir süreç olarak değerlendirilen Destekli İstihdam Modelinin temel aşamaları, saha ziyaretleri, eğitimler, bilişim altyapı çalışmaları, genel algı/yaklaşım değişimi, bireysel destek mekanizmalarının oluşturulması ve tüm bu aşamaların en sonunda da genel farkındalığın artırılarak, bireyin engeli üzerinden değil beceri ve nitelikleri üzerinden bir eşleştirme sisteminin hayata geçirilmesidir. Bu kapsamda, destekli istihdam modelinin kurumsallaştırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.²⁸⁸

288 ÇSGB'nin 19/12/2024 tarihli ve E-54723196-000-441166 sayılı cevabi yazısı.

GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER

GENEL DEĞERLENDİRME VE TAVSİYELER

EHİS'in kabul edilmesi, engellilerin insan hakları temelinde korunması ve güçlendirilmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. EHİS'ten önceki uluslararası belgeler devletlere bu alandaki yükümlülüklerini yerine getirme konusunda yasal bir zorunluluk taşııyordu. Yine, engelliliği tıbbi model çerçevesinde ele alan yaklaşımlar, engellilerin topluma tam ve etkin katılımını sınırlayan yapısal engellerin göz ardı edilmesine yol açıyordu. EHİS ise bu eksiklikleri gidererek, engelliliğe sosyal model ve insan hakları temelli bir perspektiften yaklaşarak önemli bir paradigma değişikliğine imza atmış ve kapsayıcı eşitliğin tesis edilmesi amacıyla devletlere somut yükümlülükler getirmiştir. Böylece, engellilerin eşitlik, erişilebilirlik ve topluma tam katılım hakları uluslararası hukuk çerçevesinde daha güçlü bir şekilde korunmaya başlanmıştır. Sözleşme ile getirilen en önemli yeniliklerden biri de makul düzenleme kavramının, uluslararası hukukta yazılı olarak ilk kez düzenlenmesi ve makul düzenleme yapılmamasının bir ayrımcılık türü olarak kabul edilmesidir. Bu sayede engelliliklerden kaynaklı farklı gereksinimlerin gözetilmesi hukuki bir zorunluluk haline gelmiştir.

Engellilik bağlamında her bireyin farklı gereksinimlerine ve koşullarına karşılık verilebilmesi, insan haklarının etkili bir şekilde korunmasının ön koşuludur. Engellilerin yaşamın her alanında ayrımcılığa uğramadan yer alabilmeleri için eğitim, istihdam, sağlık ve ulaşım gibi temel hizmetlerde gerekli tedbirlerin alınması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, makul düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanması, sadece bireysel hakların korunmasını değil, aynı zamanda daha kapsayıcı ve adil bir toplumun inşasını da desteklemektedir.

Taraf Devletlerin Sözleşme'nin getirdiği uluslararası standartları ulusal düzeyde iç hukukuna yansıtmaları ile engellilere yönelik tutum ve yaklaşımda önemli bir paradigma değişikliği yaşanmıştır. Sözleşme'nin Taraf Devletler tarafından uygulanmasının izlenmesi ise Birleşmiş Milletler EHK tarafından gerçekleştirilmektedir. Komite, Sözleşme'nin uygulanmasını denetlemek amacıyla raporlama, bireysel başvuru ve araştırma usulleri olmak üzere 3 yöntem kullanmaktadır. Bu çerçevede, Komitenin Türkiye'ye dair hazırladığı Nihai Gözlem Raporu'nda²⁸⁹ makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin değerlendirmeler ve tavsiyeler de yer almaktadır. Komite, Anayasa'nın 10'uncu maddesinde engelliler için olumlu tedbirlerin hayata

289 BM EHK, Türkiye'nin İlk Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler, CRPD/C/TUR/CO/1, 9/4/2019.

geçirilmesine olanak tanıyan 2010 tarihli değişiklik ile 5378 sayılı Kanun'da engelliliğe dayalı ayrımcılık ile makul düzenlemenin tanımına yer verilmesinin engellilerin hakları açısından önemini vurgulamış ve bu değişiklikleri memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Rapor'da, Komite tarafından makul düzenleme tedbirlerine ilişkin olarak aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı kapsamında;

- Engelliliğe dayalı ayrımcılığın yapıldığı vakalarda tazminat dâhil etkili telafi yöntemleri hakkında bilgilendirme faaliyetlerinin artırılması,
- Engellilere karşı ayrımcılık yapan hükümlerin kaldırılması için yasal çerçevenin ve ayrımcılık karşıtı mevzuatın gözden geçirilerek Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi,
- Makul düzenlemelerin yaşamın tüm alanlarında uygulanması ve zihinsel engelliler dâhil engellilerin ihtiyacı olan makul düzenlemelere uyulmaması halinde uygun yaptırımların getirilmesi,
- Engelliliğe dayalı ayrımcılık vakalarının soruşturulmasında nefret saikiyle hareket edildiğine dair kanıt gösterme şartının kaldırılması,
- Makul düzenlemelerin yapılmadığı hallerde uygulanan yaptırım ve cezalar hakkında veri sağlanması,

Eğitim hakkı kapsamında;

- Zihinsel engelli çocuklar dâhil, tüm engelli çocuklar için yeterli oranda bireyselleşmiş destek ve makul düzenleme olması ve diğer çocuklar ile eşit olarak nitelikli kapsayıcı eğitim almalarının sağlanması,

Çalışma ve istihdam kapsamında;

- Bireyselleşmiş destek ve makul düzenlemeler sunmayan ve makul düzenleme standartlarına uymayan işyerlerine uygulanan etkili yaptırımlar hakkında bilgilendirme faaliyetlerinin artırılması.

Komite dışında engellilerin hak ve özgürlüklerine ilişkin gelişmeler yıllık olarak TİHEK tarafından izlenmektedir.²⁹⁰ Bu çerçevede 2019-2025 yılları arası, ülkemizde engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadele ve engellilerin haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla pek çok strateji belgesi

²⁹⁰ Ulusal hukuk sistemimizde 5378 sayılı Kanun'un ardından 2016 yılında 6701 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte engelliliğe dayalı ayrımcılık dâhil olmak üzere ayrımcılık türlerini, ayrımcılık temellerini ve ayrımcılık yasağını da içeren kapsamlı yasal bir çerçeve ihdas edilmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere ayrımcılıkla mücadele alanlarında yıllık raporlar hazırlamak 6701 sayılı Kanun'un 9'uncu maddesinde Kurumun görevleri arasında sayılmıştır. Anılan görevin icrası kapsamında Kurum tarafından hazırlanan yıllık raporlarda "engellilik" başlığı altında çeşitli tespitlere ve tavsiyelere yer verilmektedir.

ve eylem planının yayımlandığı ve pek çoğunun da hayata geçirilmesi için çalışmaların yürütüldüğü bir aralık olmuştur. Bu kapsamda karşımıza çıkan önemli gelişmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Engellilere yönelik 2030 yılına kadar geliştirilecek politika ve sunulacak hizmetlere yön vermesi amacıyla 2030 Engelsiz Vizyon Belgesinin kabul edilmesi,
- 2030 Engelsiz Vizyon Belgesinin uygulanması için ilk eylem aracı olan EHUEP'nin oluşturulması ve yerel düzeyde getirilebilmesi için çalışmalar yürütülebilmesi,
- Eylem Planı'nda engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadele konusunda makul düzenleme yükümlülüğünün mevzuat ve uygulama yönüyle kapsamlı olarak ele alınması,
- Yine Eylem Planı'nda ayrımcı mevzuatın tespiti ve ortadan kaldırılabilmesi için Kurumumuzun da içinde yer aldığı bir çalışma grubu oluşturulmasının öngörülmesi,
- Çocuklarda engelliliğin insan hakları modeline uygun olarak belirlenmesi amacıyla 2019 yılında Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik'in kabul edilmesi,
- Engelliler için kapsayıcı ve eşit hizmetler sunulması amacıyla Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Ulusal Eylem Planı (2022-2026) ile Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik II. Ulusal Eylem Planı'nın kabul edilmesi.

EHUEP'da makul düzenleme yükümlülüğünün mevzuat ve uygulama yönüyle kapsamlı olarak ele alınması önemli bir gelişme olmakla birlikte Eylem Planı'nda öngörülen faaliyetlerin hayata geçirilme düzeyine ilişkin düzenli ve şeffaf raporlamaların yapılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, mevzuatta engelliliğe dayalı ayrımcı hükümlerin ayıklanması sürecine, şikâyet mekanizmalarının erişilebilirliğine ve makul düzenlemelerin uygulamadaki görünürlüğüne dair somut verilerin paylaşılması gereklidir.

Raporun İkinci Bölümünde ifade edildiği üzere EHUEP'nin 1.3. numaralı Eylem Alanı çerçevesinde makul düzenleme tedbirlerine ilişkin ülke örneklerinin incelenmesi yer almaktadır. Rapor kapsamında belirlenen farklı ülke uygulamaları incelendiğinde; her ülkenin yasal mevzuatında engellilerin çalışma hayatında, istihdam süreçlerinde, gündelik yaşam pratiklerinde bağımsız yaşama ve toplumsal yaşama katılma hakkının temin edilebilmesi için makul düzenleme/uyarlama sağlama tedbirlerine bir yükümlülük teşkil edecek şekilde özel olarak yer verildiği ve konunun Sırbistan haricinde tüm ülkelerde ulusal düzeyde hukuki

dayanağının sınırlarının çizildiği anlaşılmış olup söz konusu ulusal düzenlemelerin hukuk sistemi içerisinde yer bulmasının önemli bir eşik olduğu değerlendirilmiştir. Bununla birlikte makul düzenleme yükümlülüğünün sorumlu muhataplar tarafından sağlanmaması durumunda incelenen ülkeler içerisinde Gürcistan haricinde idari yaptırım yetkisine sahip bir mekanizma bulunmadığı anlaşılmıştır. Ezcümle, makul düzenleme yükümlülüğünün ihlal edildiğinin tespit edildiği bir durumda kurumların ceza hukuku bağlamında hürriyeti bağlayıcı bir ceza veya adli para cezası gibi mali yaptırım seçeneği bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Kurumların verdiği kararlar cezai anlamda sonuç doğuracak hukuki bir yaptırıma bağlanmamış olup makul düzenleme tedbirlerinin hayata geçirilmesi için kurumların tavsiye niteliğinde icrai ve bağlayıcı olmayan kararlar verdiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki rapor kapsamında incelenen ülke örnekleri haricinde makul düzenleme/uyarlama tedbirlerine ilişkin farklı ülkelerde yerleşik bulunan iyi uygulama örneklerine de rastlamak mümkündür.

Ülkemizde 6701 sayılı Kanun çerçevesinde hâlihazırda engellilerin ihtiyacı olan makul düzenlemelere uyulmamasının TİHEK tarafından tespit edilmesi halinde idari yaptırım uygulanmakta olup bu Kurum'un yetkisinin yönüyle Nihai Gözlem Raporu'ndaki ilgili tavsiyeyi karşıladığı değerlendirilmektedir. Ancak 5237 sayılı Kanun kapsamında ayrımcılık suçunun oluşması için özel saik aranması, suçun faillerinin cezalandırılmasını engellediğinden mevzuat değişikliği ile nefret saiki şartının kaldırılması yönünde değişiklik yapılması gerektiği değerlendirilmektedir.²⁹¹

Yine, raporun hazırlık sürecinde Kurumlarla yapılan yazışmalar neticesinde makul düzenleme yükümlülüğü bağlamında yapılan başvurulara ve verilen kararlara ilişkin veri bulunmadığı tespit edilmiştir. Engellilik alanında veri ve istatistiklerin yokluğu veya azlığı ve bunların farklı engelli gruplarına mensup bireylerin sayısı ile sınırlı olması, engellilerin hak ve özgürlüklerden yararlanma bakımından ne ölçüde dezavantajlı oldukları gerçeğinin görünür olmasını engellemektedir. Bu anlamda EHİS'in uygulanmasına yönelik politikaların oluşturulmasına ve uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla Devletler, insan haklarına ve veri toplama ve analizine ilişkin etik standartlara saygı gösterecek şekilde ayrıştırılmış bilgi toplamalıdır.²⁹² Bu durumun

291 Bu husus Kurumumuz tarafından hazırlanan Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Raporu'nun "İrk, Etnik Köken, Renk ve Dil" başlığı altında da tavsiye edilmiştir. Bkz: TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Raporu, s. 64.

292 UH Human Rights Office of the High Commissioner, The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Training Guide, Professional Training Series: No.19, 2014, s. 32.

ülkemizde yaşanan 6 Şubat 2023 Depremi²⁹³ sonrasında daha da önemli hale geldiği değerlendirilmektedir. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında “Engellilik Temelinde Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Makul Düzenleme Yükümlülüğü Raporu” kapsamında aşağıdaki tavsiyeler geliştirilmiştir:

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından engelliliğe dayalı ayrımcılıkla mücadelede şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanabilmesi için, Eylem Planı kapsamında makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin öngörülen faaliyetlerin uygulanma düzeyine dair düzenli, erişilebilir ve denetime açık raporlama mekanizmalarının oluşturulması,
- Bu raporlamalarda, ayrımcı hükümlerin mevzuattan ayıklanmasına, şikâyet mekanizmalarının erişilebilirliğine ve makul düzenlemelerin fiilen hayata geçirilmesine ilişkin somut göstergelere yer verilmesi,
- Kamu kurumlarının makul düzenleme kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediikleri hususunun Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından takibinin sağlanması, buna ilişkin hazırlanacak raporların kamuoyu ile paylaşılması,
- Ülkemizdeki makul düzenleme yükümlülüğüne ilişkin yapılan başvurular ile uygulanan yaptırımlara ilişkin kişisel verilerin gizliliği ilkelerine riayet ederek veri toplanması²⁹⁴,
- Makul düzenleme yükümlülüğünün ihlal edildiği durumlarda tazminat dâhil etkili telafi yöntemleri hakkında yargısal ve idari hak arama mekanizmalarına erişim konusunda yürütülen farkındalık artırıcı çalışmaların çoğaltılması,
- 5237 sayılı Kanun’un “Nefret ve Ayrımcılık Suçu” başlığını taşıyan 122’nci maddesinde aranan nefret saiki şartının kaldırılması yönünde değişiklik yapılması,
- İstihdamda engellilere yönelik ayrımcı muamelelerin önlenmesi için kota sistemine uyulmayan durumlarda yeterli yaptırımın etkili bir şekilde uygulanması,

293 6 Şubat 2023’te, Türkiye saati ile 04:17’de ve 13:24’te merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan 7.7 ve 7.6 moment büyüklüğünde (M.w.) iki deprem meydana gelmiştir. 7.7 büyüklüğündeki deprem yerin 8.6 km derinliğinde meydana gelirken, 7.6 büyüklüğündeki deprem yerin 7 km derinliğinde meydana gelmiştir. Söz konusu depremlerin artçı şok aktivitesi devam ederken 20 Şubat 2023 tarihinde Yayladağı’nda (Hatay) Mw: 6.4 büyüklüğünde “tetiklenmiş” bir deprem daha meydana gelmiştir. Depremler; Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ’da çok şiddetli hissedilmiş, can kaybı ve ağır hasara neden olmuştur. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından yayımlanan 2/6/2023 tarihli 6 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş Depremleri Raporu verilerine göre asrın felaketinde 50.783 kişi yaşamını yitirmiş, 115.353 kişi yaralanmıştır. Raporla ayrıca depremlerde 37.984 binanın yıkıldığı belirtilmiştir. AFAD, 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş (Mw: 7.7 – Mw: 7.6) Depremleri Raporu, s.2., https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf, (E.T. 27/05/2024).

294 BM İnsan Hakları Konseyi’nin 43/23 sayılı kararına istinaden 2022 yılında İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından “Engelli Bireylerin Haklarına Dair Sözleşme’nin 31. Maddesi Kapsamında İstatistik ve Veri Toplama” başlıklı raporda yer alan tavsiyelerin yol gösterici nitelikte olacağı değerlendirilmektedir. Bkz: United Nations General Assembly, Statistics and data collection under article 31 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities A/HRC/49/60, 28/12/2021.

- İstihdam ve çalışma hakkı ile eğitim hakkı başta olmak üzere makul düzenleme tedbiri talebinde bulunan engelliler karşısında bu düzenlemeyi hayata geçirmekle yükümlü kurum veya kişilere yönelik ücretsiz danışmanlık desteği sunulması konusunda araştırma ve geliştirme çalışmaları yürütülmesi,
- hususları tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 23/11/2024 tarihli ve E-40592741-622.02-13740465 sayılı cevabi yazısı.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 13/05/2025 tarihli ve E-72079556-622.02-16010736 sayılı cevabi yazısı.

Anna Lawson, (2008) Disability and Equality Law in Britain The Role of Reasonable Adjustment, Hard Publishing, Oxford and Portland.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (2020), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi ve Sözleşme'ye Ek 12 No.lu Protokol'ün 1. maddesine ilişkin Rehber, Adalet Bakanlığı.

Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (1995). Engelliler Hakkında Genel Yorum No:5, (E/1995/22).

Birleşmiş Milletler Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliğine İlişkin Standart Kurallar, (1993), Genel Kurul, Res 48/96.

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Bildirge (1975), BM Genel Kurulu, Res 3447 (XXX).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2014), Erişilebilirlik Hakkında Genel Yorum No:2, 2014 (CRPD/C/GC/2).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2018), Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik Hakkında Genel Yorum No:6, (CRPD/C/GC/6).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi (2018), Engelli çocuklar da dâhil olmak üzere engellilerin temsilci örgütleri aracılığıyla Sözleşme'nin uygulanması ve izlenmesine katılımı hakkında Genel Yorum No. 7, (CRPD/C/GC/7).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, (2012), Dışlanmadan Eşitliğe Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve İhtiyari Protokolü Konusunda Parlamenterlere Yönelik El Kitabı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.

Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi (2009), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarda Ayrım Gözetilmemesi, Genel Yorum: 20, (E/C.12/GC/20).

Chancellor of Justice Act, Chapter 1 General Provisions, "Duties of Chancellor of Justice", (11) Based on Article 33(2) of the Convention on Rights of Persons with Disabilities, the Chancellor of

Justice shall perform the functions of promoting the implementation, protection and monitoring of the Convention. [RT I, 03.07.2018, 14-entry into force 1/1/2019].

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Consideration of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Initial reports of States parties due in 2011 Serbia (2014), CRPD/C/SRB/1, 29.09.2014.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities (2016), CRPD/C/1/Rev.1, "Rules of procedure", "Scope of article 33 (2) and (3) of the Convention", 10/10/2016.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 19/12/2024 tarihli ve E-54723196-000-441166 sayılı cevabi yazısı.

Danıştay'ın 14/11/2024 tarihli ve 28346581/1003/5732 sayılı cevabi yazısı.

FRA Opinion-3/2016 [CRPD], "Opinion of the European Union Agency for Fundamental Rights concerning requirements under Article 33 (2) of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities within the EU context", Vienna, 13/5/2016.

Frédéric Mégret & Dianah Msipa (2014), Global Reasonable Accommodation: How the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Changes the Way We Think About Equality, South African Journal on Human Rights.

Gerard Quinn (2007), Disability Discrimination Law in the European Union, Equality in an Enlarged European Union: Understanding the Article 13 Directives, (der.) Helen Meenan, Cambridge University Press, Cambridge.

ILO, 159 No'lu Mesleki Rehabilitasyon ve İstihdam (Engelliler) Sözleşmesi.

Human Rights Ombudsman Institution of Bosnia and Herzegovina, Expert Advisor for Communications and International Cooperation Ivona Ražnatović tarafından sunulan 20 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

Independent Monitoring Committee for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Austria, Human Rights Lawyer Nina Eckstein tarafından sunulan 7/11/2024 tarihli kurumsal katkı.

Milli Eğitim Bakanlığının 25/4/2025 tarihli ve E-10096465-622.02-131202539 sayılı cevabi yazısı.

Office of the Chancellor's of Justice of the Republic of Estonia, Head of Disability Rights Liisi Uder tarafından sunulan 8/11/2024 tarihli kurumsal katkı.

Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı: Tüm Öğretmenler İçin Yol Haritası (2022), Ankara.

People's Advocate Institution Albania, Assistant/ Commissioner Mimoza Morina tarafından sunulan 7 Kasım 2024 tarihli kurumsal katkı.

Serbia Ombudsman Protector of Citizens, Senior Adviser Tamara Blagojević tarafından sunulan 25/10/2024 tarihli kurumsal katkı.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2020), Otizmli Çocukların Eğitim Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022 yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2023 yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022), Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2022 Yılı Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2023), Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik 2023 Yılı Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2021), İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2021 Yıllık Raporu, Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022), İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2022 Yıllık Raporu.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2023), İşkence ve Kötü Muameleye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması 2023 Yıllık Raporu.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2024), Kamu İdarecilerine Yönelik İnsan Hakları Rehberi, Ankara.

The Ombudsman's Office of the Republic of Latvia, Head of Discrimination Prevention Division Anete Ilves tarafından sunulan 24/10/2024 tarihli kurumsal katkı.

United Nations (1982), World Programme of Action concerning Disabled Persons, A/RES/37/52.

United Nations General Assembly (2021), Statistics and data collection under article 31 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities A/HRC/49/60, 28/12/2021.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (2014), The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Training Guide, Geneva.

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (2014), The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Training Guide, Professional Training Series: No.19, Geneva.

UNICEF, "The right of children with disabilities to education: A rights-based approach to Inclusive Education", Geneva, 2012.

UNICEF, "Seen, Counted, Included: Using data to shed light on the well-being of children with Disabilities", New York, 2021.

İnternet Kaynakları

Administrative Offences Code of Georgia, <https://matsne.gov.ge/en/document/view/28216?publication=512> (E.T. 5/1/2025)

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2013), Herkes İçin Engelsiz İşyerleri-İşverenler İçin Rehber, <https://www.aile.gov.tr/media/5648/01-herkes-icin-erisilebilir-isyerleri-kitabi-tumu.pdf> (E. T. 5/1/2025)

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)" https://aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf (E.T. 5/1/2025)

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Erişilebilirlik Kılavuzu, https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf (E.T. 21/1/2025).

AFAD, 06 Şubat 2023 Pazarlık-Elbistan Kahramanmaraş Depremleri Raporu, https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf (E.T. 27/05/2024).

Austrian Federal Disability Equality Act (Bundes-Behinderten-Gleichstellungsgesetz), <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20004228>, (E.T. 5/1/2025).

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'nin İlk Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler, CRPD/C/TUR/CO/1, 9/4/2019.

Chancellor of Justice Act, Passed 25.02.1999, RT I 1999, 29, 406, Entry into force 01.06.1999, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527112018002/consolide>, (E.T. 7/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Initial report submitted by Albania under article 35 of the Convention, due in 2014, 3 October 2017, CRPD/C/ALB/1 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FALB%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Initial reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Austria, 10 October 2011, CRPD/C/AUT/1. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FAUT%2F1&Lang=en (E.T. 31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities List of issues in relation to the initial report of Austria, adopted by the Committee at its ninth session (15–19 April 2013), 8 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FAUT%2FQ%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Initial report submitted by Georgia under article 35 of the Convention, due in 2016, 29.11.2018, CRPD/C/GEO/1 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FGEO%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Initial report submitted by Estonia under article 35 of the Convention, due in 2014, 3/10/2017, CRPD/C/EST/1. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FEST%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Consideration of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Initial reports of States parties due in 2012 Bosnia and Herzegovina, 15/4/2015, CRPD/C/BIH/1. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FBIH%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Initial report submitted by Ireland under article 35 of the Convention, due in 2020, 31/12/2024, CRPD/C/IRL/1 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FIRL%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Consideration of reports submitted by States parties under article 35 of the Convention Initial reports of State parties due in 2012 Latvia, 29/10/2015, CRPD/C/LVA/1, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FLVA%2F1&Lang=en (31/1/2025).

Committee on the Rights of Persons with Disabilities Combined second and third periodic reports submitted by Latvia under article 35 of the Convention pursuant to the optional reporting procedure, due in 2020, 26/8/2024, CRPD/C/LVA/2-3, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/

treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2FC%2FLVA%2F2-3&Lang=en (31/1/2025).

Council of Europe, Digest of the Case Law of The European Committee of Social Rights, 2008, <https://rm.coe.int/168049159f> (E.T. 28/11/2024).

Council of Europe, "Rights of persons with disabilities: Fact sheet on Article 15 of the Revised European Social Charter" <https://rm.coe.int/factsheet-esc-people-with-disabilities-en/1680a93e48> (E.T. 27/11/2024).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ulusal İstihdam Stratejisi ve Eylem Planları, <https://www.csgeb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal-%C4%B1stihdam-stratejisi/> (E.T. 7/1/2025).

Decision of the Council of Ministers No. 470, dated 6.07.2022, "On Defining the Rules, Procedures, and Criteria for Providing Supported Decision-Making Services for Persons with Disabilities" <https://www.qbz.gov.al/eli/vendim/2022/07/06/470/72476d78-2a9a-44c5-930d-75e3e9f55ce6> (E.T. 4/1/2025).

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, Dünya Engellilik Raporu, 2011 <https://documents1.worldbank.org/curated/ar/665131468331271288/pdf/627830WP0World00PUBLIC00BOX361491B0.pdf> (E.T. 26/11/2024).

European Commission, "Persons with disabilities" <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137> (E.T. 8/11/2024).

European Network of National Human Rights Institutions Annual Report 2023, <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2024/08/ENNHRI-Annual-Report-for-2023.pdf> , (E.T. 2/1/2025).

European Network of National Human Rights Institutions, Protector of Citizens of the Republic of Serbia, <https://ennhri.org/our-members/serbia/> (E.T. 6/1/2025).

European Network of National Human Rights Institution CRPD Working Group, Annual Report 2020, "Global Pandemic and Persons with Disabilities-Overcoming New Barriers", <https://ennhri.org/wp> (6/1/2025).

European Network of National Human Rights Institutions CRPD Working Group, Annual Report 2021, "Two Years into the Covid-19 Pandemic – How the Virus Made Us Working Even Closer Together", <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2022/02/ENNHRI-CRPD-WG-Annual-Report-2021.pdf> (31/1/2025)

European Network of National Human Rights Institutions CRPD Working Group Annual Report 2022, "Lessons learned and the new challenges identified in the last phase of the pandemic",

<https://ennhri.org/wp-content/uploads/2023/03/ENNHRI-CRPD-Working-Group-Annual-Report-2022-1.pdf> (E.T. 2/1/2025).

ENNHRI, Human Rights Ombudsmen of Bosnia and Herzegovina, <https://ennhri.org/our-members/bosnia-and-herzegovina/>, (E.T. 8/1/2025).

FRA, NHRI accreditation status and mandates-update 2024 "Table 2-Tasks included in mandates of National Human Rights Institutions as of 1 December 2023", 6 February 2024 <https://fra.europa.eu/en/publication/2024/nhri-accreditation-status-and-mandates-update-2024> (E.T. 21/12/2024).

Irish Human Rights and Equality Commission, <https://www.ihrec.ie/about/who-we-are/> (E.T. 5/1/2025).

Irish Human Rights And Equality Commission Act 2014 Revised Updated to 3 July 2023, <https://www.ihrec.ie/app/uploads/2024/05/IHREC-2014-Act-Revised.pdf>, (E.T. 5/1/2025).

Irish Human Rights And Equality Commission, "Disability and Reasonable Accommodation", <https://www.ihrec.ie/guides-and-tools/human-rights-and-equality-for-employers/what-does-the-law-say/disability-and-reasonable-accommodation/>, (Erişim Tarihi: 5/1/2025).

Irish Human Rights and Equality Commission Assistant Officer of Policy and Research Department Fearghal Frain tarafından sunulan 31 Ekim 2024 tarihli kurumsal katkı; Irish Congress on Trade Unions & Ibec for Irish Business, "Reasonable Accommodation Passport", June 2022, https://www.ictu.ie/sites/default/files/users/user319/Reasonable%20Accommodation%20Passport%202022_V4.pdf, (E.T. 5/1/2025).

Irish Human Rights And Equality Commission, Press Release, "Significant Reform Needed to Proposed Mental Health Policy and Law", 17/05/2022, <https://www.ihrec.ie/significant-reform-needed-to-proposed-mental-health-policy-and-law/>, (E.T. 6/1/2025).

Law No. 93/2014 "On Inclusion and Accessibility of Persons with Disabilities," Article 6, "Services for Independent" Living https://platforma-pak.al/wp-content/uploads/2019/03/1-ligj_nr_93_dt_24_7_2014-converted.pdf, (E.T. 04/1/2025).

Law of Georgia-On The Rights of Persons With Disabilities, Article 5, "Inadmissibility of discrimination", metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/4923984?publication=0> (E.T. 5/1/2025).

Law of Georgia on the Elimination of All Forms of Discrimination, Article 2.3, <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2339687?publication=3>, (E.T. 5/1/2025).

Merve Sisli, "Uluslararası ve Ulusal Hukuk Çerçevesinde Özgürlüğünden Mahrum Bırakılan Engellilerin Tutulma Koşulları", Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, Yıl:5, Sayı:2, Temmuz 2019, <https://akademikdergi.tihek.gov.tr/dergiDetay/17>, (E.T. 31/1/2025).

Opinion in inspection case No. 2022-3-24B on environmental accessibility at Ādaži Hospital", 22.05.2025, <https://www.tiesibsargs.lv/resource/atzinums-parbaudes-lieta-nr-2022-3-24b-par-vides-pieejamibu-psia-adazu-slimnica/> (E.T. 6/1/2025).

Organic Law of Georgia– Labor Code of Georgia, Article 9, "Reasonable accommodation" <https://matsne.gov.ge/en/document/view/1155567?publication=26> (E.T. 5/1/2025).

Organization for Security and Co-operation in Europe, "Law on Protection From Discrimination", Tirana, <https://kmd.al/wp-content/uploads/2019/06/law-brochure-english.pdf> (E.T. 5/1/2025)

Proposal relating to Draft Law on the Rights of Persons with Disabilities", 10/3/2020, <https://ombudsman.ge/eng/190507054818rekomendatsiebi/tsinadadeba-shezghuduli-shesadzleblobis-mkone-pirta-uflebebis-shesakheb-sakartvelos-kanonproektan-dakavshirebit>, (E.T. 5/1/2025).

Public Defender's Visit to Community Organizations of Persons with Disabilities", 8/11/2024, <https://ombudsman.ge/eng/190308061724siakhleebi/sakhalkho-damtsvelis-viziti-shezghuduli-shesadzleblobis-mkone-pirta-satemo-organizatsiebshi>, (E.T. 5/1/2025).

Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (E.T. 31/1/2025).

Public Defender (Ombudsman) of Georgia, "About the Department", <https://ombudsman.ge/eng/190308061247departamentis-shesakheb>, (E.T. 5/1/2025).

Recommendation regarding Violation of Right to Access to Public Information", 10/10/2024 <https://ombudsman.ge/eng/rekomendatsiebi/rekomendatsia-sajaro-informatsiis-khelmisatsvdomobis-uflebis-darghvestan-dakavshirebit>, (E.T. 5/1/2025)

Serbia Ombudsman Protector of Citizens, "Role and function", <https://ombudsman.rs/index.php/o-nama/uloga-i-funkcija> (E.T. 6/1/2025).

Social Welfare Act, Passed 9/12/2015 RT I, 30/12/2015, 5 Entry into force 1/1/2016, 18/1/2016, 1/7/2016, 1/1/2018, 1/7/2018 and 1/1/2020, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/519012024004/consolide/current>, (E.T. 7/1/2025).

The Georgian Code of Space Planning, Architectural and Construction Activities, metne orijinal dilinde erişmek için: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4276845?publication=30>, (E.T. 5/1/2025).

The Technical Regulations "National Standards of Accessibility" <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5051805?publication=0>, (E.T.5/1/2025).

Türkiye Yüzyılının Yargı Reformu Stratejisi, [https://yargireformu.adalet.gov.tr/Resimler/Yargi_Reformu_Stratejisi_2025\(tr\).pdf](https://yargireformu.adalet.gov.tr/Resimler/Yargi_Reformu_Stratejisi_2025(tr).pdf) (E.T. 2/6/2025)

UN Office of the High Commissioner for Human Rights, "Disabilities", <https://www.ohchr.org/en/disabilities> (E.T. 8/11/2024).

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, "CRPD Independent Monitoring Mechanisms (IMM) Repository", <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/crpd-independent-monitoring-mechanisms-imm-repository> (E.T. 20/12/2024).

United Nations Treaty Body Database, "Ratification Status for CRPD-Convention on the Rights of Persons with Disabilities" https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?Treaty=CEDAW&Lang=en, (E.T. 4/1/2025)

United Nations Department of Economic and Social Affairs, "Factsheet on Persons with Disabilities" <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities.html> (E.T. 8/11/2024).

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Social Inclusion, "Convention on the Rights of Persons with Disabilities" <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd> (E.T.8/1/2025).

United Nations, Frequently Asked Questions, "What Is Disability And Who Are Persons With Disabilities?", <https://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm> (E.T. 7/11/2024).

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, "Estonia-IMM Situation", <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/estonia-imm-situation>, (E.T. 7/1/2025).

World Health Organization, "Disabilities", <https://www.emro.who.int/health-topics/disabilities/index.html> (E.T.8/11/2024).

Mahkeme ve Kurum Kararları

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, "Estonia-IMM Situation", <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/estonia-imm-situation>, (E.T. 7/1/2025).

World Health Organization, "Disabilities", <https://www.emro.who.int/health-topics/disabilities/index.html> (E.T.8/11/2024).

Anayasa Mahkemesi, <i>Ayça Yılmaz Gülseven</i> , B. No: 2019/11085, 19/10/2023.
Anayasa Mahkemesi, <i>Devrim Alyüz</i> , B. No: 2017/40383; 16/9/2020.
Anayasa Mahkemesi, <i>Mehmet Bayrakçı</i> , B. No: 2014/8715, 5.4.2018
Anayasa Mahkemesi, <i>Tuğba Arslan</i> , B. No. 2014/256, 25/6/2014.
Anayasa Mahkemesi, <i>Sevda Yılmaz</i> , B. No. 2017/37627, 2/3/2023.
Anayasa Mahkemesi, <i>U.D.K. ve diğerleri</i> , B. No: 2014/19352, 24.5.2018.
Avrupa Birliği Adalet Divanı (Büyük Daire), <i>S. Coleman v Attridge Law ve Steve Law</i> , 17.7.2008, Document 62006CJ0303.
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, <i>Belçika'da Eğitim Dili Davası</i> , B. No: 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, 23/07/1968.
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, <i>Çam/ Türkiye</i> , B. No: 51500/08, 23/2/201.
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, <i>Hadžimejlić and Others v. Bosnia and Herzegovina</i> , B. No: 3427/13 74569/13, 7157/14, 3/11/2015.
Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, <i>Uluslararası Otizm Avrupa Derneği v. Fransa</i> , 13/2002, K. T. 4/11/2003.
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, <i>Marie-Louise Jungelin v. İsveç</i> , CRPD/C/12/D/5/2011, 2014.
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, <i>Sahlin v. İsveç</i> , CRPD/C/23/D/45/2018, 2020.
Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu Yd İtiraz No: 2023/749.
Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 2021/41E. 2021/374 K. 1/3/2021
Danıştay 2. D. 2016/1062 E. 2020/3601 K., 23/12/2020.
Danıştay 8. D, 2019/4831 E. 2024/1405 K., 13/3/2024.
Danıştay 12. D, 2021/5479 E. 2021/4389 K. 1/7/2021
İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 29. HD, 2017/455E. 2019/13 K., 8/1/2019.
Kamu Denetçiliği Kurumu, B. No: 2017/384, K. No: 86171061-101.07.04-E.10159, 24/8/2017.

Kamu Denetçiliği Kurumu, B. No: 2024/3032, K. No: 2024/7694-S.24.12048, 24/7/2024.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/987, K. No: 2022/385, 14/6/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/989, K. No: 2022/433, 28/6/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2023/953, K. No: 2024/116, 8/2/2024.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/1096, K. No: 2022/434, 28/6/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/392, K. No: 2022/487, 19/7/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2024/2245, K. No: 2024/457, 24/7/2025.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2024/2379, K. No: 2025/458, 24/7/2025.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2024/2276, K. No: 2025/384, 25/6/2025.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2024/1601, K. No: 2025/385, 25/6/2025.

Yargıtay 9. HD, 2016/33975 E. 2020/8116 K., 16/3/2020.

Yargıtay, 22. HD, 2014/30716 E. 2016/4938 K., 23/2/2016.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Mithatpaşa Cad. No: 52 Çankaya/ANKARA
Tel: +90 312 422 78 00 Faks: +90 312 422 78 99

